Драгољуб Б. Ђорђевић

ЏЕПНА СОЦИОЛОГИЈА ЗА ПОЧЕТНИКЕ

ЏЕПНА СОЦИОЛОГИЈА
ЗА ПОЧЕТНИКЕ

Аутор
др Драгољуб Б. Ђорђевић,
редовни професор Универзитета у Нишу

Рецензенти
др Петар-Емил Митев,
редовни професор Софијског универзитета „Св. Климент Охридски“
(Бугарска)
др Драган Коковић,
редовни професор Универзитета у Новом Саду
др Миран Комац,
ванредни професор Универзитета у Љубљани (Словенија)

Корице
Владан Петровић

Прелом
Срђан Павловић

Издавачи
Прометеј – Нови Сад
Универзитет у Нишу – Машински факултет

За издаваче
Зоран Колунџија
Ненад Т. Павловић

Штампа
Пунта – Ниш

Тираж
700 примерака

Спремљено у оквиру пројекта **Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије** (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

Драгољуб Б. Ђорђевић

ЦЕПНА СОЦИОЛОГИЈА ЗА ПОЧЕТНИКЕ

Прометеј
Нови Сад

Машински факултет
Ниш

2016.

С А Д Р Ж А Ј

ЗАШТО СОЦИОЛОГИЈА ЗА ПОЧЕТНИКЕ, ПА ЈОШ ЏЕПНА? 7

I СРЖ СОЦИОЛОГИЈЕ 9
1. Р. Милс, Социолошка имагинација 11
2. Е. Гофман, Где је акција? 15
II ЉУДСКО ДРУШТВО 20
1. И. Кувачић, Друштво: институције и интеракције 22
III ЗЕЛЕНО И ПЛАВО 28
1. Порука индијанског поглавице белом човеку 31
IV У ДРУШТВУ НИСУ СВИ РАВНОПРАВНИ 34
1. И. Кувачић, Марксова и Веберова стратификација 36
V МНОГИ СУ У ДРУШТВУ БЕДНИ 41
1. С. Јовановић, Сиромах 43
2. М. Харалам бос, „Функције сиромаштва“ 45
VI ПРЕКАРИЈАТ: ШТА ЈЕ ТО? 47
1. С. Михаиловић, Страх од губитка посла 49
2. М. Ружица, Прекаризација и прекаријат у Европи 51
VII СЕЛО КОПНИ – ГРАДОВИ БУЈАЈУ 55
1. Д. Б. Ђорђевић, Моје село невесело 57
2. Љ. Пушић, Градске „сцене“ 64
VIII. БРАК И ПОРОДИЦА СЕ МЕЊАЈУ 66
1. И. Кувачић,
Предбрачни односи и избор брачног друштва 68
IX НЕМА КО ДА ТРОПНЕ! 72
1. М. Раичевић, Сићевачка икона 75
2. М. Раичевић, Велимир 78
X ДОЛЕ ШКОЛЕ: ПРЕМА ДРУШТВУ ЗНАЊА 80
1. Ј. П. Миклбаст,
Студирати преко граница: студент скитница 82
XI ЗАНАТА МИ МОГ 84
1. С. Вербић, Око дуалног образовања 86
XII БИТИ ПРОФЕСИОНАЛАЦ 88
1. Д. Б. Ђорђевић, М. Тасић, Српски етички кодекс
инжењера (Заклетва америчких инжењера) 90

XIII ОНИ ЖИВЕ ЗА ИДЕЈЕ 94
1. Р. Дарендорф, Интелектуалац и друштво:
друштвена функција будале у XX веку 96
XIV СОЦИЈАЛНА ПРОДУКЦИЈА СВЕТОГ 98
1. Д. Б. Ђорђевић, Мој комшија православац 100
2. Д. Б. Ђорђевић,
Социолошка типологија верских заједница 108
XV РАТ ЈЕ БИО ГОРИ 113
1. Д. Драгојловић, Нек је проклет рат 114
XVI КАД САМ БИО МЛАД 117
1. Д. Б. Ђорђевић,
Млади и студенти 90-их прошлог века 119
2. А. Тијанић, Ко сте, бре, ви људи? 122
XVII ОДРЕЂЕЊЕ ПОТКУЛТУРЕ 124
1. Д. Б. Ђорђевић, Српски „улични војници“ 127
XVIII. IT'S ONLY ROCK'N'ROLL 130
1. Три рок песника:
Џ. Ленон, Б. Џ. Штулић, Џ. Морисон 132
XIX КАФИЋ: РИТУАЛ,
ПРАЗНИК И ЗАДОВОЉСТВО 134
1. Б. Маширевић, Београдски кафићи 136
XX КАЗУЈ КРЧМО ЏЕРИМО 140
1. Д. Б. Ђорђевић, Имена ти твог 142
XXI КИЧ: МАЛА СОБА ТРИ СА ТРИ 144
1. Д. Б. Ђорђевић, Периферијски кафански кичлија 146
XXII НАРОДНОСНИ ИДЕНТИТЕТИ 150
1. Д. Б. Ђорђевић, Роми наше комшије 152
XXIII ГЛОБАЛИЗАЦИЈА:
КУЛТУРА УЧЕШЋА И КУЛТУРА РАЗЛИКЕ 156
1. Б. Ђуровић, Глобализација: друга страна медаље 159

ПРЕГЛЕД ИМЕНА 169

О ПИСЦУ 175

ЗАШТО СОЦИОЛОГИЈА ЗА ПОЧЕТНИКЕ, ПА ЈОШ ЏЕПНА?

На крају професорске каријере, из професионалне стрепње, постављам социолозима и себи два одсудна питања из уста Питера Бергера (Berger), великана савремене социологије, и Миливоја Славичека, знаног поете негдашње нам домовине:

„У својим поодмаклим годинама откривам да ми то што сам социолог не значи много. Уколико ме неко упита шта сам по струци, ја се по навици тако представим, иако то нема много везе с оним што радим или зашта себе сматрам. Обраћам мало пажње на оно што раде људи који се баве социологијом, а могу рећи да је и њихов однос према ономе што ја радим исти. То је у реду. Међутим, понекад се сетим да сам у младости, и кроз објављене радове и на предавањима, прилично страсно позивао друге да ми се придруже. Да ли бих због тога требало да се кајем? Или можда свечано да повучем позив, како не бих био одговоран за навођење нових генерација недужних студената да се придруже нечему зашта би лако могло да се испостави да представља пропало предузеће? Мислим, да би одговор на оба питања био једно неубедљиво 'не': не стога што и даље мислим да је значај социологије за какву сам се некада залагао остао непромењен – неубедљиво стога што сам свестан чињенице да то није оно што многи људи који се називају социолозима заиста и раде.

ТАЈ НАШ ПОПИС

Појава социологије
(па онда и социјалне екологије)
Методе социологије
Најважније социолошке теорије и њихови оснивачи
Друштвена структура и динамика
Друштвене групе
Обитељ
Етничке групе
Класе и остале форме раслојавања

Политичке групе
Село и град
Професионалне групе
Маргиналне групе
Друштвена свијест
Друштвене норме
Религија
Идеологија
Наука и умјетност
Култура
Појединац и друштво
Савремена друштва

Је ли то оно?
И је ли то све?

Нисам одустао од позива и социологија није „то оно и све“ из песниковог пописа, као што није ни „пропало предузеће“! И зато нудим почетницима рукопис *Цепне социологије* – некога ће ваљда наговорити на студирање дисциплине којој сам посветио скоро сав живот, тамо негде од 70-их година истеклог века.

♣♣♣

А онда (1972-1976), као студента друге генерације нишке социологије, навели су ме на социологију изврсни југословенски и српски универзитетски професори социологије и филозофије, чија имена с дубоким поштовањем наводим азбучним редом: Штефица Бахтијаревић, Манојло Глушчевић, Владимир Гоати, Милан Дамњановић, Глигорије Зајечарановић, Данило Ж. Марковић, Владимир Милановић, Анђелка Милић, Илија Станојчић, Вуко Павићевић, Сретен Петровић, Александар Тодоровић, Јован Ћирић, Сергеј Флере, Миодраг Цекић и Ђуро Шушњић.

У Нишу (Доњем Комрену), маја 2016.

I СРЖ СОЦИОЛОГИЈЕ•

Уобичајено је рећи з**а** социологију, у упоређењу са иним друштвеним (историјским, економским, правним, политичким...) и филозофским дисциплинама, како је млада наука. Попут науке уопште, и она у теоретском смислу појаву умногоме дугује филозофији, нарочито социјалној. Сетимо се да је наука у данашњем схватању речи нововековна чињеница. Иако су још стари Грци учинили прелаз од митоса на логос – и тиме засновали филозофију као „прву науку" и у њеном окриљу зачетке савремене науке – дуго је времена требало за издвајање науке као засебног система идеја, веровања и праксе. Тек од ренесансе наступа интензиван развој, најпре, природних, па онда, и друштвених наука.

У временском је погледу социологија на ред дошла знатно касније; породила се као посебна наука у преломном часу, заживела је захваљујући епохалној кризи феудалног уређења скраја 18. и кризи грађанског идеолошког склопа **с** почетка 19. века. Та хипотека, мање или више ношена успешно, одсудно је утицала да се од старта социологија саморазуме као „наука кризе" (J. Хабермас [Habermas]), „својеврсна кризна наука"(Ф. Фераироти [Ferrarotti]) – иако не искључиво тако. Отад се, од доба Огиста Конта (Comte) – тог несрећног „кума социологије" коме „служи на част што се за то извинио" (К. Волф [Wolff]) и који се све више сматра њеном претечом, а све мање њеним оцем – поједностављено речено, и социологија рачва у два крака: стабилизациони (конзервативни) и опозициони (прогресивни), да би се интервенцијом Карла Маркса (Marx) установила и као критичка дисциплина.

Модерна је социологија иживела богату и бурну повест – пуну узлета и падова, похвала и оспоравања – која се дели у три периода. Формативни, односно класични период јесте време када делују утемељивачи социологије и када се није исувише самостално емпиријски истраживало уз поштовање строгих

• Преузето, с незнатним дотеривањем, из моје *Социологије forever* (друго издање), Пунта, Ниш 2001, 9-10.

методолошких правила. У следећој етапи, од тридесетих година 20. столећа, преовладава квантификовање, употреба статистичких техника и анкетирања, да би од свршетка Другог светског рата наишла зрела фаза систематизације и кодификације сакупљених података (П. Лазарсфелд [Lazarsfeld]). Једнако тако, савремену социологију карактеришу три кључне супротности: несклад између теоретизма и емпиризма, спор око неутралности и ангажованости, и сукоб теоријских праваца.

Прва супротност казује да тешко долази до складног сусрета општетеоријских концепција о друштвеним појавама и конкретних социоемпиријских истраживања. Често се болује од квантификоманије, те стоји примедба „да модерни човјек бива полако ухваћен у мрежу статистике, предрачуна, варијабла, константи... његово понашање бива предвидљиво и прорачунљиво, барем у просјеку, тако да он све више губи своју особност. Чини се да је заборављено да сваки човјек има своје властито име, да је сваки човјек чудо" (И. Цвитановић). Насупрот томе, апстрактно теоретисање покаткад доводи до изласка из окриља строге науке – не ради се више о социологији, као егзактној дисциплини, већ о социјалној филозофији или шта другом.

Наредна супротност јесте одсјај заговарања вредносно неутралне науке од стране „грађанских" социолога – почев од инаугуратора Макса Вебера (Weber), преко функционалисте Талкота Парсонса (Parsons), до математичког неопозитивисте Џорџа Ландберга (Lundberg). Суштина социологије оповргава могућност опстајања на вредносно неутралним позицијама. Прецизније, вредносна ангажованослп исходи из самог предмета изучавања, због коришћења одређених метода и техника и, наравно, интерпретације резултата. Живот и дело су убедљиво демантовали оне социологе који су фаворизовали вредносну неутралност сопствене науке. Алвин Гулднер (Gouldner) је луцидно приметио да теорија вредносно неутралне социологије постоји „не само зато што је тачна или логички елегантна него и зато што на неки начин користи онима који у њу верују".

Савремена је социологија бременита сукобима теоријских праваца. Инсистирање на ваљаности само једног од њих

првенствено је идеолошки обојено. Социолошка стварност пружа сасвим друкчију слику: сваки од соци- олошких смерова, у оквиру својих темељних претпоставки, доприноси дубљем сазнању друштвеног тоталитета и без сваког од њих јесте крња истина о социјалној збиљи. Данас су водећи правци отеловљени у марксистичкој, функционалистичкој, симболичко-интеракционистичкој и феноменолошкој концепцији проучавања друштва, а тренутно је у „моди" и полагано преузима примат феноменолошки оријентисана социологија (корифеји су А. Шуц [Schutz], П. Бергер и Т. Лукман [Luckmann]).

За даље читање: Piter Berger i Helmut Kelner: *Sociologija u novom ključu*, Gradina, Niš 1994.

Рајт Милс

1. СОЦИОЛОШКА ИМАГИНАЦИЈА♣

Можда је најплоднија дистинкција којом оперише социолошка имагинација она која ситуације дели на „личне, приватне тешкоће, условљене средином у којој се живи", и на „јавне, друштвене проблеме, који извиру из социјалне структуре". Та дистинкција представља основно оруђе социолошке имагинације и суштину свих класичних дела из области друштвених наука.

Личне тешкоће су категорија која долази до изражаја кроз карактер људске јединке и у оквиру њених непосредних односа према другим јединкама. Те тешкоће су релевантне за јединку као за личност и за она уска подручја друштвеног живота с којим појединац има непосредног и свог посебног контакта. Према томе, експозиција и разрешење тих тешкоћа леже, као што је и очекивати, у појединцу као биографској целини и у границама његове непосредне средине – друштвеног амбијента

♣ Одломак из дела *Социолошка имагинација*, Савремена школа, Београд 1964, 12-15.

коме је у погледу свог личног искуства непосредно окренут и која је, у извесној мери, подложна активности мотивисаној његовом вољом. Те тешкоће су лична, приватна ствар: појединац осећа да су вредности којима он придаје важност угрожене.

Јавни проблеми се односе на нешто што превазилази ту локалну средину појединца и оквире његовог унутрашњег живота. Они се односе на организованост многих таквих средина у институције једног историјског друштва узетог у целини, односе се на начине на које разне средине улазе једна у другу и једна другу допуњују образујући ширу структуру друштвеног и историјског живота. Ти проблеми су, дакле, ствар од друштвеног значаја: јавност осећа да је вредност, којој придаје значај, угрожена. Често се расправља о томе каква је стварно та вредност и шта њу стварно угрожава. Ова рапсра је, не ретко, расплинута, ако ни због чега другог а оно због тога што је и сама природа било кога јавног проблема, за разлику чак и од оних распрострањених личних тешкоћа, таква да ју није лако адекватно дефинисати служећи се појмовима непосредних и свакидашњих средина просечних људи. Јавни проблеми, у ствари, често имплицирају кризу институционалних схема, а често имплицирају и оно што Маркс. назива „противуречностима” или „супротностима”.

Посматрајмо кроз ту призму, на пример, проблем незапослености. Када је у граду од 100.000 становника само један човек незапослен, то је његова лична невоља, и ми с правом очекујемо да ће се у карактеру човека, његовој стручности и његовим непосредним могућностима запослења наћи лека за његову незапосленост. Међутим, када се у једном народу од 50 милиона радника и службеника њих 15 милиона нађу без посла, то је онда општи, јавни, друштвени проблем, те се не можемо надати да ћемо решење тог проблема моћи да нађемо у оквиру могућности за запослење које се пружају било коме од њих, узетих појединачно. Сама структура тих могућности претрпела је крах и тачно постављање проблема и домашај могућих решења захтевају од нас да размотримо економске и политичке установе друштва, а не само личне

ситуације и карактере, идући од једног до другог таквог појединца.

Осмотримо, поред тога, и питање рата. Када дође до рата, онда се у вези са њим може појавити као питање које се тиче појединца: како преживети или како у рату са чашћу погинути; како у рату профитирати; како се увући на безбедније место у војном апарату или како допринети да се рат заврши. Укратко, већ према својим мерилима вредности, наћи одговарајућу средину и у њој преживети рат, односно у тој средини своју смрт учинити нечим што има свог смисла и сврхе. Међутим, за разлику од овог, да се тако изразим, личног аспекта рата, рат посматран као структурални, општи, јавни, друштвени проблем намеће размишљање о узроцима рата који су до њега довели; о томе какви људи у њему избијају на командна места; како рат утиче на привредне и политичке, породичне и верске установе, и о томе каква је веза између рата и неорганизоване неодговорности националних држава света.

Размотримо сада брак. Човек и жена могу у браку да доживе лична разочарања, али када се на сваких 1.000 склопљених бракова 250 разведе током прве четири године, онда то указује на постојање општих, структуралних тешкоћа у које је запала установа брака и породице, а и друге установе с њима у вези.

Размислимо о великим, многољудним градовима – тим грозним а уједно дивним, ружним а величанственим, изграђеним пространствима. Многи људи горњих друштвених класа лично су решили „проблем становања у великим градовима" тиме што су постали власници станова с приватном гаражом испод стана, све у центру града, а на неколико десетина километара ван града и власници пољске куће коју је пројектовао један Хенри Хил, врт поставио Гарет Екбо, све то на приватном имању од свих сто јутара. Са два таква обитавалишта, додавши томе најпотребнију послугу у сваком од њих и приватну хеликоптерску везу, већина људи би била у стању да реши незгоде своје личне средине изазване градском агломерацијом. Међутим, све ово – ма колико с гледишта ових ретких појединаца представљало сјајан излаз – не решава оне

опште проблеме које поставља град као структурална чињеница. Шта урадити са тим фабулозним чудовиштем? Разбити га у одвојене јединице, комбиновати стамбена насеља са пословним насељима? Улепшати његов спољни изглед не мењајући ништа суштински? Или, пошто се становништво евакуише, дићи градове у ваздух и изградити нове, по новим плановима и на новим местима? Какви би генерални планови тих нових градова требало да буду? И ко је тај ко треба да одлучи између разних алтернатива, да приступи извршењу одабраног решења, без обзира на то какво оно било? Све то су општи структурални проблеми; да бисмо те проблеме проучили и решили, нужно је да размотримо политичке и привредне проблеме на које утичу небројени амбијенти.

Све док је привредни систем такав да у њему долази до појаве криза, проблем незапослености је нешто што није могуће решити личним настојањима појединаца. Све док рат буде израз постојања националних држава и нерав- номерно остварене индустријализације у свету, обични појединац који живи у својој релативно уској средини биће немоћан да реши све оне проблеме – па било да му његов психијатар у томе помаже или не – које му намеће тај сис- тем, односно одсуство рационалног система. Све док породица као установа буде васпитавала женску чељад да постану умиљати ропчићи а мушкарце као њихове главне хранитеље и за сукњу жена беспомоћно везана створења, проблем задовољавајућег брака неће бити могуће решити искључиво вољом појединаца. Све док предимензионирани градови и предимензионирани аутомобили буду представљали структурне елементе предимензионираног друштва, лична довитљивост и лично богатство неће бити у стању да реше оне главне проблеме везане за живот у пренасељеним градовима.

Оно што доживљавамо у разним и специфичним друштвеним срединама често је последица структуралних промена. Према томе, да бисмо разумели промене до којих долази у многим срединама у којима појединци живе, нужно је да узроке тих промена потражимо ван оквира ових релативно уских амбијената. Поред тога, број и разноврсност поменутих

структуралних промена се повећавају уколико установе у оквиру којих живимо постају обухватније и узајамно комплексније повезане. Поседовати свест о идеји друштвене структуре и њоме се разумно и са осећањем служити значи располагати способношћу установљавања таквих веза између веома разнородних амбијената. Бити у стању то урадити значи поседовати социолошку имагинацију. – Превео Ратољуб Л. Лодић.

Ервинг Гофман

2. ГДЕ ЈЕ АКЦИЈА?♣

Пре десет година су амерички мушкарци по великим градовима, поготову они који не маре за манире „финог“ друштва, почели да употребљавају израз „акција“, у непарсоновском смислу, да означе разлику између извесних, изузетних ситуација и оних у којима „нема акције“. Однедавно је овај израз прешао у масовну употребу, а телевизијске и новинске рекламе њиме немилосрдно засипају своју публику.

Стога се овај текст бави једним термином који наводно упућује на нешто пуно живота што је у суштини већ одавно мртво. Акцији ћемо прићи аналитички. Жеља нам је да откријемо места на којима се јавља и импликације које та места поблаче за собом.

1. *Шансе*

Где има акције, има и ризика. Започнимо зато простом илустрацијом хазарда и одатле кренимо даље.

Рецимо да два дечака истовремено спазе новчић на плочнику; рецимо да се договоре да га један баци а други погоди с које стране ће пасти и на тај начин одлуче коме ће припасти. Тако се, заправо, договарају да учествују у *игри*, или речено језиком вероватноће, у *коцкању* – у овом случају, у *игри бацања новчића*.

Новчић тиме постаје машина – доносилац одлука, попут рулета или шпила карата. У овој игри је савршено јасно да се

♣ Одломак из дела *Interaction Ritual*, Penguin, 1968, 149-156.

ради о потпуно познатом скупу *могућих исхода*: о „писму“ или „глави“, о предњој или задњој страни. Слично је код коцке, у њеном стандардном произведеном и коришћеном облику, где се нуди шест различитих страна као скуп могућих исхода.

Након што су дата два могућа исхода бацања новчића може се израчунати вероватноћа или шанса да се сваком учеснику догоди једна од две могућности. Шансе се крећу од „сигурних“ до „немогућих“, или терминима вероватноће, од 1 до 10.

Оно што играч има у руци и што излаже ризику губитка је његов улог или *опклада*. Оно што му се у игри нуди да добије а што пре игре не поседује, јесте *награда*. *Коначни исход*, зарада или губитак, оно што добија или оно што изгуби, заједно се може назвати *пот*.

Код коцкања, *теоријске шансе* су шансе да се дође до повољног резултата у односу на скуп могућности неповољног резултата, при чему је машина-доносилац одлуке дата као идеална; *реалне шансе* представљају теоријску верзију теоријских шанси тиме што обухватају исправку услед физичких деформација које се могу наћи у свакој машини а које се н емогу нити потпуно одстранити нити до краја упознати. *Дате шансе*, или добитак, односе се на висину награде у односу на висину улога. Важно је запазити да је исход потпуно одређен у смислу средстава за коцкање, а укупност зарада и губутака могу уложити у одређене комбинације. На тај начин, са теоријским шансама и датим шансама, покривају се скоро истим термином две сасвим супротне идеје.

Одмеравањем *пота* путем израчунавања просечних шанси за добитак добијамо оно што изучаваоци вероватноће називају *очекиваном вредношћу* игре. Одузимањем очекиване вредности од висине улога добијамо просечну висину цене или зараде стечену учешћем у игри. Ако ову висину изразимо као пропорцију улога онда добијамо *предност* у игри. Уколико нема ни предности ни хендикепа, кажемо да је игра *фер*. У том случају су теоријске шансе реципрочне датим шансама тако да је онај ко улаже у опкладу и ко се коцка у велике суме, надајући се малом добитку, свестан *директне* сразмерно мале шансе да изгуби у односу на оног ко прима опкладу.

Постоје игре у којима се треба одлучити између мноштва могућих комбинација, при чему је свака на свој начин исплатива или на свој начин представља хендикеп за кладиоца. Игре са коцкицама у казину су пример таквих игара. Друге игре обухватају скуп могућих повољних исхода који су на други начин исплативи тако да се очекивана вредност игре мора израчунати као збир различитих вредности: пример за то су аутомати за коцкање.

Игра представља *повољну прилику* у оној мери у којој је начин за стицање награде; у оној мери у којој је опасност по нечији улог она представља *ризик*. Овде је перспектива објективна. Субјективни осећај повољне прилике или ризика је нешто сасвим друго, нешто што се може, али не мора подударати са чињеницама.

Сваки наш налазач новчића може се одредити као неко чији животни ток није предвидео налажење новчића. Да га није нашао, живот би се наставио сходно очекивањима. Сваки дечак зато може сагледати своју ситуацију као могућност стицања добитка или повратка на оно што ј енормално. Такав облик ризика се зове *повољна прилика без ризика*. Да је, међутим, била нека друга ситуација, да је неки силеција налетео на два дечака и натерао их да бацају новчић из свог џепа (као што се често дешава у нашим предграђима) онда бисмо могли говорити о *ризику без повољности*. У свакодневном животу се ризик и прилике дешавају истовремено и у свим могућим комбинацијама.

Понекад човек може повући своју одлуку у учествовању у некој активности уколико увиди велику вероватноћу губитка. Онда нема ни шанси, ни повољних прилика, ни ризика. Да би заиграо на случајност, човек мора бити сигуран да је и ситуацији (или д аје увучен у ситуацију) да изгуби контролу над ситуацијом и тако се, како то каже Шелинг, *препусти случају*. Без тог препуштања, нема ни ризика.

Кад говоримо о одлучивању морамо истаћи да је одлучивање процес, а не свршен чин донете одлуке. Чим се новчић нађе у ваздуху, учесници знају да су силе одлучивања ступиле у дејство. Сем тога, тачно је да се период одлучивања може протезати уназад све док не обухвати одлуку о „глави“ или „писму“, о бацању новчића итд.

Међутим, сам исход („глава“ или „писмо“) је потпуно одређен само у тренутку док је новчић у ваздуху; другачији склоп чињеница се одређује пре бацања (одлуке о избору „писма“ или „главе“, о ономе што улази у опкладу итд.). Укратко, суштинска карактеристика бацања новчића је да је исход нерешен све до одређене тачке – тачке бацања у ваздух – и да одлука остаје очигледна и одређена тек током бацања. Тако се разрешава *проблематична ситуација*.

Термин „проблематика“ је овде дат у објективном смислу да означи нешто што још увек није разрешено, али ће ускоро бити. Као што смо већ напоменули, субјективна процена сваког учесника изазива даље компликације. Учесник може бити потпуно несвестан да доноси одлуку о нечему. Или може осећати да је ситуација проблематична онда када је у суштини већ разрешена и када треба да се суочи са обелодањењем или открићем исхода. Или, најпосле, учесник може бити потпуно усредсређен на оно што се суштински одвија – изузетно свестан свих комбинација – и стога забринут због последица. Ова последња могућност, када се успоставља потпуна паралела између субјективне и објективне ситуације, биће предмет нашег разматрања.

Узрочне силе током периода одлучивања које претходе коначном исходу се често дефинишу као сила „пуког случаја“ или „срећа“. Али овај став никако не претпоставља некакав крајњи индетерминизам. Када се новчић баци, његов пад је апсолутно одређен чиниоцима као што су стање прстију играча пре бацања, висина бацања, ваздушне струје (укључујући и оне које делују након што се новчић одлепио од прстију) и томе слично. Међутим, никакав човеков утицај, смишљен и усклађен са правилима игре, не може се употребити да режира најбитнији део резултата.

Сасвим *сигурно* постоје рискантне ситуације у којима је човек доносилац одлуке јер уноси контролу путем своје вештине, знања, смелости, истрајности итд. У томе је кључна разлика између игара „на срећу“ и такмичења: у „игри на срећу“, када дејствују силе случајности учесници н емогу ништа друго до да очекују исход; у такмичењу управо тај период

захтева интензивно и несмањено испољавање битних вештина. Па ипак, и током такмичења се нешто вредно излаже ризику; са становишта чињеница и њихове перцепције смишљени и делотворни поступци нису довољни да једну ситуацију лише проблематичности / случајности.

Битна одлика игре бацања новчића је њено одвијање крпз привремене фазе. Дечаци морају да одлуче да реше један проблем бацањем новчића; затим морају да заузму одређене физичке положаје; затим одлучују о висини вредности новца за коју се кладе, као и о последицама које ће сваки од њих сносити; они морају својим држањем и гестовима да се предају коцки и тако пређу границу после које нема повратка. То је *фаза уговарања опкладе*. Затим наступа фаза саме игре или *фаза одлучивања* током које битне узрочне силе активно и неповратно изазивају последице. У фази обелодањења исхода или *откривања* протиче време између донете одлуке и информисања учесника. Овај период је често врло кратак и разликује се од учесника до учесника зависно од положаја који су заузели у односу на машину-доносиоца одлуке; њега одликује својеврсна напетост учесника. Коначно наступа *фаза намирења* која почиње фазом објављивања резултата и траје све док се не подмире губици и не прикупе добици.

Период који је потребан свим учесницима у датој игри да прођу кроз све четири фазе, уговарања, одлучивања, откривања и намиривања, може се назвати *трајање игре*. Периоди између игара се могу назвати *паузама*. Време *једне* игре мора се разликовати од укупног трајања, тј. *сесије* (турнуса), односно од времена између прве опкладе и намирења последње игре у свакој ситуацији коју сматрамо непрекидним учешћем у игри. Број окончаних игара током било које јединице времена је *стопа* игре у датом периоду. Просечно трајање игре у блоку игара поставља горњу границу стопе игре, као и просечно трајање дужине пауза; новчић се може пет пута бацати у ваздух у року од пола минута; исти број одлука на хиподромској стази захтева више од сат времена.

Када су различите фазе игре означене, лако је размотрити одлике појединачних „игара на срећу“ које се иначе ретко

анализирају. Кад једном дође до договора о игри, одлучивање, откривање и намиривање могу да следе једно другог врло брзо; често пре него што се стигне да се намири једна опклада, креће нова. Тако се игра бацања новчића обично састоји од четворофазног циклуса са паузама између циклуса. Играч задржава напрегнуту пажњу током свих четири-пет делова сваке игре; пажња му попушта током пауза, тј. након намирења једне и пре почетка нове игре. Свакодневни живот је другачији. Човек стално ризикује у свакодневним стварима, на пример, кад одлучи да се бави једним, а не другим послом, или д аживи у овој, а не у оној земљи. Сем тога, у неким преломним тренуцима живота он мора да донесе известан број одлука од животне важности и тако постигне високу стопу клађења. Но, тада се дешава да је фаза одлучивања, фаза током које се одлучује о последицама преузимања ризика, обично врло дуга, понекад траје деценијама пре него што наступи откривање исхода и намирења. Код игара и такмичења се ради о специфичној ситуацији, међутим, која се одликује тиме што се одлука *доноси непосредно након договора о опклади и што се свако суочава са последицама у истом искуственом таласу*. Пажња остаје у несмањеном, јаком интензитету, усредсређена на једну жижу читавог трајања игре. – Превела Драгана Р. Машовић.

II ЉУДСКО ДРУШТВО•

Описивајући човека, у намери да га разликујемо од осталог дела природе, употребљавамо бројне квалификативе. Једном је он психичко, душевно и духовно биће, други пут умско и разумско, рационално створење које мисли. Човек је религиозно (homo religiosus), економско (homo economicus), идеолошко (homo ideologicus) и биће политике (zoon politikon); оно које се игра (homo ludens) и ради (homo faber)... Све то, као и још много тога, јесте да карактерише човека и лучи од животињског

• Преузето, с незнатним дотеривањем, из моје *Социологије forever* (друго издање), Пунта, Ниш 2001, 28.

царства, али је за социологију кључно што је он друштвено биће, живи – јер друкчије и не може бити – у групи, заједници.

Друштво је засебан феномен објективне стварности, историјски променљив, а преко људи – који су једном страном природна бића – и у нераскидивим везама са природном средином. Пошто човек, радећи опстанка ради, неминовно ступа у двоструке односе: са природом и са другим људима (што се само из сазнајних, аналитичких разлога раздваја), друштво се социолошки елементарно може одредити као комплекс међусобних односа људи и односа према природи. (Исто је тако пригодна дефиниција када кажемо да је друштво „организована група људи који живе и сарађују у истим институцијама, а повезује их заједнички систем живота" – И. Х. Абрахам [Abraham].)

Премда социологија води рачуна о човеку као самосвојном појединцу, она ипак, и због свог синтетичког послања, првенствено има у виду људе као припаднике различитих друштвених група. („Цивилизација /је/ начин живота у групи" – Маргарет Мид [Mead].) А свака друштвена група, па било да је чине три особе или хиљаду грађана, као конкретна целина није истоветпна са збиром својих делова; односно – како је то већ давно формулисао Емил Диркем (Durkheim): „На основу овог начела, друштво није прост збир јединки већ систем, образован њиховим удруживањем, представља особену стварност која има своја сопствена обележја." И заиста, на пример, породица, као примарна и парцијална група, нешто је посебно спрам жеља, интереса и индивидуалних особина њених чланова. Има у њеној егзистенцији нечег објективно датог што се издиже изнад нас – наши субјективни мотиви могу бити вишеврсни, но породица је реалност коју не можемо искључиво егоистички моделовати. Такође и глобално друштво није глина која се обликује по појединачним хтењима, већ је објективни процес дешавања у који се сливају поступци његових чланова.

Када би о свему овоме у социологији постојала општа сагласност, она не би била оно што јесте: отворено интелектуално поље за сучељавање супротних, чак непомирљивих становишта. У ствари, општој социологији, науци матици,

најпречи је задатак да појмовно дефинише друштво, одреди га у објективном смислу, тј. истакне његова општа обележја, и покаже његове конститутивне елементе – како би посебне, специјалне социологије могле проучавати све оно што се налази у друштву као темељној људској заједници (само део тих резултата изложен је у „Цепној социологији”).

За даље читање: Макс Вебер: *Привреда и друштво*, *I* и *II*, Просвета, Београд 1975.

Иван Кувачић

1. ДРУШТВО: ИНСТИТУЦИЈЕ И ИНТЕРАКЦИЈЕ♣

...Сада нас поближе занима појам „друштво” онако како се употребљава у социологији, па постављамо питање на темељу којег критерија закључујемо да група људи твори друштво, и коначно, који су то увјети без којих друштво не може функционирати.

Ако поновно наведемо неколико примјера као: Петровић често посјећује друштво глумаца, Бранко радо даје на знање да се креће у високом друштву итд., тада ваља истакнути да је у тим случајевима наглашен специфичан аспект друштвености. То је у складу с етимологијом ријечи која долази из латинског а означава пријатеља или друга (socius = друг). Другарство или друштвеност имплицира „социјабилност”, на што је скренуо пажњу Зимел, говорећи о „унутарњем импулсу друштвености”, тј. о унутрашњој потреби човјека да развија дружење због њега самога, јер у томе налази смисао живљења и задовољство.

И даље питамо: који су то минимални увјети да се нека група људи назове „друштво”, и то не у овом Зимеловом смислу, већ у смислу уобичајеном у социологији?

♣ Одломак из дела *Социологија*, Школска књига, Загреб 1989, 57-62.

Упркос чињеници да су племе или клан по броју људи мањи од градића или села, у одређеном смислу може се рећи да је племе друштво, док градић то није. Племе се одржава и продужује; оно је више од збројa чланова који га чине. Једни умиру, а други се рађају. Друга особина друштва је у томе што свако, па и најмање друштво мора бити организирано да би преживјело, тј. да би се одржало у обрани против агресије. Све то, дакако у много комплекснијем смислу, може се рећи за модерно друштво, но не и за неки град које је саставни дио тог друштва. Укратко, друштво је цјелина која, да би се одржала, мора бити организирана, тј. у њој морају владати одређена правила и вриједности. Због систематичности даљњег истраживања, предлажем пригодну дефиницију да је друштво *„организирана група људи који живе и сурађују у истим институцијама, а повезује их заједнички систем живота”* (Абрахам).

У сваком друштву, па било оно барбарско или цивилизирано, постоје правила понашања. Нема људске групе која не би била организирана на одређен начин. Тиме, наравно, не желим рећи да се увијек мисли на неку успјешну организацију. Ријеч је о томе што сваки члан такве групе зна што се од њега очекује, па се у складу с тим и понаша. Без тога није могућ заједнички живот. Дакле, ако то схватимо као организацију, тада нам је јасно да је она имплицитно садржана у сваком друштву. Кажемо да је ријеч о организацији, јер се усклађено очекивање понавља и јер омогућује сурадњу међу појединцима и групама.

Та се организација не смије замијенити с планирањем. Наиме, и планирања мора бити у сваком друштву, но оно је повремено и повезано с потребом чувања хране, припремом рата и сличним ситуацијама, а расте у вези с усвајањем нових техника. Организација о којој је ријеч саставни је дио сваког друштва, а свеобухватни план, који би обухватио све активности друштва, тешко да је уопће могућ. Такав план може бити наметнут извана, као што је био план шпањолских освајача наметнут Мексику, с намјером да једно друштво уништи и да га замијени другим. Платонов апсолутни план остао је чиста утопија, јер и најмодерније централизирано друштво показује да

је свеобухватно планирање могуће само у економији, а не у свим активностима живота.

Нема друштва у којем не би постојале одређене везе које људе држе заједно. Најелементарније су брачне и породичне везе. Крвне везе су основа племенске компактности. Те се везе развијају у систем сродства који представља врло висок ступањ социјалне кохезије. Успјеси германских, татарских и арапских племена у борби с бројчано и технички јачим снагама, најбољи су доказ моћи такве солидарности. Насупрот томе не треба заборавити да су сродничке везе врло конзервативне, тј. да блокирају могућност развоја. Тако је познато да бедуинска арапска племена имају исту структуру већ стотинама година. Добар примјер у том погледу је однос либанонских сељака и номада. Након најезде номада, сељаци поновно почињу с обрадом земље. Поновно долази до најезде и тако све док се плодна равница не претвори у пустињу.

Проблем људске солидарности у њезином развоју темељито је испитивао Диркем. Он је разликовао елементарну или механичку солидарност која постоји у примитивном племену, од органске солидарности која се развија на темељу све веће друштвене подјеле рада. Прво је солидарност међу људима који живе на примитиван начин и међу којима нема индивидуалних разлика. Грубо говорећи, та је солидарност слична повезаности међу честицама камена или жељеза. Друга врста солидарности има органски карактер, тј. она се развија на основи све веће подјеле рада која увјетује индивидуалну диференцијацију и сурадњу у међусобној производњи и размјени производа рада.

У савременом друштву везе солидарности нису тако чврсте као у примитивним племенима. Минимални увјети, пријеко потребни за успостављање солидарних веза јесу *физичка и идејна* блискост. Сама околност што људи живе један уз другога чини да дјелују и осјећају један за другог, да су солидарни. Данас се солидарност развија на *радној и професионалној* основи, тј. у творницама, школама и другим институцијама или на основи стручног удруживања које има своје норме и правила понашања, што се стално обнавља и учвршћује на састанцима, у клубовима, на заједничким излетима и помоћу професионалних

и клупских публикација. На тај начин повезује се физичка и идејна блискост као основа међуљудске солидарности.

Постоји солидарност која не настаје због унутрашњег импулса и потребе као игра, већ се развија због притиска и дискриминација на класној, расној или религиозној основи. То је понајприје класна солидарност творничких радника у борби против капиталистичке експлоатације. Може се навести примјер разних етничких, мањинских група, које развијају чврсту солидарност у борби против доминантне групе. Тамо гдје постоји већа етничка дискриминација, веће су разлике у језику, обичајима и начину живота међу појединим групама које живе једна уз другу. Гдје тај притисак попушта, бришу се оштре етничке границе. Велшани су с врло великим напором успјели сачувати властиту културу која се оснива на језику, а Бретонци у Француској практички су престали постојати као самостална етничка група. У Канади, напротив, француски Канађани се врло одлучно и оштро издвајају и чувају свој језик и обичаје, што се објашњава понајприје јаким посвемашњим притиском доминантне енглеске културе. У Југославији, која је за то добар примјер, етничке и религиозне супротности увијек су расле у увјетима притиска и дискриминације, док је слободно исказивање властитог и посебног главни предувјет за приближавање и солидарност становништва цијеле земље.

Институција је регулаторни образац или програм који друштво поставља по- нашању појединаца. То су посебне јединице у оквиру опће друштвене организације као породица, банка, затвор, свеучилиште, предаваоница, или, узмемо ли велике јединице које као метафизичка бића лебде изнад живота појединаца, тада можемо споменути државу, економију, образовање и језик.

Које су битне карактеристике институције?

Као прво ваља нагласити да се институција доживљава као нешто изван појединца, она поседује *ванску реалност*; она постоји на начин који се разликује од индивидуалне збиље, од особних мисли, осјећаја и маште. По том својству институција наликује на предмете ванског свијета као што су куће, бродови, аутомобили. Ти су предмети објективно дани, они су ту, па

свидјело се то појединцу или не. Одмах можемо додати да је нешто објективно када се сви или готово сви слажу да је то нешто доиста на одређени начин ту. Тако кажемо да постоји коректан енглески и некоректан енглески језик. То је објективно тако, без обзира што појединац може мислити да су правила која то одређују највећа лудост и да би он могао много боље и рационалније организирати језик. Наравно, појединац малокад на то мисли. Он прихваћа језик као што прихваћа и остале објективне чињенице у свом искуству. Та објективност изворног материнског језика особито је јака. Швицарски психолог Жан Пијаже наводи примјер малог дјетета којег су питали да ли може Сунце некако друкчије назвати осим сунцем. „Не", одговорило је дијете. „А како ти то знаш" питали су га даље. Питање га је у први час зачудило, затим је показало на Сунце и рекло: „Па погледај у њега!"

Институције имају *принудну моћ.* То својство је до одређеног ступња садржано у ранијем својству. Наиме, битна моћ институције у односу према појединцу састоји се у томе *што је она објективно ту и што је појединац не може макнути.* Може се догодити да појединац то превиди или заборави, или, што је још горе, да пожели потпуну измјену цијелог аранжмана. Управо тада се принудна снага институције показује у свом грубом облику. Ако и даље останемо при раније узетом примјеру, можемо примијетити да у свакој образованој обитељи дијете непрестано исправљају када почне кршити правила коректног језика. Ту принуду касније врши школа. Њу, наравно, не врше дјечакови вршњаци, који ће радије брутално исмијавати коректан говор. Младић може изгубити дјевојку само зато што не говори „пристојно", а слично му се може догодити када је у питању његово напредовање. Но, јадан ти је „фин младић" који настави „пристојно" говорити и у војсци. Слично ће се догодити и средњовјечном професору који се настоји уклопити у младо друштво говорећи „њиховим језиком", јер је он уз најбољу вољу увијек бар неколико година иза најновијих израза који се брзо мијењају (Бергер).

Кад истичем принудну моћ институција, тиме, наравно, не желим рећи да се оне не могу мијењати. Оне се цијело вријеме

мијењају и морају се мијењати, јер су резултат сталне дјелатности великог броја појединаца. Кад би сви одједном престали говорити хрватски, наш би језик брзо престао постојати, другим ријечима, објективно постојање језика овиси о томе што га стално говори велик број људи који на тај начин изражавају своје субјективне мисли, мотиве, жеље и интенције. Дакле, то је објективност која није статична, већ се налази у непрестаном току. Међутим, појединац који се одједном сјети да, треба извршити неке промјене, има слабе шансе да ће успјети. Ако жели извршити промјене у језику, он ће успјети једино ако је доиста велик писац или велик реформатор.

Институције не почивају само на принуди, већ и на *легитимности*, тј. оне имају морални ауторитет. Другим ријечима, оне не придржавају само право да нападаче ударе грубо по глави, већ такођер да га морално дифамирају. Снага притиска, којег поједине институције у једном и другом погледу врше, јако варира. Држава у екстремном случају може некога убити, док ће нека заједница у неком насељу човјека понизити на тај начин што ће онемогућити његовој жени приступ у свој клуб. (Недавно је власт у Штутгарту забранила да се мртва тијела неколицине терориста који су рођени у том граду покопају на градском гробљу.) И у једном и у другом случају казну прати осјећај индигниране праведности. Морална снага језика ријетко се изражава у основи језичне неподношљивости. Тај притисак осјећа дијете када се нађе у туђој средини правећи језичне грешке, или сиромашан емигрант који није у стању прикрити посебан акцент, или војник који не може савладати навику уљудног, пристојног изражавања. У свим тим случајевима патњу изазива притисак институције.

Када анализирамо било коју друштвену појаву, увијек долазимо до закључка да је ријеч о *интеракцији* појединих људи или група људи. У складу с тим може се рећи да свако друштво претпоставља интеракцију људи, што не значи да је интеракција нешто специфично људско чиме се човјек разликује и издваја од осталих живих бића. И међу животињама постоји интеракција. Дапаче, све честице, како органске, тако и анорганске материје, налазе се у одређеном смислу у сталној међусобној интеракцији.

У самој основи колективног понашања које се налази баш на граници између животињског и људског, стоји тзв. *кружна интеракција.* То је такво понашање када акција једне особе изазвана стимулацијом која долази од друге, поново утјече на другу особу и појачава стимулацију. На тај начин затвара се круг који расте опсегом и интензитетом. Долази до преношења и јачања осјећаја, што је видљиво код људи који се налазе у стању узбуђења било да је ријеч о страху, паници или неком другом еуфоричном расположењу. Сличан процес може се посматрати код животиња, нпр. код говеда у ситуацији ненадане узбуне. Изрази страха, који се очитују у мукању, дисању и покретима тијела, нагло прелазе с једне животиње на другу, што обично прераста у паничан бијег.

Природа кружне интеракције може се боље схватити ако јој се супротстави тзв. *интерпретативна интеракција.* То је људска интеракција која је присутна у разговору, дискусији, на послу, када један човјек интерпретира мисли или акције другог и дјелује на бази те интерпретације. Интерпретативна интеракција износи разлике које постоје међу људима, док их кружна чини сличним. У првом случају то је преношење и ширење осјетилних узбуђења, а у другом свјесно, разумно сучељавање.

И у једном и у другом случају ријеч је о колективном понашању које има врло велик распон, почевши од елементарних облика који подсјећају на односе у стаду, па све до суптилних расправа и договора који се свакодневно одвијају у цивилизираном друштву...

III ЗЕЛЕНО И ПЛАВО•

Научна мисао, преовлађујућа у модерном добу, изразито у другој половини 20. и почетком 21. века, настоји да и еколошка питања, међу другим, сведе на економско-политичка. Таква редукција, већ је очигледно, не доводи до очекиваних резултата

• Преузето, с незнатним дотеривањем, из моје *Социологије forever* (друго издање), Пунта, Ниш 2001, 47.

у екологији; на техничком нивоу, ни наука ни техника нису осмислиле, израдиле и препоручиле модел за очување људске планете. И више од тога, оне се у лаика и зналаца најчешће проглашавају главним кривцем за нарушавање еколошке равнотеже. Будући у основи цивилизацијског напретка, њихов неконтролисан развој се окреће против човека и природе претећи да коначно уништи „заједнички дом". Некритички антимодернисти ће извући из ове чињеничне ситуације погрешан закључак како треба поставити „границе раста", укротити и зауздати даљи развитак науке и технологије, чак и по цену животног стандарда. Исправније је гледиште по којем се нипошто „не смије устати против индустрије и технике које нам осигуравају висок ступањ цивилизације, али се не смије напуштати борба за чистоћу човјекове околине" (В. Базала).

Нужно је учинити помак од критичке, негативне екологије ка тзв. позитивној екологији, тј. тражењу ширих регулативних синтеза. Досадашња, претежно „зелено" обојена, екологија сувише се задржавала на критици постојећег стања не нудећи човечанству одговор на упитност: „Шта ако се деси да све буде 'зелено'?" Да ли људи могу живети у зеленој долини која неће бити долина суза, ако се одрекну напредовања науке и технологије, или је суштина опстанка у приближавању домета развоја темељним одредницама човека? Ако је ово друго алтернатива, онда се налаже уравнотежавање човека са собом, светом, космосом и, што да не, Богом. У преносном смислу то значи замену зелене боје плавом, „као симболом неба коме човек коначно тежи" (Н. Кујунџић).илије суштина опс.танка у приближавању домета развоја темељним одредницама човека? Ако јеово друго алтернатива, онда се налаже уравнотежаватђе човека са собом. светом,космосом и, што да не, Богом. У преносном смислу то значи замену зелене боје плавом, "као симболом неба коме човек коначно тежи" (Н. Кујунџићј.

Окретање ка плаветнилу неба, камо људе једино очекује долина без суза, тражи изградњу еколошке онтологије и етике у складу са учењем о „кожним хаљинама", класичном категоријом библијске антропологије. Кожне хаљине, у смислу метафоре, јесу стварност у коју је Бог „оденуо" прародитељски

пар – Адама и Еву – а њихова правилна употреба заснива се на начелу уздржаности, веле православни светитељи и богослови, међу њима и Јован Златоусти: „Оно што надилази твоје потребе је бескорисно и сувишно: облачење веће ципеле од оне коју носиш, омета те у ходању.”

Позитивна екологија нуди за почетак четири базична става и врлине: 1) став дубоког дивљења и поштовања према свету и околини; 2) тражи се да човек дохвати еколошко сазнање и стекне моћ исправног вредновања у конкретним приликама; 3) захтева се темељна промишљеност, прихватање човека и света са свим ограниченостима; 4) четврта врлина инсистира да се не одустаје упркос сталним и бројним неуспесима у еколошкој области (В. Позаић).

Помичући се од зеленог према плавом, требало би држати на памети „Песму створова”, најпознатију „еколошку” песму, сада већ химну у римокатоличком хришћанству. Њу је испевао Св. Фрања Асишки (1182-226), оснивач фрањевачког реда, који је проглашен заштитником пријатеља екологије од папе Јована Павла II у Апостолском писму Inter Sanctos, 1980. Такође да је на Саветовању свих поглавара помесних православних цркава, одржаном 1995. на грчком острву Патмос, донета одлука да се сваке године 1. септембар свуда у православном свету слави као „еколошки дан”, дан молитве за заштиту природне средине.

За даље читање: Darko Nadić: *Ogledi iz političke ekologije*, Čigoja štampa, Fakultet političkih nauka, Beograd 2012.

1. ПОРУКА ИНДИЈАНСКОГ ПОГЛАВИЦЕ БЕЛОМ ЧОВЕКУ♣

Можемо бити браћа, после свега

„Како можете купити или продати небо, топлину земље? Та идеја нам је страна.

Ако ми не поседујемо свежину ваздуха и бистрину воде, како ви то можете купити?

Сваки део те земље свет је за мој народ. Свака сјајна борова иглица, свака пешчана обала, свака магла у тамној шуми, сваки инсект, свети су у памћењу и искуству мога народа. Сокови који круже кроз дрвеће носе сећање на црвеног човека.

Мртви бели људи заборављају земљу свог рођења када оду у шетњу међу звездама. Наши мртви никад не заборављају ову лепу земљу јер она је мајка црвеног човека. Ми смо део земље и она је део нас. Мирисаво цвеће наше су сестре, јелен, коњ, велики орао, сви они су наша браћа. Стеновити врхунци, сочни пашњаци, тела понија и човек – сви припадају истој породици.

Тако, кад Велики поглавица из Вашингтона шаље глас да жели купити нашу земљу, тражи превише од нас. Велики поглавица шаље глас да ће нам сачувати место тако да, ћемо ми сами моћи живети удобно. Он ће нам бити отац и ми ћемо бити његова деца. Ми ћемо разматрати вашу понуду да купите нашу земљу. Али то неће бити лако. Јер та земља је света за нас.

Та сјајна вода што тече брзацима и рекама није само вода већ и крв наших предака. Ако вам продамо земљу морате се

♣ Писмо које је, године 1854, поглавица Сијетл упутио у Вашингтон Френклину Пирсу (Pierce), председнику Сједињених Држава, када је овај изразио жељу да купи велика подручја индијанске земље и обећао резерват његовом народу. Оно још и данас очарава дирљивом лепотом израза, дубоким осећањем за природу и човекову околину и, неумањеном снагом, после више од 162. г., опомиње и нас свевременом поруком. УНЕП, Програм УН за околину, послао га је, 1976, свим државама света, поводом Светског дана човекове околине (5. јуни).

сетити да је то свето и морате учити вашу децу да је то свето и да сваки одраз у бистрој води језера прича догађаје и сећања мога народа. Жубор воде глас је оца мога оца.

Реке су наша браћа, оне нам утужују жеђ. Реке носе наше кануе и хране нашу децу. Ако вам продамо нашу земљу морате се сетити и учити нашу децу да, су реке наша браћа, и ваша, и морате од сада дати рекама доброту какву бисте пружили свакоме брату.

Ми знамо да бели човек не разуме наш живот. Један део земље њему је исти као и други, јер он је странац који дође ноћу и узима од земље све што жели. Земља није његов брат него његов непријатељ и када је покори он креће даље. Он за собом оставља гробове отаца и не брине се. Он отима земљу од своје деце и не брине се. Гробови његових отаца и земља што му децу рађа заборављени су. Односи се према мајци-земљи према брату-небу као према стварима, што се могу купити, опљачкати, продати као стадо или сјајан накит. Његов апетит прождераће земљу и оставити само пустош.

Не знам. Наш начин је друкчији него ваш. Изглед ваших градова боли очи црвеног човека. Али можда је то јер црвени човек је дивљи и не разуме.

Нема мирног места у градовима белог човека. Нема места да се чује отварање цветова, у пролеће или дрхтај крилаца вилиног коњица. Али можда је то јер сам дивљи и не разумем. Бука једино делује као увреда за уши. И шта је то живот ако човек не може чути усамљени крик козорога или ноћу препирку жаба у бари? Ја сам црвени човек и не разумем. Индијанац више воли благи звук ветра, кад се поиграва лицем мочваре као и мирис ветра очишћен подневном кишом, намирисан боровином.

Ваздух је скупоцен за црвеног човека јер све живо дели једнаки дах – животиња, дрво, човек. Бели човек не изгледа као да опажа ваздух који дише. Као човек који умире много дана он је отупио на смрад. Али ако вам продамо нашу земљу морате се сетити да је ваздух скупоцен за нас, да ваздух дели свој дах са свим животом који подржава. Ветар што је мом деду дао први дах такође ће прихватити и његов последњи уздах. Али ако вам продамо нашу земљу морате је чувати као светињу, као место

где ће и бели човек моћи да окуси ветар што је заслађен мирисом пољског цвећа.

Тако ћемо разматрати вашу понуду да купите нашу земљу. Ако одлучимо да прихватимо, поставићу један услов: бели човек мора се односити према животињама ове земље као према својој браћи.

Ја сам дивљак и не разумем неки други начин. Видео сам хиљаде распадајућих бизона у прерији што их је оставио бели човек устреливши их из пролазећег воза. Ја сам дивљак и не разумем како димећи гвоздени коњ може бити важнији него бизон кога ми убијамо само да останемо живи.

Шта је човек без животиња? Ако све животиње оду, човек ће умрети од велике усамљености духа. Што год се десило животињама убрзо ће се догодити и човеку. Све ствари су повезане.

Морате научити своју децу да је тле под њиховим стопама пепео њихових дедова. Тако да ће они поштовати земљу, реците вашој деци да је земља с нама у сродству. Учите вашу децу као што чинимо ми с нашом да је земља наша мајка. Што год снађе земљу снаћи ће и синове земље. Ако човек пљује на тле пљује на себе самог.

То ми знамо: земља не припада човеку; човек припада земљи. То ми знамо. Све ствари повезане су као крв која уједињује породицу. Све ствари су повезане.

Шта год снађе земљу снаћи ће и синове земље. Човек не тка ткиво живота; он је само струк у томе. Шта год чини ткању чини и себи самоме.

Чак и бели човек, чији Бог говори и шета с њиме као пријатељ с пријатељем, не може бити изузет од заједничке судбине. Ми можемо бити браћа после свега. Видећемо. Једну ствар знамо, коју ће бели човек једног дана открити – наш Бог је исти Бог. Ви сада можете мислити да га ви имате као што желите имати нашу земљу; али то не можете. Он је Бог човека и његова самилост једнака је за црвеног човека као и за белог. Та земља је драга Њему и шкодити земљи јесте презирати њеног Створитеља. Бели такође требају пролаз; можда брже него сва друга племена. Запрљајте ваш кревет и једне ноћи угушит ћете се у властитом смећу.

Али у вашој пропасти светлећете сјајно, потпаљени снагом Бога. који вас је донео на ту земљу и за, неку посебну сврху дао вам власт над њоме као и над црвеним човеком. Судбина је мистерија за нас јер ми не знамо кад ће сви бизони бити поклани и дивљи коњи припитомљени, тајни кутови шуме тешки због мириса многих људи и поглед на зреле брежуљке замрљан брбљајућом жицом. Где је прашума? Отишла је. Где је орао? Отишао је. То је конац живљења и почетак борбе за преживљавање."

IV У ДРУШТВУ НИСУ СВИ РАВНОПРАВНИ•

Још у дечијем узрасту запажамо да се једни од других разликујемо по висини, полу и доби, боји коже и језику. Доцније употпуњујемо знање о репертоару различитости: ђак није што и наставник, безпартијац се лучи од члана странке, а будиста и по ношњи издваја од хришћанина. Све те разлике на основу спољашњих особина и групних својстава – у социологији учено означене као *социјална диференцијација* – и те како опредељују живот појединца у друштву. Јер, примера ради, бити женско у патријархалној заједници аутоматски значи бити осујећен и не остварити се у важним сегментима друштвености; родити се као Афроамериканац у белој протестантској Америци почесто повлачи за собом непремостиве животне потешкоће; припадати хришћанској енклави у теократској исламској држави води несагледивој социјалној прикраћености... (Сл. 1)

Па иако резултати социјалне диференцијације ору дубоку бразду на животној магистрали сваког од нас понаособ – те већ због тога нисмо сви једнаки – постоји једна одсуднија чињеница структуралне природе која детерминише наше индивидуално и групно место у друштву. Ту се мисли на вертикалну *социјалну стратификацију*, на то да „се један човјек разликује од другог с обзиром на припадност одређеном друштвеном слоју", односно

• Преузето, с незнатним дотеривањем, из моје *Социологије forever* (друго издање), Пунта, Ниш 2001, 61.

Сл. 1 – Богатство разлика (интернет, 2016)

на „вертикалну поређаност друштвених слојева тако да се један налази изнад или испод другога” (И. Кувачић). То напросто значи да људи, припадајући конкретним класама или слојевима, нису међусобно равноправни – деле се по богатству и економској снази, угледу који уживају и моћи којом располажу. Тако једни, чинећи узак круг људи, јесу пребогати и поседују више него што им треба – други, најбројнији, имају нешто и довољно за егзистенцију – док трећи немају ништа или имају врло мало, живе на ивици беде и зависе од социјалне пот- поре. Неки су са привилегованим статусом, приписаним од стране заједнице, већина је просечно вреднована, а ту су и они без икаквог угледа, презрени и понижени. Постоје моћници у друштву који доносе кључне одлуке за све и о свима; гро људи није у прилици да демонстрира моћ, осим у непосредном окружењу – пуно је и појединаца без шанси да остваре своје интересе упркос отпору.

Ако је тачно да само у друштву постоје виши, нижи и једнаки (Диркем вели: „Хијерархија је искључиво друштвена ствар. Једино у друштву постоје виши, нижи и једнаки.“) –

имућни и сиромаси, угледници и безодличници, моћници и мање моћни – социолози се онда нужно питају: „Шта је у темељу таквог раслојавања, каква је његова веродостојна слика и како до ње долазимо?” Од ове упитности зависи много тога у социологији; чак толико, да су бројни они који тврде како се најопштија наука о друштву може глат свести на проблем социјалне стратификације. Најпознатији модели стратификације дошли су од Маркса, Вебера и из тзв. функционалистичке социологије. (Милован Митровић говори о класно-конфликтном, стратификацијском и елитистичком моделу друштвене структуре.)

За даље читање: Mladen Lazić: *Čekajući kapitalizam*, Službeni glasnik, Beograd 2011.

Иван Кувачић

1. МАРКСОВА И ВЕБЕРОВА СТРАТИФИКАЦИЈА♣

... Марксов стратификацијски приступ много је бољи, јер је конкретан. Његов општи оквир је друштвено-економска формација, при чему постоји разграничење између саме формације и начина производње. То је пријеко потребно, јер у истој друштвеној формацији најчешће коегзистира неколико начина производње, а један од њих је доминантан. Анализирајући друштво свог времена и узимајући за основни критериј однос према средствима за производњу и с тим повезан начин присвајања, Маркс, ослањајући се на Смита, разликује раднике (надница), капиталисте (профит) и земљопоседнике (земљишна рента). Међутим, кад се ограничава на капиталистички начин производње у његову чистом облику, тада говори искључиво о капиталистима и радницима. То су двије основне класе које су међусобно супростављене на такав начин да једна другу експлоатира, односно, да се једна бори против друге. У том

♣ Одломак из дела *Sociologija*, Školska knjiga, Zagreb 1989, 91-93.

контексту појам класа има оптималну аналитичку вриједност. Људи су подијељени на двије основне групе, на оне који су горе и на оне који су доље, на оне који имају и на оне који немају, на оне који управљају и на оне који производе, на оне који владају и на оне којима се влада. Античкој подјели на слободне људе и робове одговара кршћанска визија неба и пакла, коју је потиснуло модерно гледиште о антагонистички супротстављеним класама.

У чему се састоји Марксова прекретница, ако је свијест о антагонистичкој супротности постојала и у ранијим епохама. Изгледа да је од саме визије антагонистичке супротности много значајнија оригиналност Марксовог приступа који открива до сада скривену, једноставну чињеницу да људи морају најприје јести, пити, становати, одијевати се, да би се затим могли бавити политиком, науком, умјетношћу, религијом итд.; да према томе производња материјалних средстава за живот чини основу из које су се развиле друштвене институције и предоџбе људи, те да се оне морају објашњавати из те основе, а не обрнуто као што се до сада догађало.

Приступивши на тај начин проучавању капитализма, Маркс је објаснио тајну вишка вриједности и ставио у средиште знанственог интереса друштвене сукобе и друштвене промјене. Стимулиран визијом будућег друштва једнакости, он је формулирао основне појмове развоја друштвених структура, међу којима појам класе и класних сукоба заузима кључно мјесто. Њему је притом било јасно да у конкретној анализи класна структура не иступа у свом чистом, дихотомном облику. Но ако се остаје на разини поједностављеног модела који указује на развој, тада је несумњиво да је ријеч о дихотомној концепцији. И не само то. Тада је очито да се појам класе може одредити тек у свјетлу друштвеног, класног сукоба, то јест тек онда кад су појединци као припадници одређене класе постали свјесни да је њихова укупна друштвена егзистенција непријатељски супротстављена егзистенцији неке друге класе, класе са супротним интересима. То значи да дефиниција било које класе мора садржавати односе између ње и друге или других класа у систему. Да би се објаснило тко је пролетер у марксистичком

смислу, потребно је увести појам капиталиста. Кад говоримо о средњој класи, претпостављамо постојање ниже и више класе. У томе је једна од битних разлика између друштвене класе и професионалних, етничких, или религиозних група које се може одредити без утврђивања њихова односа с другим групама. Према томе, кад се, због вербалне привржености марксизму не жели одбацити класну терминологију, па се аналогно с једном странком говори о једној класи, изричу се бесмислице, које успијевају само код неупућених.

Антагонистичка супротстављеност основних друштвених класа битни је елемент Марксове теорије друштвеног развоја. Он јасно види да такозвани пријелазни средњи ступњеви свугдје помућују границе, но упркос томе исгиче да је то за његово разматрање ирелевантно, јер га не занима равнотежа, већ тенденција развоја која средства за производњу све више раставља од рада, претварајући рад у најамни рад, а средства за производњу у капитал. Овај елемент Марксове теорије пластично избија на видјело кад се његово схваћање средње класе пореди с Аристотеловим. За Маркса је средња класа мање важна; она донекле пригушује конфликт, но не може довести у питање антагонистичку структуру друштва. Напротив, за Аристотела су богати и сиромашни одступања у односу према средњој класи која гарантира и одржава друштвену равнотежу.

Класа лишена класне свијести квалифицирана је као „слој" или као „класа по себи" (klasse an sich), чему се супротставља „класа за себе" (klasse für sich) у складу с увјерењем да једна, класа не заслужује у потпуности да се назива „класа" ако њезини чланови нису свјесни својих класних интереса и немају осјећај повезаности у класу. Такав је случај са сељаштвом које је у Марксово вријеме било један од значајних дијелова француског друштва, али које се удаљава од модела класе, јер му недостаје свијест о његовим класним интересима.

Кад се приступа конкретној, емпиријској анализи одређеног друштва, не може се остати на разини идеалног модела. Тада је потребно узимати у обзир међукласе, па мјесто дихотомног система добивамо читаву љествицу класа и слојева. Но и тада, ако нам је стало до оног што је битно у Марксовој методи, не

смијемо заборавити цјелину, јер једино на темељу разумијевања основне супротности можемо схватити понашање појединих сегмената.

Марксов модел класне стратификације у својој је основи врло једноставан. Хисторија сваког досадашњег друштва је хисторија класних борби. Класу као битни елемент система супротности одређује као прво однос према средствима помоћу којих се ствара друштвено богатство. Но већ ту, на првом кораку, избијају огорчени сукоби интерпретатора: да ли треба ставити нагласак на правну страну власништва или је битна контрола, односно располагање средствима за производњу без обзира на власништво? Ипак, успркос томе, сви се слажу да класа као централна категорија има примарно економско одређење, при чему се најчешће не занемарује ни субјективна димензија с обзиром на, важност коју Маркс придаје појму класна свијест.

Насупрот Марксовој стратификацији постоји критички приговор да сувише једноставна теорија о друштву не може одговорити на многа питања. Такво је гледиште заступао и Макс Вебер, па је у складу с тим и у протуставу с Марксом развио трочлану појмовну схему која сугерира три сасвим различита типа социјалне стратификације: 1. класу која је ограничена на економско подручје и указује на сличност животних могућности одређених група људи, 2. статус као ступањ друштвеног угледа који се придаје појединцу или групи и 3. моћ као својство појединца, „политичке класе” или странака да наметну своју вољу успркос отпору других.

Важно је напоменути да умјесто термина „класна неједнакост”, Вебер употребљава термин „социјална слојевитост”. То повезује с критиком „једностраности економизма” који сувише наглашава производне основе живота, а занемарује сферу дистрибуције добара. Тиме избија, на видјело супротност двају различитих приступа. Наиме, док однос према средствима за производњу упућује на конфликтну супротност рада и капитала, дотле критерији раслојавања као што су приход, занимање, образовање, религија, етничка припадност, животни стил итд. стварају мултидимензионалну основу стратификације с многобројним подацима и укрштањима, али и с изразитом тенденци-

јом отупљивања конфликтности. Сваки појединац заузима одређено мјесто с обзиром на сваки од тих критерија, а привилегираност у једном често се поништава с непривилегираношћу у другом. Иако постоји доста чврста корелација, између класе и статуса, то није увијек тако, јер људи могу заузимати висок положај у класном систему без одговарајућег статуса, и обрнуто, могу имати висок статус, а стајати ниско у класној хијерархији. Ради илустрације довољно је указати на богатог скоројевића који се не може пробити у елитне кругове или на класно свјесног племића који је спао на просјачки штап.

Вебер се није посебно трудио да помоћу заједничке основе међусобно повеже разне типове стратификације. Међутим, из његова разматрања везе економије и политике произлази да је однос ауторитарне моћи својствен одређеном типу људских асоцијација, одакле слиједи закључак да су класе конзеквенција или посљедица односа моћи. То другим ријечима значи да се сва битна питања људске повијести одвијају на разини уских управљачких група које концентрирају у својим рукама средства друштвене моћи. Тај закључак доводи у питање Марксову теорију јер она полази од претпоставке да се битна питања људске повијести одвијају на разини произвођача који својим радом одражавају друштво и покрећу га напријед.

То је једно од спорних питања, да ли су они горе богати јер управљају или они управљају јер су богати? Које ће од ова два гледишта превладати, овиси о карактеру друштвеног система. У оним друштвима гдје се власт претежно ослања на војску, полицију и државну управу, изгледа да је основа привилегираности у положају који појединци и групе заузимају у систему, док у грађанскжом друштву с тржишном економијом у први план избија материјално богатство. Због хисторијских околности за Енглезе се друштвена структура заснива на супротности богаташа и сиротиње, а за Нијемце на супротности оних који заповиједају и оних који слушају. Тако су ти односи предочени у теорију о друштву споменутих земаља.

У наше вријеме социјалну структуру знатно више детерминира политички ауторитет но што је то био случај у деветнаестом стољећу...

V МНОГИ СУ У ДРУШТВУ БЕДНИ•

Трагедија је савремене екумене да огроман број људи обитава, у сиротињским, човека недостојним условима. Читави контингенти становништва тзв. Трећег света (Азија, Африка, Средња и Јужна Америка) и негдашњег ”комунистичког комонвелта” (Југоисточна и Источна Европа) јесу социјално угрожени, живе на граници и/или испод минимума егзистенцијалних потреба. Чини се да искључиво у тим, исправно названим, периферним друштвима постоје убоги и социјално слаби људи, док у државама центра (постиндустријски Запад) о томе нема ни говора. Али то је *лажно стечен угписак* – нешто због слике коју они о себи дају свима нама, делимице јер су тамо сиромашни скривени. Чак и у Сједињеним Америчким Државама, у том „друштву из снова” – искрено извештава хуманиста Мајкл Харингтон (Harrington) – егзистира „Друга Америка”, постојано битише око 50 милиона сиромаха. (Сигурно, бити бедан у Вашингтону није што и бити сиромашан у неком градићу Подсахарске Африке.)

Манемо ли глобално човечанство и свратимо поглед у наше двориште, онда ништа простије од закључивања како убрзано напредујемо према свеопштој беди и сиромаштву. Делом због рата на простору бивше Југославије, као и спорог и неодговарајућег чупања из социјалистичког система и уласка у модерно грађанско друштво, већина популације живи на доњој линији егзистенцијалне издржљивости. Разорена је средња класа – некада најмногољуднија и иначе кичма сваке заједнице, интелигенција и интелектуалци већ јесу пауперизовани, радништво је уништено и препуштено ћудима приватника и сиве економије, сељаци, одасвуд присутни, једва да још могу бити извор јевтине хране. Круг се затворио; ван њега је остала уска новокомпонована елита „бизнисмена”, ловаца у мутном и ратних профитера, државних технократа у монополским фирмама и политичких моћника сумњивог морала. Тако су се, препуштени себи самима

• Преузето, с незнатним дотеривањем, из моје *Социологије forever* (друго издање), Пунта, Ниш 2001, 79-80.

(„усамљени маргиналци"), фрагментизовани и маргинализовани грађани из целих друштвених класа и слојева сврстали у оно што, а да се не погреши, зовемо: бедницима, убогима, сиромашнима, социјално слабима, материјално необезбеђенима, социјалним сличајевима и социјално угроженима – док је истовремено израсла врхушка богаташа који се врте и премештају из једне поделите у другу.

Беда и сиромаштво су последица многоврсних фактора. (Низак ниво технолошког развоја, карактер производних односа, друштвене противречности и сукоби, светске економске кризе, елементарне непогоде, животни ризици [М. Зеленовић Лакићевић].) Треба потцртати значај незапослености, јер запослење свугде представља какву-такву социјалну гаранцију. Сем у економском, запосленост и у социјално-психолошком смислу обезбеђује интегритет личности. Ерих Фром (Fromm) добро вели када пише како „је чињеница да огромна већина људи психолошки веома тешко подноси бреме незапослености и да страх од ње помућује читав њихов живот"; што потврђују искуствена изучавања и у нас: спрам запослених, особе које не раде склоније су аномичном понашању, самоотуђењу, осећању бесмислености, немоћи и социјалној изолацији (Б. Ђуровић). Таквих људи, углавном младих незапослених, али и отпуштених радника – транзиционих губитника – у Србији има на стотине хиљада. То је голема трагедија: „Физичка беда проузрокује и подржава моралну и интелектуалну беду. Људи који живе на граници егзистенције, живе уједно и на граници људскости." – казује Пол Лангран (Lengrand)

За даље читање: Мајкл Харингтон: *Друга Америка*, Просвета, Београд 1965.

Слободан Јовановић

1. СИРОМАХ♣

1. Уколико је човек друштвено биће, свакој његовој дужности одговара право друге неке личности. С етичког гледишта, човек има дужности само према себи, чак и онда када тим дужностима одговарају туђа права. Поштовање моралних закона човек дугује себи самом у првом реду, па тек онда другима. Ова разлика између социолошког и етичког гледишта мора се имати на уму, када се испитује питање сиромаха. Са социолошког гледишта, то би било право сиромаха према друштву које је с извесног гледишта одговорно за невоље својих чланова. Право на потпору спадало би у исту категорију као и права на рад, право на живот. Према коме се има право на потпору, то је питање на које се могу дати најразличитији одговори. Сиромах може сматрати да су му за његову злу судбину криви уопште свет и људи, и да према томе има право на потпору према сваком човеку без разлике. Али сиромах може исто тако сматрати да му право на потпору припада само према одређеним колективитетима, као што су држава, општина, црква, позивна заједница, круг пријатеља, породица и.т.д.

2. Чим се место права сиромаха као основа милостиње узме дужност дародавца, последњи мотив милостиње не налази се више у интересу даропримца него у значају који милостиња има за самога дародавца. Када је Исус рекао богатом младићу, подај твоје имање сиромасима, – Исусу није било толико стало до сиромаха колико до душе младића. И за доцније хришћанство, давање милостиње је само једна врста *аскезе* и „добрих дела". Овако субјективистичко схватање милосрђа може бити од штетних последица за саме даропримце које нерегулисано и нерационално милосрђе деморалише, јер их навикава да свој спас не очекују од свога рада већ од туђе потпоре. Са социлошког гледишта, оправдано је само оно милосрђе које има

♣ Одломак из дела *Примери политичке социологије*, БИГЗ и др., Београд 1990, 299-301.

за циљ да сиромаха начини друштвено активним и корисним чланом друштва. Изнад интереса дародавца и даропримца уздиже се интерес друштва као много важнији.

3. Потпора сиротиње као друштвена установа има свој нарочити социолошки значај. По садржини, она је скроз индивидуална, јер се бави случајевима личне беде. Тиме се разликује од других јавних установа које су срачунате на добро свих грађана а не само на добро одређених појединаца. Ипак зато сиромах није крајњи циљ сиротињске потпоре, него је то друштво чији правилни и здрав живот изискује умањење сиротиње. Умањењем сиротиње ублажују се друштвене разлике, а ублажавањем друштвених разлика одржава се друштвени мир и постојеће стање (потпора сиротиње је у основи конзервативна мера која нема ничега заједничкога са социјалистичким тежњама друштвене обнове). Старање о сиротињи, по том схватању јесте употреба јавних средстава за јавне циљеве, – и због тога што су личности сиромаха од споредног значаја, сиромасима се не да никакво учешће у оној грани управе која је њиховом старању намењена.

4. Иако сиромах није крајњи циљ друштвеног старања, ипак између њега и друштва има више личне везе него између хришћанских дародавца и даропримца из средњег века. Хришћански дародавац мислио је само на свој лични спас и давао је прилог сиромаху тако без обзира на његову личност као да не даје новац живом човеку него га ставља у сандуче за примање милостиње. У савременој друштвеној милостињи има узајамне везе између друштва и сиромаха; друштво очекује извесну реакцију од стране сиромаха који захваљујући друштвеној потпори, треба понова да постане привредно активан и друштвено користан. Постоји у вези с положајем појединца у савременом друштву; био сиромах или имућан он се сматра као члан друштва и као такав има да учествује у друштвеном животу.

5. Дужност потпоре сиротиње лежала је испрва на малим локалним заједницама као што су општине, али од како је после француске револуције дата појединцима слобода кретања, потпора сиротиње стала се сматрати као дужност државе, а не

као дужност општине. (Ово гледиште преовладало је у Енглеској од 1834. год, а у Немачкој од половине XIX века.) Иако се из разлога административне технике општина и даље стара о сиротињи, она то чини као пуномоћник државе.

6. У социјалном смислу сиромах је онај који прима потпору. У субјективном смислу, сиромах може бити и онај који не прима потпору, и који по законским прописима не би чак имао ни услова да буде уврштен у ред лица која примају потпору. У субјективном смислу сиромах или, тачније речено, као сиромах се осећа сваки онај чија средства не достижу за покривање потреба његовог друштвеног реда. Другим речима, сиромах је онај који није у стању да се одржи на животном нивоу свог реда; ако би се у друштвеној јерархији спустио за један степен ниже, он не би био сиромах. Према томе у социолошком смислу сиромах је онај чија оскудица изазива једну одређену врсту друштвене реакције у виду потпоре или милостиње. Тек у томе случају сиромах постаје припадник једне одређене друштвене групе – сиротињске групе. Дотле не може бити сиромах, а опет зато не припадати сиротињској групи, – на пр. сиромах трговац, сиромах уметник и т.д. Што сиротињу као нарочиту групу обележава, то је факт да се друштво према сиротињи на известан начин понаша. Иначе, њој оскудева властита позитивна квалификација, оскудева унутрашња социјална веза која би спајала сиромахе.

Мајкл Харамбос

2. „ФУНКЦИЈЕ“ СИРОМАШТВА♣

...У дјелу *Више једнакости* (More Equality), Херберт Џ. Ганс, доказује како се „сиромаштво одржава на животу дјеломице зато што је корисно многим скупинама у друштву”. Сиромаштво користи несиромашнима опћенито, а богатим и моћнима посебно. Стога је њима у интересу да одржавају сиромаштво. С тога стајалишта, Ганс набраја сљедеће функције

♣ Одломак из дела *Uvod u sociologiju*, Globus, Zagreb 1989, 166.

сиромаштва у корист несиромашних. Прво, у свакој привреди постоји низ привремених, бесперспективних, прљавих, опасних и простих послова. Постојање сиромаштва јамчи да ће ти послови бити обављени. Ганс доказује како „сиромаштво служи да осигура извор јефтине радне снаге која је вољна – или, боље рећи, *не може не бити* вољна – обављати прљави посао за малу плаћу". Без слабо плаћених радника, многе гране индустрије не би више могле постојати у садашњем облику. Ганс тврди како болнице, угоститељство, добар дио пољопривреде и дио конфекцијске индустрије овисе искључиво о лоше плаћеном раду. Подизање плаћа повећало би трошкове, „с очитим дисфункционалним посљедицама за имућније". Тако, истодобно, сиромаштво јамчи да ће „прљави пос.лови" бити обављени и, будући да ће сигурно бити обављени јефтино, потпомаже несиромашне дијелове пучанства.

Друго, сиромаштво изравно прибавља запослење и финанцијску сигурност све већем дијелу радне снаге. По Гансовим ријечима, „сиромаштво ствара радна мјеста за низ занимања и професија које служе сиромашнима, или штите остали дио пучанства од њих". У та занимања он убраја полицајце, социјалне раднике разних профила, психијатре, лијечнике и чиновнике који надзиру „индустрију сиромаштва". У Британији, број особља запосленог у установама социјалне скрби износио је 1976. године око 80.000, а трошкови администрације попели су се на 649 милијуна фунти. Ма колико њихови мотиви били алтруистички, Ганс сугерира да је људима чији је посао бављење сиромасима у интересу да се сиромаштво одржи.

Треће, Ганс тврди како назочност сиромаха даје сигурност и подршку осталим припадницима друштва. Они одређују постојање доње границе пропадања, која несиромашне учвршћује у увјерењу у властиту вриједност. Ганс тврди како „сиромаштво помаже да се потврди статус оних који нису сиромашни". То постиже тиме што нуди поуздано и размјерно трајно мјерило за статусну успоредбу. Будући да су релативно немоћни, сиромашни такођер представљају врло подесно жртвено јање за несиромашне. Ганс констатира како су „заговорницима пожељности озбиљног рада, марљивости,

поштења и моногамије, потребни људи које могу оптужити за лијеност, расипност, непоштење и неморал, да би те норме оправдали". Ганс доказује како сиромашни служе да би учврстили матичне норме, будући да је норме „најлакше легитимирати откривањем кршења тих норми".

Из понешто другачије перспективе, Ганс је дошао до сличног закључка као они који доказују како сиромаштво ваља анализирати на темељу класне неједнакости. И с једног и с другог стајалишта, сиромаштво постоји зато што користи богатима, и зато што сиромаси немају моћи да промијене своје стање. Ганс закључује како сиромаштво траје „зато што би многе функционалне алтернативе сиромаштву биле потпуно нефункционалне за имућније припаднике друштва". – Превела Нада Шољан.

VI ПРЕКАРИЈАТ: ШТА ЈЕ ТО?

Већина нас тешко и изговара реч „прекаријат" а камоли да приближно зна обим и садржај тог новонадошлог појма. Невоља је у томе што му и стручњаци, представници одговарајућих дисциплина, недовољно посвећују пажњу као ни појави на коју се односи, па тако мањкају и конкретна социоемпиријска истраживања те ужарене збиље, о којој се може мислити свашта – и ово и оно, али никако да је пролазна.

Ево шта о томе пише Мирослав Ружица, наш добар зналац прекаријата: „Прекаријат и прекаризација као концепти долазе од латинске речи *precarius*, што значи неизвесно, угрожено, опасно или зависити од милости другог. У савременом контексту у већини европских језика у питању је игра речи: *proletariat* у комбинацији са *precarious*, реч која се односи на животне околности у којима дуготрајна несигурност, нестабилност и непредвидљивост угрожавају ментално и материјално благостање људи."

Према анализи Срећка Михаиловића у питању је прекаризација „*која се све више схвата као тријада несигурног рада, мале или никакве радно-правне заштите и никакве или ниске*

најамнине (плате или других примања)“. Њој су подвргнути и радници (без занимања и школске спреме, квалификовани и мајстори...), и средњошколци (техничари, службеници, они у сектору услуга...), али и високообразовани стручњаци (од инжењера, професора до журналиста). Или, према М. Ружичиној систематизацији, европски прекаријат се састоји од три основне групе:

„Прва група су 'сувишни људи', тј. губитници из круга класичне радничке класе, дакле, они који без технологије, деиндустриализације или трансфера продукције у земље у развоју остају без посла и селе се у сервисну економију. Управо сервисна економија типизира прекарност и матрица је из које израста прекаријат.“...

„Другу групу чине 'маргинализовани и искључени', тј. они који прихватају несигурност зато што никада нису ни имали стабилност, предвидљивост и статус. То су мигранти, рањиве групе и особе без образовања и квалификација. Ова растућа група, а пре свега бројнији мигранти, клизи ка пасивној маргинализацији и изолованости на периферији европских метропола.“...

Трећу групу или 'креативни прекаријат'чине образовани људи, посебно омладин аи млади професионалци који су фрустрирани властитим радним и животним статусом и изгледима. То је потенцијална бомба која прети да експлодира на трговима великих европских градова.“...

Такозвани дефицит рада и суфицит радне снаге, парафразирамо С. Михаиловића, омогућује компанијама и послодавцима да *флексибилизују*:

1. *Радно време* (постаје растегљиво, мање од осмочасовног, веће од њега – прековремено – на штету упошљеника; захтева појаву „бити нон-стоп на располагању“...

2. *Радни однос* (атипични однос, на одређено време, повремени, привремени и сезонски послови, у сивој економији, рад на црно, код куће; рад на основу оспособљавања, волонтерски рад, рад преко агенције за запошљавање, самозапошљавање, рад током викенда, рад на позив...

3. *Плате* и *организацију рада*.

Напослетку, за социологију, која настоји да буде што егзактнија наука, битно је да се утврди шта је прекаријат у

стратификационом смислу, у погледу места који заузима у друштвеној структури: да ли је он амфорна маса која се дâ моделовати по вољи „оних горе“, растегљиви социјални слој или чврст класни ентитет. За сада социолози већма стају иза поставки „оца прекаријата“ Гаја Стендинга (Standing) по којима он јесте *класа у настанку* без изграђене класне свести, то јест, користећи марксистичку терминологију, „класа по себи“ (klasse an sich). Ни Стендингови оспоравачи – има их и бројни су – не слажу се међусобно, сматрајући да је прекаријат и једно и друго, и треће, само није мисаони концепт.

Србија је прекаризовано друштво!

За даље читање: Srećko Mihailović (ur.): *Od novinara do nadničara. Prekarni rad i život*, Dan Graf, FOD, Centar za razvoj sindikalizma, Beograd 2015.

Срећко Михаиловић

1. СТРАХ ОД ГУБИТКА ПОСЛА[1]♣

Како радиш а плату не примаш.
Годинама идеш на посао у фирму која не ради.
Свако јутро пролазиш кроз фабричку капију, одседиш
својих осам сати и уморан враћаш се са посла.
Сумњаш да имаш здравствено и социјално,
али не провераваш како не би сазнао да их одавно немаш.
Уздаш се у то што те здравље још служи.
– А портир на капији каже да га чуди што радници не
касне на посао!

---

[1] Наслов дао Д. Б. Ђорђевић.

♣ Уломак из „Уводне белешке“ у књигу Срећка Михаиловића (ур.) *Od novinara do nadničara. Prekarni rad i život*, Dan Graf, FOD, Centar za razvoj sindikalizma, Beograd 2015, 7-8.

Страх од губитка посла је гори од самог губитка посла. Страх од губитка посла је као да сваке секунде губите посао и онда поново, и поново, и поново. Увек је тако са несигурним запосленьем. Од данас до сутра. И опет. Временска петља.

Са губитком посла и смањеним или никаквим шансама за нови посао, ви полако почињете да губите – све. Није у питању само плата, новац, ни она безбрижност када не морате да водите рачуна о сваком динару. Није ни само то што морате прећи на јефтиније цигарете, што морате проредити изласке, а потом и престати да излазите, што морате да преправљате гардеробу коју би у неким ранијим временима бацили, нити то што вам је породични јеловник сиромашнији... Добро, јесте то, али пре тога је нешто друго.

Прво се мењају односи у породици, са најближима. Као да те више не гледају истим очима, као да ти њих друкчије видиш. То више није као кад си имао сигуран посао, сигурну плату, извесну будућност... Постепено губиш место које си имао у породици, породица се мења са променом структуре и висине прихода. Породица се окреће ка ономе који доноси паре, ако таквих има. У породици која преживљава мења се структура односа и структура ауторитета. Ти си изгубио своје место, а ново је онакво како га укућани одреде. Ти више ниси исти, породица ти више није иста.

Потом те друкчијим виде људи из твоје најближе околине. Виде да ти више ниси ти, да се нешто важно променило. Примећују они да си пао, да још падаш и почињу да се према теби друкчије односе. Виде они губитника, неки са разумевањем јер су и сами прошли кроз то или баш сада пролазе, а има и оних који престају да те примећују. Истина је да си се ти променио и још се мењаш, али и ти њих друкчије видиш, не само због друкчијег светла већ видиш друкчије људе. Јављају се нове дистанце и ретке блискости. Са твојим менама променила се и мења и твоја околина, твоји пријатељи, твоја дружења... Све је мање пријатеља, дружења, све је мање људске околине!

Имао си своје место у друштву. Горе, у средини или мало испод. Знао си своје место у друштвеној хијерархији. Можда си

га мало прецењивао, али тако си (се) осећао. Знао си да теби и твојој породици то место припада по ономе што радите, по вашим примањима и другим имањима, по угледу, по томе колико вас други цене и како вас други виде. А онда твоје несигурно радно место и њему припадајуће несигурности и све неизвесније запослење, почињу да роваре твој друштвени положај. Несигурно радно место и неизвесно ново запослење чине да се не осећаш сигурним на пречаги лествице друштвене хијерархије на којој си до сада стајао, и силазиш на пречагу ниже, а онда једну по једну, и видиш да си све даље од места на којем си био. Пропадање је почело и нема сигурносне мреже која би те задржала или барем успорила пад. Кад друштвено искључивање једном почне, онда се његове димензије кумулирају, добијају на синергији, убрзавају падање.

Кад се све скупи, ти видиш да ти више ниси ти. Са променом рада тог темеља на којем си градио свој идентитет, променило се све. Толико си се променио да си сада неко други. Да си толико тога изгубио да и сам осећаш како постојаеш губитник. И бићеш све што други хоће!

Баш такав си им потребан!

Мирослав Ружица

2. ПРЕКАРИЗАЦИЈА И ПРЕКАРИЈАТ У ЕВРОПИ♣

Увод. Пре 40 година било је раширено веровање да ће почетком 21. века запослени радити 20 сати недељно, живети у сигурности и уживати одређени професионални статус. Уместо тога од 2001. сваког Првог маја на масовним транснационалним манифестацијама у више од двадесет европских метропола, EuroMayDay мрежа се фокусира, указује на и супротставља новом глобалном тренду прекаризације и убрзаном стварању

♣ Одломци из истоименог текста објављеног у књизи Срећка Михаиловића (ур.) *Od novinara do nadničara. Prekarni rad i život*, Dan Graf, FOD, Centar za razvoj sindikalizma, Beograd 2015, 21, 42-44.

новог и све бројнијег прекаријата. Упркос недоумицама и различитом тумачењу, прекаријат постаје кључна одредница нашег времена.

Прекаријат и прекаризација као концепти долазе од латинске речи *precarius,* што значи неизвесно, угрожено, опасно или зависити од милости другог. У савременом контексту у већини европских језика у питању је игра речи: *proletariat* у комбинацији са *precarious,* реч која се односи на животне околности у којима дуготрајна несигурност, нестабилност и непредвидљивост угрожавају ментално и материјално благостање људи. Иза концепата крије се стварност у којој милиони људи у свету раде на повременим, привременим, незахтевним и лоше плаћеним пословима, са неизвесним уговорима или самозапослени, тј. живе у економској и социјалној несигурности. Симбол ових процеса постају „McJobs" – ниске наднице, незахтевни и приучени послови, прековремени али неплаћени рад, краткорочни уговори и стална претња губитком посла. Уз то, радницима су веома ограничени изгледи за професионално напредовање, односно за препознатљиви професионални идентитет или посао који желе и који је у складу са нивоом образовања. Изостаје и социјална мобилност или се претаче у трку ка дну друштвене лествице. Њихови приходи су непредвидљиви, а углавном су и без различитих бенефиција које су за претходне генерације биле норма: плаћени годишњи одмори, плаћено боловање, бесплатно или субвенционисано стручно усавршавање, новчани трансфери када остану без посла или за преквалификације...

Универзални базични доходак (УБД). УБД је темељни и најрадикалнији елеменат Стендингове програмске књиге „Повеља прекаријата". Укратко, универзални базични доходак је иницијатива за трансфер који (треба да) обезбеђује држава, на јединствен и униформан начин, регуларно и без условљавања, сваком одраслом члану друштва. То је обавеза државе у фиксном износу, независно од тога да ли је особа имућна или сиромашна, живи сама или са другима, спремна да ради или не. Тако би УБД заменио друге социјалне трансфере (социјална помоћ, дечји додаци, основне пензије); идеално, УБД би морао

да обезбеди друштвено прихватљив животни стан- дард без додатних трансфера из плаћеног рада (Ф. В. Паријс, Е. Рајан). Дакле, донео би основну сигурност управо прекаријату и нудио би заштиту у шоковима које нестабилност и несигурост у послу и животу доносе свакодне но. И што је радикална новина, овај и други предлози експлицитно траже да се рад/посао напусти као извор социјалне сигурности (трансфери, услуге).

Гај Стендинг је копредседник Глобалне мрежа за базични доходак (Basic Income Earth Network/BIEN), која је главни заговорник УБД. Мрежа је основана 1986. године као Европска мрежа за базични доходак (Basic Income Europe Network), а од 2004. постаје глобална организација са властитом мрежом од око 20 асоцијација. Конференције и конгреси BIEN-а развијају основне идеје о УБД, извештавају о низу експеримената на трагу УБД-а и шире круг присталица. И активисти многобројних социјалних покрета учествују и доприносе заговарању УБД-а. Овај пројекат је, наравно, прст у оку постојећој правоверности, која сваки „незаслужени“ трансфер државе благостања види као расипништво, убијање мотива за рад, иницирање паразитизма и неподношљиви трошак за јавне финансије. А сама идеја УБД је ништа друго до светогрђе и тотална неодговорност предлагача. Ипак, заговорници УБД-а праве озбиљне економске анализе које би трошкове УБД-а учиниле прихватљивим, али и донеле економске и социјалне добити не само грађанима већ и предузетницима и економијама.

Пројекат УБД треба ситуирати у контекст ерозије и приватизације државе благостања током и након 1980-их. Убрзана приватизација пензионих система, здравства, образовања и разних социјалних услуга претвара грађане као кориснике у категорију потрошача, и тиме их имплицитно лишава неких важних јавних улога. То, пре свега, важи за средњу класу и њену улогу у стварању и одржавању програма државе благостања. Средња класа је, наиме, надпропорционално заступљена у администрацији, извршној власти и јавним службама, а када је реч о академским, професионалним и медијским круговима, њена доминација је потпуна. Док су програми државе благостања јавни и универзални, средња класа има витални

интерес, али и реалну моћ да их подржава, шири и унапређује. Бесплатне или јевтине услуге у образовању, јавном транспорту, здравству и другим секторима директно увећавају стандард, нуде стабилност, сигурност и предвидљивост управо средњој класи. Тиме средња класа постаје кључни стуб који подржава квалитет и одрживост јавних програма. Приватизовани програми социјалне политике, међутим, намењени су понајвише средњој класи и ова постаје њихов кључни корисник. Тиме средња класа чини јаку лоби групу за преговоре са приватним сектором, али зато јавни сектор остаје без кључног потпорног стуба и лагано се претвара у сервис за прекаријат, односно грађане другог реда, дакле оне који су без капацитета да ефективно заштите и развијају ове програме. И даље, када се социјалне интеракције, као и јавно добро, сведу на минимум, ништа осим моћи и послушности не повезује грађане и државу. Дакле, ако нас мало тога повезује у заједницу, остајемо у потпуности зависни од државе. Али она од државе благостања лако клизне у „security state“. Тога су постали свесни многи, а посебно лидери европске социјалдемократије и ригорозно се залажу за обнову јавних програма, њихове универзалности и квалитета (М. Ружица). УБД би била тако једна епохална социјална иновација, али и језгро изградње будуће парадигме „новог социјалног питања“.

Уместо закључка. Очито је да је прекаријат глобални феномен зачет у процесу рада, који се шири ка сфери живота и стварању социјалног прекаријата. У ствари, прекаријат данас јесте једно стално настајање, упитаност и борбеност, али и дифузност, рањивост и непостојаност. Томе доприносе како географија и дисперзија економије у односу на претходну концентрацију, тако и видљиви недостатак сарадње и размене унутар њега самог и са другима. Најважнији медији, међународне организације, етаблиране академске и истраживачке заједнице и политички лидери га, чини се, не ослушкују или се праве да га не примећују. Због тога прекаријат неки метафорички виде као притајеног, али растућег и многоглавог „монструма“ који је ту и планира да овде остане. Без жновог социјалног питања у оквирима нове и подстицајне парадигме за

обнову и просперитет продубљивање и ширење прекаријата може донети опасне изазове, нестабилности и конфликте... И тако док „монструму“ не досади и жестоко се не покрене. Или га исток и југ Европе можда повуку за реп. Али у ком правцу?

VII СЕЛО КОПНИ – ГРАДОВИ БУЈАЈУ•

Савремена је епоха доба *урбанизације*. (Под којом се најчешће „подразумева, пре свега, процес ширења [експлозија] градова, градског утицаја, и нарочито ширења, градског начина, живота на сеоску околину, као и потискивање [трансформисање] руралне средине под утицајем урбане” [Ј. Ћирић].) Ова очевидна чињеница – јер историја није шта друго до процес претварања села у град (Маркс) – привела је бројне социологе, попут Хелмута Шелског (Schelsky), тврдњи како социјални преврати више нису најгорљивији друштвени феномени него су то експанзија урбаних подручја и рурални егзодус. Урбана је револуција, на селу се истовремено одвијајући са „цивилизационом”, забацила село и сељаштво у свеопшти запећак. Понегде је градско „гротло” просто прогутало и збрисало сеоску „идилу”. Хоће се рећи да у искључивом испољавању тог дешавања, у изразито развијеним земљама касног капитализма, будућност села и сељаштва јесте извесна: они нестају. У Северној Америци, на пример, већ немамо село и сељаштво у њиховом традиционалном поимању. Речју, села копне а градови бујају.

Премда ће изглед нашег друштва све више сличити оном на Западу, истина је да и летимично социолошко посматрање казује како Србија обилује већином облика друштвених група по месту сталног боравка: од високо урбанизованих простора, или делова средина, преко прелазних стања, до амбијената у којима се још до краја није одиграо улазак у модерну цивилизацију. Међутим, има томе две деценија и по како је готово запуштено садржајно истраживање српског села. Науке

• Преузето, с незнатним дотеривањем, из моје *Социологије forever* (друго издање), Пунта, Ниш 2001, 94-95.

усмерене на село, а међу њима поглавито социологија села, сасма су испустиле из видокруга да наше друштво још увек иде у ред претежно руралних заједница. *Снимак села*, у том случају, *пружа нам и слику целокупног друштва*. Јер руралност – *у* позитивном или негативном смислу тога појма – јесте оно што боји Србију у већини структуралних подручја: од економске сфере, преко културног хабитуса, до система вредности и идеолошког склопа.

Пољопривредна производња на сеоском газдинству – показало се под санкцијама Уједињених нација – гарант је преживљавања, опстанка и залог жељеног просперитета. Економисти зборе да је она српска компаративна предност. Сведоци смо оживљавања традиционалних културних модела, до мало пре потиснутих „црвеном" кампањом, образаца културе чији су источници добрим делом смештени у сеоски background. Што да не, треба признати да још живимо уоквирени патријархалним, руралним саставом вредности и норми. Сељачки стил живљења јесте добрано нагрижен, али је довољно успео да удари печат граду; из тог не/плодног сусрета изродио се погубни хермафродит – новокомпоновштина. На делу је, веле културолози, заоштрен сукоб руралне и урбане културе, а у ствари нема развоја једној без друге и обрнуто. – „Но без обзира на све то, очито је да чисти 'руралац', чисти 'сеоски' не постоји. Било би то тек стање духа. Постоје само сељани и сељачка друштва" (Ђ. Оиуа [Oiua].)

И измене у облицима свести, потакнуте наведеним трансформацијама у структуралним областима, као да погодују обнови старих, често конзервативних, идеолошких супстрата – поготово пријају национализму и религији.

Елем, село јесте комплексна људска заједница, али у социолошком погледу град је то и више. Некако је зато модерна социологија и почела као дисциплина испитујући супротност града и *села*: „Притом се много више бави градом него селом. Могло би се рећи да у савременој социологији село више служи као компарација за град него као предмет проучавања" (И. Кувачић).

За даље читање: Срђан Шљукић и Дејан Јанковић: *Село у социолошком огледалу*, Mediterran, Н. Сад 2015.

Драгољуб Б. Ђорђевић

1. СЕЛО МОЈЕ НЕВЕСЕЛО♣

Е, па мене је моје село, служим се Жозеом Сарамагом, обележило за сав живот и увек ме обузимају емоције када говорим и пишем о призорима његове ономашње свакодневице.

Доњи Комрен. Сеоце, старо, да старије не може бити – спомиње се још у турском дефтеру из 1548. – добивши име, претпоставља се, или по историјској чињеници по којој је славни византински цар Манојло I Комнин логоровао са својом армадом у Градском пољу, ту на ободу места, или по планинском масиву Комнени, опстаде све до осамдесетих година истеклог века, онда се уклопи и још се стапа, више силом него милом, у град Константина Великог као красно мешовито насеље залеђа. Да се човек пита: беше ли то на његову ползу или допринесе убрзаном предругојачењу његове руралности?

Селце моје много тога имаше, и беше *весело*; надође злехуди удес – који задеси гро српских села – изгуби и више но што мораше, и постаде *невесело*.

Атар. Становници беху поседовали поголему *земљу*. Ај, људи моји, кад бисте знали како су се само транзиционе грабљивице натоврзле на њу! Лептирићи им заиграју у стомаку када угледају повелико сеоско пространство с узорито узораним њивама и негованим пашњацима. Недобронамернице не занимају сеље и њихов бољитак, већ само грабе и отимају плодне оранице, док земљотрудбеницима нема живота без грунта. Жалосно је то што се овој нечасној работи прикључује власт – држава, армија, општина..., па ће тако бити збрисан доњокомренски атар за некакве погончиће и којекакву базу. А каква је милина била прошетати његовим потесима, непогрешиво народски именованим: Бресја Галини и Багрењар, Брвче и Башче, Бела земља и Бећирове ливаде, Врови и Васкова појата,

---

♣ Одломак из дела Недељка Богдановића (прир.) *Село невесело*, Прометеј, Машински факултет, Haemimontana, Н. Сад, Ниш 2014, 41-47.

Гробљишта и Горњи брод, Воденичиште и Доњи брод, Јаз горњи и Јаз доњи, Камењар и Крс, Лисинац и Лојза, Маскарник и Мокри луг, Нерезине и На'де Чумурлију, Петров кладанац и Попова глава, Падалиште и Појатиште, Равниште и Ристин сад, Смрдољине и Сува чалија, Стрелиште и Селиште, Ћунац и … Црквица и … Чибукар и … Џеримина и Џајина појата.

Утрина. Село баштинило и пространу *утрину*, на њој поколења гајише лозу и тераше марву на испашу, поготово свиње и овце. (Многи младић је, веровали или не, „волео" да буде свињар. И дан-дањи по који вршњак ми о томе сведочи. Довољно је само на секунд бацити поглед на то насмејано лице које кипти од ведрине, и разумети Доњокомренца, сада усељеног „Нишевљанина ['Београђанина', 'Новосађанина']": како је уживао у непатвореном рустичном околишу, било му је лепо у завичају и, што је за причу битно, био најсрећнији док је као дечкић чувао свиње читаве својте. Чак је сањао, ако се истакне у тој активности, како ће га једног дана на збору мештана под заветним храстом једногласно изабрати за сеоског свињара.) Прво, миц по миц, заграби парче земљорадничка задруга – и убрзо пропаде, ако јој је! – затим осили се „народна" војска и узапти већину, напослетку општина, тзв. локална самоуправа, грубо приграби остатак и скупо прода Косоварима, који, таман посла, нису ни криви ни дужни што нестаде утрина, то јест преживе само ногометно игралиште и около трњак.

Дреш. Имаше вршалица-две у селу и зато се вршидба у домаћинству морала обавити за један дан, вршило се и под електрику до поноћи. Мобари дотерају бале српом пожњевеног жита, које се наслагане на крстине вилама подижу на *дреш*. Сваки се жетвар поштује, разумљиво највише онај који је на машини и који убацује снопове у механизам скаламерије. За то време раздрагана деца јуре око вршалице, и скачу и сметају сакупљачима плеве, нестрпљиво чекајући да се постави софра и отпочне гозба. Не буне се због тога што ће старији дуго и предугачко да се госте, посебно да испијају мученицу, те их не призивају асталу, јер знају да ће им старице – мобарице које су зготовиле обед – кришом сунути оно што искају. Одавно нема дреша ни сусељанског испомагања, ни заједничке трпезе; а како да их и буде, кад нема ни – жита!?

Башта. А градина, тако у правилним лејицама уређена *башта* – у њој од свега наситно и довољно за једну кућу – коју навађује погрбљена мајка: вади ли вади ручно, јер ни за лек не беше пумпе ни мотора на бензин за наводњавање, ђермом кофе воде из примитивно ископаног и неозиданог, но свагда пуног, бунара тик уз Рујнички поточић. Помаже јој синак-ђачић за жуту петобанку којом ће сутра, побегавши с последњих часова, купити билет од тапкароша и у „Истри“ као омађијан зурити у синемаскоп на којем се шепури гиздавица Брижитка у Годаровом „Презиру“. Узаврело му тело смирује само помисао на јучерашње бављење око поврћа и часак када му кроз вадицу надошла хладна водица „мије“ босе цеванице док је скреће у следећу леју. Као да му то угађа недоступна „Бебе“! Позатвараше се кина, што ме донекле тангира, али ми итеколико жао запарложених башти.

Викач. Ту бејаше и сеоски *биров* Милутин, који је ревносно позивао мештане у Крс', усред станишта, на збор и договор о важним селским пословима. На викачево клепетало одазивале су се без исприка главе свих фамилија и родова, и оних из Горњу и оних из Доњу малу.

Клиска. Играше се и клиска, палише олалије бундалије, гаравише образи и натицаше образине, спусташе склепаним санкама низ Гробљишта; најчешће риташе *лопта* и лети и зими, и кад зажеже и при кијамету, доле у школском дворишту, у Бећирове ливаде и на „грбавом“ игралишту.

Шта тек да опричам о држању традиције, јер Српчад од вајкада џаба не збори: „Какво ми је то село које нема цркву, кафану и Цигане?“

Бургијаши. И тако све до пре коју деценију није било паланке и села без ковачке радње и поткивачнице, док су исте занате обављали и *Роми* номади. И ја памтим Илију, бркатог и снажног Цигу, који се својим малецним табором сваког лета смештао покрај дединог поседа, над авлијом и шљиваром, завршавао сељанима ковачке и калајџиске послиће и с јесени одлазио ко зна где и ко зна куд. Дотле су наше добре комшије православне вероисповести, „сељачки Цигани“, седентарни Роми бургијаши, дале два ковачка мајстора – Драги Циганче и

Тривка Циганче – јер се скоро целокупно измакло столеће није могло без њиховог поткивања запрежних животиња, клепања окапала (мотика, ашова, трнокопа) и оштрења коса и кесера, а тек без црепуља и вршњика, чунка и кривине чунка, рерне и кубета, клинаца и пепељара, казана и калаисања...

Кафана. Дуговечно се не запати изистинска гостиница, сем „Цериме“, која трајаше деценију, прослави крај и газду, и уђе у легенду, у песму „Казуј крчмо Церимо“. Зато се пило испред зем-задругиног дућана, ама немилице трошила текућина – јер заиста српским селима не фале пијачи, ландарала и џабахлебовићи – и тада се, некња написах, уз флашу зидарског пива, комат врућег хлеба, главицу црног лука и нарезану саламу посољену вегетом, изворно сазнаје шта мучи земљоделску душу, на каквој је тренутној цени власт и држава, која ће се култура садити, колики је зјап између негдашњице и садашњице... Ту су и полудивље точионице пића код имућнијих мештана, али је најтрајнија забавна институција спортско *бифе* „Младост“, везано за истоимени фудбалски клуб који се такмичи у тзв. лиги актива. Том „сељачком“ лоптању и са́м платих данак у сломљеним потколеницама и ишчашеним стопалима.

Црквица. Социјалисти и жути + динкићевци, СПС и ДС + УРС, за два десетлећа управљања Нишевљанима, асфалтираху основну и покрајне сеоске уличице. Додуше, стигоше јавашлије само још да подрже изградњу цркве Св. Илије – темељ ударен 1995 – и пространи парохијски дом. А село је од давнина имало прелепу *црквицу*, последњи пут на рушевинама дизану с почетка троимене Краљевине (сл. 2).

Одонда ју је одржавала удова Минка, црквењакиња. Староседеоци, нека ми не замере, и нису претерано верски приљежни и према религиолозима спадају у традиционалне православце, вернике четири обреда који крштавају децу, славе славу (Божић и Велигден), венчавају се у богомољи и укопавају уз опело. Сврни-обрни, док лабаво успева обнова обичаја из годишњег циклуса народне религије, једва опстаје празновање литија. Да није придошлица, и житеља суседских места без храмова, црква би била полупразна а религијска култура млака.

Сл. 2 – Црквица у Доњем Комрену (Д. Крстић, 1998)

Школица. Они горе, бахати властодршци, самовласно и неразумно одлучише да униште четворогодишњу школу са завидном повешћу, занемарујући то да је била старија од свих комшијских насеља и тамошњих образовних установа. Беше она прекрасна сеоска *школица* с ограђеним двориштем, зеленилом, сваковрсним растињем и мобилијаром за игру; чак и просторијама за приручно обданиште и предшколско васпитање. Битнија од тога јесте сува истина да је било деце „на претек“ и да су се испуњавале расположиве скамије, у учионицама вежбао фолклор и спремале декламаторско-игране представе, на басамацима ВИС-ови свирали рани rock and roll за игранке младежи на које се пристизало и из варошког центра. Неће бити више просветара, попут директора Николе и наставника Весе, учитељице Бубе и учитеља Сретена, учитељице Станке и „Најдражег учитеља“ Ћире, који тако ентузијастички бејаху уздизали и култивисали целокупан живот сељана.

Акцијаштво. Као и млади да беху друкчији, јер се у селу, у складу с временом и важећим саставом вредности, јављаше и

акцијашење. Омладина, прилично рано обузета „пламеним зорама“, организова две големе локалне акције – знане као „Комренске радне акције 1965/66“ и већ забележене у литератури – и измести корито Хумске речице, која је плавила и разносила излокани, испуцали друм, и направи макадамски пут од Мостовске радионице све до Хума. Тиме становници добише приградски аутобус, полутани постојану везу за горњи погон Машинске индустрије, Јастребац, Фабрику дувана, Блок сигнал, ранжирну станицу Црвени крст, чисти аграрци за базар и средњошколци за нишке школе. Изгуби се, и неће се повратити, то доба, модерно речено, силног волонтерског ангажмана којег се са сетом присећа и велича један, тада дичан ђак-водоноша.

Храна. Ако ћемо право, село и сељани не могу више бити извор јевтине хране. Доста су нас издржавали од Великог рата, „Титиног“ вакта и прелазног периода, до НАТО агресије и назовидемократских промена. Нико није, међутим, очекивао толики белај, тј. оволико осиромашење паора и руралних обитавалишта. Начисто пропаде пољопривредник, тај, уз плаве оковратнике, највећи транзициони губитник. Нема динаре ни за просту обнову радне снаге и живота уопште, а камоли за тржишну производњу. Одакле новца узорном земљоделцу усуканих бркова, повртарском и воћарском сваштару, да после берићетног дана на пазару сврати у прву банку, стави паре на штедњу, касније дигне кредит и мало „олакша“ свој тежачки рад, када му се, читамо у штампи, више исплати да врљи ошав и зелениш у поток него да га износи на пијацу. Згасну село весело – преокренусмо га у невесело.

Како-никако. Хајде буди паметан: како да се одржи село кад су му: – атар одузели, – утрину отели, – сузили тзв. зелени појас, – њиве парцелисали у плацеве, – баште упарложили, – забранили гајење стоке и живине, – закатанчили задругу, – урушили дом културе, – угасили школу, а подигли цркву? НИКАКО!

Лек. Е, да, преписах медицину руралној бољки још средином 90-их. На рецепту исписаном латинским језиком стоји следеће: „*Живети на селу*, у земљи Србији, *има ли неповољније стартније животне позиције, као што родити се у граду*

представља одсудни животни добитак. Сељани се тек морају изборити за оно што урбанитет по себи дарује становницима великих насеобинских агломерација. Забавна прича о деградацији живљења у граду због високо технолошки заснованог свакодневља – у опозицији према 'сеоској идили' – спада у социолошки, културолошки и, поврх свега, политички неозбиљан дискурс, на који омладина руралних станишта никада неће насести. Зборење о 'останку', 'опстанку', 'ревитализацији', 'враћању' и 'повратку' младих на село јесте испразна идеолошка флоскула уколико се и приближно *не изједначе квалитети руралног и урбаног битисања.*“ Лек се узимао, није да није, и још се гута, али незнатна вајда – болесник не оздрављује, него копни и спрема се за „онај свет“ – нарочито ако ли је из пограничја источне и југоисточне Србије. Терапија је одоцнела...

♣♣

Па, где је угодније живети – на селу или у граду, питамо се заједно с Момом Капором? Он константује: „Казао бих, наравно, да је много лепше на селу, чезнући у себи за градом. Ипак, питање моје тетке још стоји отворено и мада сам потрошио силне године да одговорим на њега, опет сам на почетку.“ Код мене је затворено: *лепше је на селу*. Стога сам шест месеци Доњокомренац, другу половину годинице –

Дувништарац. За неког ко се, попут мене, са прашњаве доњокомренске џаде, преко калдрме, померио на бетон Дувништа (сасвим нови, баш урбани, део Ниша), живот је најмања непознаница. Али се најрадије сећа почетака, сеоске путињке и детињства. „Тај загонетни део живота“ – штоно рече Светлана Велмар-Јанковић – покушавам да одгонетнем и есејчићем „Село моје невесело“.

2. ГРАДСКЕ „СЦЕНЕ“♣

У новијој америчкој социологији града постоји интересантан приступ у посматрању обележја градског живота путем „сцена“ које се одвијају на градској позорници (Spates). Да би онима који се занимају за судбину града скренула пажњу на разноликост ситуација које чине градски живот, Џ. Џејкобс је средином шездесетих година XX века инсистирала на социолошком посматрању града „отворених очију“. Управо таква „некласификована“ техника од користи је да би се разумела слика свакодневице савременог града. Уочавање и дескрипција урбаног живота није, како се то понекад сматра, ненаучни приступ проблему. Да би одређени проблем добио своју теоријску овојницу, он мора да се препозна у свим његовим манифестацијама. А оне су, када је о градском животу реч, како наглашава Џејкобсова, „свуд око нас“. Постоје социолози који сматрају да се замена за недостатак суседско-комуникацијких односа у резиденцијалним условима налази на „трећим местима“. Реч је о састајалиштима која могу д абуду важан сегмент у подстицању интегративних људских односа, нарочито у великом граду. Јер, како примећује К. Лаш, „подстичу конверзацију која је суштина грађанског живота“. Амерички социолози сматрају д аје реч о посебним градским сценама. То значи да се градским сценама називајуместа згуснутих контаката грађана, мимо оних која су дата резиденцијалним агрегатима, то јест просторима суседства. То су места „где се иде да би се било“. Џ. Спејтс наводи четири врсте простора који репрезентују градске сцене. Први су простори у којима се очитава животни стил његових актера. У већини западних градова постоје веће или мање боемске енклаве. Њујорк, на пример, има свој Гринич вилиџ, као место концентрисане интелектуалне заједнице и неконвенционалности која се опире

♣ Уломак из дела *Grad, društvo, prostor: sociologija grada*, Zavod za udžbenike, Beograd 2015, 302-304.

институционализованом друштву; Лондон има Сохо, Париз Латински кварт или Монмартр; некада је у Београду то могла бити Скадарлија. И у многим другим „незападним“ градовима могуће је пронаћи одговарајуће делове града или улице који одражавају специфичност урбаног амбијента, било да га стварају њихови становници или посетиоци. Други тип је „локалног значаја“ и обично окупља актере из непосреднијег суседства. То може бити „наш улични ћошак“, „наш кафић“, кафана или клуб, дућан или неко друго састајалиште. Будући д асе ради о веома ограниченом простору и „специјализованим“ активностима, актери су у знатно приснијем односу него у првом случају. Иако је у питању мали број становника „по јединици сцене“, готово сваки део града има један такав пункт или више њих, што са социолошке тачке може да представља интересантну мрежу показатеља о социјалној динамици градског простора. Трећи су такозвани „отворени простори“, то јест сва она места у граду где се могу пратити манифестације његове густине и социјалне хетерогености његових становника. То су уједно и најкомплекснији простори: улице, отворени простор парка или трга, где је појединац усамљен или се пак дружи, робне куће и трговачки центри, спортски и простори за рекреацију... Четврти тип су такозване специјализоване сцене затвореног типа – они простори и активности који окупљају посебне групе. То могу бити чланови посебних удружења и клубова, али и сви они које занимају неке посебне активности: од посетилаца диско-клубова до оних који се баве тематским културним и рекреативним активностима.

На тај начин схваћена динамика градског живота обухвата „сцене“ које нуде одређену посебност и приликом којих људи у граду могу да ступају у одређене друштвене односе. Реч је о местима на којима су људи у некој врсти приснијег међусобног односа са догађајима и условима. У таквим околностима сцене су начин на који се истиче значај урбаног света. Слично суседским односима, то је тип простора и активности који посредују у ономе што се у граду препознаје као Gesellschaft. Људима који у томе учествују овакве „сцене“ омогућују да се „осећају као код куће и када нису код куће“ (Spates).

VIII БРАК И ПОРОДИЦА СЕ МЕЊАЈУ•

Још су стари Грци учили да је породица основна ћелија друштва, односно да држава не настаје друкчије но повезивањем и стапањем породица. Данас се ређе тврди да она поседује овако пресудну моћ у установљавању глобалног друштва, него се сматра како породице одвећ прима одсудне утицаје шире заједнице. Каже се и да је она од већег укупног значаја за сиромашне и слабо развијене земље, а од мање важности за постиндустријска друштва. Можда је то објективно стање ствари, али јесте донекле у нескладу са културним обрасцем богатих западних држава – попут САД и Шведске – по којем су брачни и породични живот светиње, прве међу вредностима на скали личних и приватних преференција. И у Србији – већма патријархалном друштву, код наших су суграђана брак и породица суштаствене социјалне групе.

Упредо са начелном расправом, социологија породице је осветлила ниску промена које су задесиле модерну породицу као примарну и парцијалну друштвену групацију. Обнова живота, репродукција људске врсте и даље се врши у њој, у тзв. нуклеарној породици састављеној од брачних партнера са једним до два потомка (сл. 3).

Сл. 3 – Потомци (Б. Митић, 2015)

• Преузето, с незнатним дотеривањем, из моје *Социологије forever* (друго издање), Пунта, Ниш 2001, 116-117.

Ванбрачна је заједница у целости изједначена са брачном, множе се старачка домаћинства, бујају хомосексуални бракови, расте могућност усвајања деце, медицина обезбеђује вештачку оплодњу и „бебу из епрувете", закон већ дозвољава изнајмљивање туђих роткиња за добијање порода.

Породица задржава *економску функцију* – сада сведену на потрошњу – док се распламсава бурна полемика око тога како вредновати обављање кућне неробне производње (сви послови у домаћинству који скроз падају на плећа жене). Премда је *образовна улога* малтене изопштена из породичног круга и предата у руке специјализованим друштвеним институцијама, малкице истрајава васпитање, а култура стиче негде другде, ипак је социјализаторски породични отисак трајног, целоживотног карактера.

Породица ревносно брине о блиској својти, чланови су равноправни – детронизиран је пређашњи pater familias, некада давно чак власник живота укућана – при чему држава ускаче и интервенише ако се наруше право, интегритет и достојанство деце (сестре, брата), мајке (жене) или оца (мужа). Изистински је најсудбинскија измена захватила положај жене, било као девојке у периоду забављања и брачног избора, било као мајке и супруге. Једновремено се поправило њено место у већини јавних подручја, у: привреди, политици, школству, здравству, култури... То јесте учинак самих жена, њиховог снажног и продорног неофеминистичког покрета, борбе за ослобађање од мушке опресије и сексистички уређеног друштва. (Поводом тога су на Западу изванредно напредовале „студије полности", „студије рода" [Gender Studies] или *такозване* „женске студије" [„студије о женама," – Women's Studies], претећи да преобликују и класичну социолошку парадигму.)

Иако коренито и набоље трансформисани, брак и породица су у сталним тешкоћама и кризи. Није ни упутно изрицати чврсту прогнозу о њиховој перспективи. Треба се задовољити Ф. Енгелсовим (Engels) ставом да ће будуће генерације девојака и младића самостално и одговорно одлучити о начину заједничког живљења и свему што уз њега иде.

За даље читање: Anđelka Milić: *Sociologija porodice*, Čigoja, Beograd 2007.

Иван Кувачић

1. ПРЕДБРАЧНИ ОДНОСИ И ИЗБОР БРАЧНОГ ДРУГА♣

У патријархалној породици мало се говорило о осјећајима, а много више о дужностима, па се у складу с тим ни од брака нису очекивали неки посебни ужици и задовољства. Будући да је породица понајприје била мјесто рада, гдје се уз напор и прегарања осигуравају увјети живота, на љубав се није гледало као на предувјет брачне заједнице, као што се ни данас не говори о томе кад се прима мјесто у некој творници или уреду.

Савремена брачна група оснива се на односу између брачних партнера, за разлику од тзв. проширене, патријархалне породице која се оснива на много ширем и сложенијем систему односа. Важно је истицање индивидуалног и особног у односу према групном. То значи да се сваког вреднује по његовим властитим својствима, а не по својствима групе којој припада. Одавде произлази право сваког човјека да сам бира свог брачног партнера. Основа на којој се врши избор је љубав коју се схваћа као емотивни ураган, јер у начелу руши све традиционалне ограде које одвајају једног човјека од другог. У пракси ипак није сасвим тако, јер се људи жене у одређеним просторним и социјалним оквирима. Друга значајна тенденција води према смањивању разлике у годинама међу партнерима. То је карактеристично за богате земље, гдје је у посљедње вријеме знатно порастао број студентских бракова. У сиромашним земљама, које су ушле на пут индустријског развоја, томе се супротставља оскудица стамбеног простора, која је у неким случајевима тако велика да изазива многе тешкоће, па и озбиљне деформације. Кад се млада дјевојка удаје за старијег мушкарца, то чини најчешће због материјалних разлога. Но, има и обрнутих случајева ако је у питању добивање прикладног стамбеног простора у великим градовима.

♣ Одломак из дела *Sociologija*, Školska knjiga, Zagreb 1989, 77-80.

Склапање бракова отежано је касним стјецањем економске самосталности младих људи, било због продужавања школовања, било због помањкања средстава за остварење брака. Тиме се младост осјетљиво продужује изнад сполне зрелости. То је вријеме предбрачних сполних односа на које се данас опћенито гледа друкчије него раније. Некада, кад би младић заказивао састанак с дјевојком, сматрало се да се намјерава женити, а кад би неколико пута заједно прошли мјестом, прогласили би их вјереницима. Данас се на удварање гледа као на позитивну чињеницу предбрачне селекције, и што је особито значајно, сексуално искуство губи гријешну конотацију. У увјетима далеко већих могућности контроле зачећа и рађања предбрачно сексуално искуство не само да је прихватљиво, већ је и пожељно због међусобног упознавања и привикавања.

Повећана очекивања траже да се избору брачног друга прилази с много више одговорности, што је више наглашено код жена него код мушкараца, јер жена, већ због своје материнске функције, тражи већу заштиту у браку. Стога се у многим земљама посвећује велика пажња испитивањима на том подручју. Отварају се брачна савјетовалишта, врше се експерименти, штампају се приручници, понекад с декларирањем гаранција, што је врло проблематично, јер се људско понашање успјешно супротставља сваком прецизнијем програмирању. Ту је, као уопће у животу, немогуће избјећи фактор ризика. Стога разумније дјевојке улазећи у однос с партнером не траже од њега обавезу на трајност, већ траже понашање као да је однос трајан, тј. узајамно поштовање и равноправност.

Кад се спомињу „фактори одабирања", ваља нагласити да не постоји „идеална" доб, већ „добра" доб, која варира у даним границама. Зрелост за брак не овиси искључиво о годинама, већ о социјалној и емотивној зрелости. Истраживања показују да постоји слабија прилагодба у браковима склопљеним у ранијој доби (код дјевојака млађих од 19, а код младића млађих од 22 године), него у браковима склопљеним у зрелијој доби. Стопа раставе расте кад доба женидбе пада, па су раставе мушкараца ожењених млађих од 21 године шест пута веће него код оних који су ожењени након навршене 31 године. Иако су бракови

склопљени у зрелијој доби у просјеку стабилнији, није могуће због социјалних и људских разлога забрањивати младе бракове или пропагирати старије. Кад је ријеч о разлици у доби између мушкарца и жене, утврђено је посебним „мјерењима брачне среће", да је она највећа тамо гдје постоји разлика од три до пет година у корист мушкарца. Но, зачудо, још већи коефицијент брачне среће показују парови, гдје је муж био млађи од жене од четири до десет година или жена млађа од мужа дванаест или више година. Анкета извршена међу студентима показује на које су моменте млади људи осјетљиви при избору брачног друга. На питање да ли би се оженили особом нижег економског статуса, 93 посто младића и 82 посто дјевојака одговарају „да". На питање да ли би узели особу лошијег физичког изгледа 68 посто младића одговара "не", док 79 посто дјевојака одговара „да". На питање да ли би узели особу нижег моралног стандарда 71 посто младића одговара „не", а 80 посто дјевојака такођер „не". На питање да ли би узели особу мање интелигенције или образовања 76 посто младића одговара „да", а 82 посто дјевојака „не". На питање да ли би узели особу старију, исте доби, или млађу, 75 посто мушкараца одговара млађу, 24 посто исте доби, један посто старију, а жене: старију 94 посто, исте доби 6 посто, а млађу 0 посто.

На питања о разлозима прекида на првом је мјесту приговор на себичност и лош карактер. Дјевојке се често туже на мушку себичност и неспособност младића да се прилагоде дјевојачком менталитету и потребама. Занимљиво је да су код младића на првом мјесту исти приговори, само што је на првом мјесту лош карактер, а на другом себичност.

Док је патријархални морал тражио вјерност и оданост без обзира на субјективно доживљавање односа, данас је очита релативна лакоћа прекида незадовољавајућег односа. То не значи да се однос схваћа олако и да се не трпи при његовом прекиду, већ се прије може говорити о дозријевању свијести да је боље на вријеме прекинути неугодан однос, него сносити његове лоше посљедице. Самосвијест младог човјека расте с увјерењем да он има право потражити особу с којом ће бити сретан. Исто тако било би погрешно закључити да из лакоће

прекида нужно произлази сексуална распуштеност. Према анкетама, чак у тако либералним срединама као што су сјеверноамеричка и шведска, број познанстава младих људи прије брака доста је ограничен.

Да би се схватили узроци који изазивају нестабилност савременог брака, није довољно проучавати стопу растава, већ, исто тако ваља узети у обзир стопу поновног склапања бракова, која такођер нагло расте, нарочито код особа које су се рано ожениле и растале. Велик се број људи не растаје због тога што их је заморио брак као институција, већ због тога што их је заморио или разочарао њихов партнер. Они се растају да би се могли поново оженити.

Лоше посљедице женидбе, раставе и поновне женидбе у много већој мјери сносе жене него мушкарци. Дјевојке се налазе под великим притиском родитеља и колега да се рано удају. У ране бракове улази се без много размишљања. Прво дијете је реалност која много теже пада на леђа жене него мушкарца. То је врло озбиљна запрека жени у њезиним настојањима да оствари професионалну каријеру. Просјечна Американка удаје се и рађа посљедње дијете прије навршених 30 година. Ако јој породични послови потисну бригу о каријери, врло је вјеројатно да ће се у четрдесетим годинама наћи у празној кући и без могућности да се укључи у неки посао. Њезина фрустрација један је од честих разлога који доводи до раставе брака.

Много се расправља о томе да ли су основни узроци несугласица и потешкоћа у брачној прилагодби више економске или психолошке природе. Има доста аутора који на темељу истраживања тврде да је корелација између дохотка и брачне среће једнака нули. Други опет показују да је доходак важнији за срећу жене него за срећу мужа. У сваком случају не треба испуштати комбинацију објективних и субјективних фактора. Највјеројатније је кад постоје субјективне потешкоће у брачној прилагодби, онда објективни фактори као што су економски и други постају најчешћи извор брачних несугласица. Притом је важно нагласити да код статистичког проучавања, које тежи према свакодневном и просјечном, љубав није романтично „стапање двију особа у једну". Много је важније одржавање

дистанце која је потребна да се личност другог може слободно очитовати. Као што мушкарци не воле сувише „љепљиве" жене, тако ни жене не воле сувише „женствене" мушкарце. Поштовање туђе независности важан је предувјет брачне среће, што значи да „у браку постоји вријеме кад се говори, постоји и вријеме кад се шути, али је увијек потребно да се поштује достојанство и отпор другога" (Barber).

ІХ НЕМА КО ДА ТРОПНЕ!

Међу истакнутијим последицама преображаја савремене породице јесте појава множења *старачких домаћинстава* и *старијих*, не старих, *људи осуђених на самоћу*. Социолог одмах поставља питање – *„Ко су усамљенији: сеоски или градски старији?"* – на које, веровали или не, већина грађана унапред зна одговор и спремна је да стане иза њега.Социолошки аматери, не макнувши са становишта здравог разума и потпаднувши под малограђанско мнење да је све сеоско горе од варошког, одлучно ће закључити да су селска старачка домаћинства у неупоредиво горем положају од градских. „Па то је тако очевидно", рећи ће ти *сељани* – славна формулација С. Јовановића, којом је окарактерисао лошу српску комбинацију сељака и насељеника града – „Погледајмо шта све имају варошани: станове, асфалт, воду, канализацију, превоз, пијаце, паркове, амбуланте, апотеке, старачке домове... А убоге бабе и деде, негде горе у црнотравском Преслапу или прешевском Цакановцу, ништа од тога." – Сеоски старији су усамљенији. Традиционална култура је на издисају, царује новокомпоновштина која прети да затре и оно што вреди у патријархалном моралу – комуналну солидарност, заштиту својте и, најважније, *бригу о остарелима* и немоћнима. У граду има институција које то надомештају, само треба имати пара, и има их. – Сеоски старији су усамљенији.

Ни социолози нису јединствени у ставу, што се делом дугује Диркемовом утицају и чињеници да је урбана култура надвладала руралну а село изгубило битку са градом. Големи

Француз је разликовао елементарну или *механичку солидарност*, везану за примитивна друштва, од *органске солидарности* која се развија на основи све веће друштвене поделе рада. Грубо пројектујући та два типа солидарности на пар места сталног боравка село–град – механичка опредељује интеракције у сеоској заједници, органска у градској – социолог греши и једнострано тумачи живот. Као, примерице, сељаци ступају у међусобне односе механички, зато што су приморани физичком блискошћу, морају иако не желе, нису персоне, индивидуе – зато и када воде рачуна о породици и широј фамилији, то не раде из унутрашњих побуда, већ су натерани каменом нужношћу. Они, тамо у „урбаном гротлу“, органски се солидаришу на радној и професионалној основи, бирају партнере и слободно комуницирају, испољавају индивидуалност и пуног срца старају о старијим члановима домаћинства.

Да ли је баш тако? Није баш. – Само за градску средину важи Александра Ђаје упитност: „Да ли ми заиста не знамо ко станује крај нас, да ли је здрав или болестан, да ли га повремено виђамо или не, да ли је жив или мртав – и да ли нас то данас, уопште занима?“ Стога на првотно питање одговарамо: *„Градски старији су усамљенији од сеоских.“*

Многи чинилац проузрокује појаву старачких домаћинстава. У случају Србије која је била изразито пољопривредна земља, и осталих балканских држава, издваја се кључни: модернизација је спроведена масовним егзодусом са села и одласком у градску индустријализовану средину, млади напуштају породице, старији људи се искључују из породичног живота – и ето старачких домаћинстава. У случају индустријских земаља – пример читав западни свет – одрасла деца одлазе из фамилије у другу средину и заснивају своје породице, и ево старачких домаћинстава. И. Кувачић, чијег се погледа чврсто придржавамо, реско пресуђује: „Положај тих старих људи по градовима с друштвеног и људског гледишта гори је од положаја старих, напуштених људи по селима, јер су ови укључени у какву-такву сеоску заједницу, која омогућује сурадњу и солидарност, док је градска средина у том погледу безлична и немилосрдна.“

Добро, нека је и тако, али старачки домови су у градовима – могла би супротна страна подастрти последњи аргумент. Кувачић га лаконски одбацује позивајући се на чувено истраживање Џулса Хенрија (Henry) *Culture against Man*: „Он описује увјете живота стараца из имућнијих породица америчке средње класе, који су смјештени у добре санаторије. Њихов је животни стандард веома висок: купају их двапут на дан те могу бирати квалитетну храну и одјећу. Но они немају никаквих веза са својом породицом и са њима се на 'високом нивоу' поступа не као с људима, већ као с предметима. Истраживање показује како, успркос савршеној технологији материјалних увјета, живот може бити чудовишно нељудски ако се заборави да је човјек друштвено биће, тј. да је човјек човјеку елементарна потреба.“ Старијим људима *исписивање чека* за трошкове домског пребивања никада не може надокнадити свакодневно дружење са својтом и посебно, колико звучало банално, играње са унучићима. (Џаба „кућица у цвећу“ на Флориди или санаторијум са пет звездица у Калифорнији ако вас деца за рођендан посете, значи једном годишње, и поведу са собом потомке да би вас упознали? Чему старачки дом на Рајцу, у прелепој Шумадији, када наследници успут и у журби наврате који пут на службеном пропутовању из престонице према Нишу?)

Друштво је способно да изнедри унутрашње механизме за регулацију појава и односа који су запретили да задобију *екстремни вид* и претворе се у поништавање друштвености и културе. Јесте, савремено друштво је створило установе за бригу о старачким домаћинствима и усамљеним старијим, али њу свести само на комерцијалне и полукомерцијалне институције ништа није друго до дехуманизација и упрошћавање живота. Зато повратак родитељима и старање о потомству нису просто враћање на пређашње, нешто ретроградно, већ „инстинктивни“ одговор заједнице на затурену елементарну солидарност, ма био он предодређен и строгом економском рационалношћу. *Међугенерацијска солидарност* се не образлаже економским и тескобама друге врсте које модерно друштво доживљава када треба да дефинише социјални простор и

ресурсе намењене старима, него добробитима старијих насталим у сусрету са властитим потомством.

За даље читање: Лела Милошевић Радуловић, Јасмина Петровић, Ивана Илић Крстић: *Старији људи у пограничју*, Службени гласник, Машински факултет, Београд, Ниш 2013.

Миодраг Раичевић

1. СИЋЕВАЧКА ИКОНА

Те 1995. године, Сићево нас је, као и сваког лета средином септембра, окупило да дамо све од себе на уметничком плану. И давали смо, колико је ко могао и колико је коме бог доделио средстава. Као што је знано, у Сићеву се из грожђа маме одлично вино и ракија. То вино и ту ракију консумирали смо, да то лакше објасним онима који алкохол узимају тек лека ради – ан гро! Што ће рећи – од јутра до сутра. А у Сићеву, јесен је као ретко где златна. Виногради почетком септембра своје зелене одоре замене за злаћане и тако немањићки дотерани дочекују песнике који су о чокотима испевали песама макар колико и о драганама својим. И тако, прође један дан са све ноћком, па и други, а онда тог наменског јутра рекоше да идемо на вр` Сићевачке клисуре – да видимо колико смо ситни кад нас одозго драги Бог погледа. Донекле ће се ићи превозним средством а однекле се, припретише, мора табанати. И крену се лађа песничка, мамурна али ипак елоквентна, неким аутобусом који се, срећом, све време држао пута као пијан плота. А пут беше кривудав, с наменским рупама које су педантно радиле свој посао. И, добро, издржимо ми то некако а онда, у једном тренутку полетесмо сви напред. Рррк! Аутобус укочи. И ми, како то бива на путовањима, баш на том дивном месту, направисмо паузу.

Стадосмо поред једне зграде удно села Градишта. Ту нам се подели вода, соци и остала немалиганска конфекција. Беху домаћини понели и нешто да се намакне на брк. Распоредимо се ми по оној тераси, неко седи, неко се прислонио уз бетонски

трем, и ладном водом гасимо ватрицу која нам пропламсава васколиким бићем. И таман све то, ми се распричали, к томе нас домаћин обавештава да је зграда испред које фруштукујемо во времја оно била Задружни дом али да је дом као такав давно затворен. „За такав дом је потребна младос`“, рече. „Иначе, овде, у Градишту, нема никог ко је рођен после Другог светског рата. И тако, заборављени од света, живе чекајући дан кад ће свему рећи збогом.

Кад се искобељасмо из аутобуса, на малој раскрсници, недалеко од Дома, приметих једну старицу како стоји ослоњена на штап. Би ми необична колико и пријатна њена појава те одлучих да јој приђем и упитам је шта ту ради. Место где се бесмо зауставили бејаше подалеко од првих кућа а она је стајала с друге стране пута, као да неког чека.

Приђох и поздравих је. Она ме благосиља танушним али пријатним гласом. На себи имаше један извезен гуњ и не могах да одредим да ли сукњу или хаљину јер преко те одеће имала је превезану прегљачу с џеповима, једноставну, црну. Али оно што никад нећу заборавити јесте њено лице. Да сам писац сад бих на опис утрошио најлепше речи српскога језика. Гледала ме је топлим, питомим очима, с неким осмехом у њима који се никад није губио, док јој је на лицу владао мир. Нигде ниједног тика, ниједног наглог покрета. Чинило ми се да су јој дланови којима је држала штап, пребачени један преко другог, срасли с дрветом. Нигде кренула, нигде стигла! Каже, деда јој у кориту, ево већ трећа недеља, пао је насред куће и, како она рече, „скрцао“ кук.

„А деца“, питам. „Они живе у граду и ретко долазе... Не могу, такав им посо.“ Каже то као да је реч о нечем нај-нормалнијем. „Да могу, дошли би“, наставља. „Најгоре је што не могу да га подигнем, немам више снаге... А ви...“, пита ме и не завршава реченицу. Ја јој кажем ко смо и шта смо и шта радимо (не спомињем пиће)... Она се смешка и гледа ме у очи. Бака Златија, тако ми рече да се зове, има правилно и лепо лице, јагодице јој румене као две од бога тамо заувек заборављене руже. И све је некако лепо на њеном избораном лицу. Помислих у трену, гледајући је онако сасвим природну и здраву, какав она

мора да је баксуз кад се никад није срела с хамбургером, поготово оним на спрат, и колико је морала бити љута на ону битангу од Мекдоналда што се, кад је отварао сва она товилишта за људе по Србији, није и ње, Златије, сетио . Помислих на то и насмеших се гледајући је у оне њене питоме очи.

Питам шта ради овде на раскрсници, сама.

„Па, ето, стојим и чекам.

„Кога чекате овде?“

„Чекам да неки наиђе...“

Не би ми то одмах јасно али она ми и не дозволи да је ишта припитнем него настави:

„Чекам да неки наиђе... Прође овде неким послом, колима... Најчешће се не заустављају, али има неки па и стане, пита ме нешто, куда се иде овамо или онамо, ја им онда лепо кажем. Неки ме послуша, неки се прави да све зна... И тако... Попричам, па си отидем деди и њему кажем кога сам срела, с кога сам причала. Њему је млого тешко, стално је са самоћу. Нема кој ни да му дође, у село су сви па стари... Старији од њега. Далеко им је да дођу до нашу кућу иако је близо... Има добрих људи, не да нема, стане с лимузину, излегне, па свашта питује а мене греје око срца што могу да помогнем. Човек лако може да залута ако не варка, е л` тако?

Застаје и гледа ме. „А ви, кренули на горе?“, и покретом браде показује на врх клисуре. „Ђе морате кроз село, само варкајте, има понеко куче које не зна што је пристојнос`“... и смешка се. „То ми је најтеже, то што немам с кога да прозборим.“

„А деда, бака Златијо?“, питам.

„Ах, деда...“ уздахну. „Испричали смо што смо имали. Толике године, синко мој... Шта има тој више да се збори. Децу смо одранили, ишколовали... Ено их сад у Ниш, тамо седе... Један је, он ми је најмлађи, учитељ у Заплању. Он најчешће па долази... Остали поређе...“

Фруштук се ближио крају и ми ускоро кренусмо.

„А ви, бака Златијо?“ питам је.

„Нека, нека, бака ће још мало овде да постоји, а т`г ћу... Их, што ће се деда зарадује кад му будем казала с кога сам се срела.

Има све да му кажем, реч до реч. А, прво ћу кафу да му скувам. Једино то и пије... Турим му и по три коцке шећер... Млого воли слатко. Онај мој најмлађи тој знаје, па кад до`оди он и донесе... Бог да ги поживи...“

Учини ми се да јој је, док га је помињала, у оку заблистала суза. Или је то био само одблесак јесењег сунца које се полако приклањало западу чинећи сенке све дужим.

Ми пожурисмо да нас не ухвати мрак и узесмо планину под своје. Она оста да стоји на оном месту, баш како смо је и затекли, с длановима наслаганим на врх штапа.

Тај њен поглед никад нисам заборавио. Сретаћу га касније на иконама у манастирима у којима сам боравио.

И данас, после толико година, кад год се сетим баке Златије, нешто ми топло засја у души и ја се прекрстим.

2. ВЕЛИМИР

Састављајући кувар *Код српског писца*, у коме су удела узели многи знани и значајни писци, думао сам како да га и са каквим визуелним материјалом обогатим. И тако, думајући, први кога сам се сетио беше мој пријатељ Душан Митић Цар. Дакле, нисам много думао. Назовем Цара, кажем му шта ме боли... И, Цар то царски реши. После извесног времена, а пре изласка књиге из штампе, дође до мене један компакт диск са чудесним садржајем – фотографијама које су све до једне у славу крканлука! Од тих фотки, кад их гледнеш има Нишава да ти пође на уста, и да направи потоп! О, брате слатки, тако је све на њима уверљиво, да уверљивије не може бити. И, добро. Одгледам си ја те фотке с Гораном Петровићем, уредником едиције, поизвадимо што нам треба, поређамо да то и изгледно личи на причу, а за крај оставимо једну фотку, ама баш ову с коју вас погледује Велимир. Питам ја Цара:

„Ко је, бре, овај чича на слици?

А он ће мени:

„Велимир.“

„Који, бре, Велимир?“

„Велимир Младеновић“ одговара Цар.

„Задња пошта...“ питам ја.

„Село Засковци, Стара планина!

„А то ли је...“, кажем. А онда му саопштим (да се после не ишчуђава): решено је да Велимирова фотка затвори књигу јер је на тој фотографији као на мало којој све на свом месту. Нико ту ником не смета – ни Велимир сиру и чокањчету, нити сир и чокањче Велимиру. Види се одмах да су садељани једно за друго. „Не бих умео да ти то друкчије опишем“, кажем Цару.

„И не треба“, каже ми Цар, „На фотки све лепо пише. Ко је писмен умеће да прочита. Не треба ништа да стоји испод слике. Ако је фотографија царска онда је легенда чист вишак!*

„Апсолутно!“, кажем Цару. А он ће мени: „Ово ти је слика да је урамиш и метеш на зид. И то онај наспрамни, да је видиш кад улазиш.“

„Да знаш да ћу тако и да урадим“, кажем Цару.

И урадим.

Велимирова слика данас виси изнад мог радног стола. Нисам је поставио наспрам улазних врата али зато је Велимир у одабраном друштву. Додуше, нити он зна ко су они нити они знају ко је Велимир . Но, и поред тога, сасвим се лепо слажу: Витмен, Дис, Песоа, Винавер, Били Холидеј.

И он, Велимир.

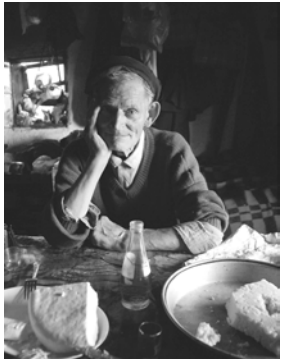

Сл. 4 – Велимир (Душан Митић Цар)

*Ако је одлучено као у диспозитиву, ово што следи нема се сматрати легендом јер је реч о тексту написатом на полеђини слике, мастиљавом оловком:

Зовем се Велимир Младеновић. Рођен сам на Стару планину, село Засковци. Правим најбоље овчо сирење, одавде па докле оћеш. Ко први дојде све покупуе. Лагер

ми је стално: 0 – и по томе сам познат. Познат сам и по томе што сам из Други свецки рат излегал жив. Кућа ми је на самац ал не ми смета. С планину нисам слегал скоро триес године. А и куд би? Узел сам 83-ћу и здрав сам ко дрен! А такав сам само зато што ми ништа не фали. Се праим сам: лебац, сир, ракију, па и кафу, рженицу. Осушим раж, истуцам, па онда густирам. Нема здравије од тој – не поскакуе ти притисак ко`ко од кафу. Некад сам држал и до 200 овце, с`г мање... Не може се, стигле ме године. Како и неће кад сам стално код кућу. Није им било тешко да ме најду...

X ДОЛЕ ШКОЛЕ: ПРЕМА ДРУШТВУ ЗНАЊА•

Садашњи се свет карактерише, међу другим, и променом улоге и значаја образовања, у друштвеном и индивидуалном животу. У ранијим историјским етапама образовање није имало тако одлучујући утицај на развој производних моћи друштва. Тада то нису омогућавали ни материјални услови нити сами друштвени односи. Данас, међутим, посебно расте значај образовања са изменама које доноси информатичка револуција, тако да оно представља темељ даљњег прогреса сваке земље понаособ. Толико је оно захватило већину пора друштва да се, упоредо са војно-индустријским комплексом, говори о засебности *„индустрије знања”* као врло профитабилној делатности. Буквално речено, улагање у образовање и његов квалитет јесу *мерила напредности* једне државе, односно сигуран залог будућности. Оне заједнице, које из разнородних разлога правовремено не схвате то, пред огромним су искушењем да саме себе осуде на дугорочну стагнацију. Футуролози тврде да се модерна друштва – називана постиндустријским, касно-капиталистичким, информатичким (компјутерским)... – већ могу слободно и разложно означавати као *друштва знања*.

• Преузето, с незнатним дотеривањем, из моје *Социологије forever* (друго издање), Пунта, Ниш 2001, 132-133.

Осим активирања у односу на производно-економску сферу, раст значаја образовања се огледа и у обухвату што већег броја људи и у увећању потребне количине знања. Тиме се образовање претвара у свеживотни процес, у активност којој ће се човек враћати и која ће постати његов животни его – *перманентно образовање*. Такво образовање, подржано сјајним достигнућима најновијих електронских технологија, никако неће бити искључиво везано за окоштале облике институционалног школства. Иван Илич (Illich), жесток критичар традиционалне школе, исписујући усклик – „Доле школе!" – погађа у циљ: школа се неминовно мора преобразити да би опстала и била одговорна у друштву знања (П. Ф. Дракер [Drucker]).

Социолози, дакако, не заборављају да подвуку како образовање поседује *социјално-класни* и *идеолошки* карактер. Премда постоје извесне специфичности с обзиром на врсту система, оно се појављује као важан чинилац репродукције социјалних и класних разлика у савременим друштвима. У садејству са *занимањем* и *материјалним приходом* – по принципу да оно претходи стицању одређене професије, а она конкретном учешћу у расподели дохотка (у социјалној збиљи ово правило пати од изузетака) – образовање директно утиче на социјално-класни положај сваког од нас. Потицати из нижих, сиромашних слојева, па онда искористити образовну прилику, значило је свагда пењање за степеницу-две на стратификацијској лествици. Образовање нема „узрочно фундаменталну" улогу, али није ни само изведена друштвена категорија; битан је *канал вертикалне социјалне покретљивости*, ако је у питању тип отвореног друштва у коме су, бар на старту, на делу једнаке образовне шансе за већину грађана.

Оно је, поновимо, и врло битна, и ефикасна карика *социјалне контроле*, служи преношењу и усађивању базичног склопа вредности и норми појединог друштва, чак одржавању владајућих идеолошких образаца, а да тога учесници у образовању (наставници, ђаци и студенти) нису и не морају бити свесни. Напослетку, образовање је са својим институционалним формама нешто са чим нико и никада није до краја задовољан – ђаци поготову.

За даље читање: Ivan Ilič: *Dole škole*, Duga, Beograd 1972.

Јан Петер Миклбаст

1. СТУДИРАТИ ПРЕКО ГРАНИЦА: СТУДЕНТ СКИТНИЦА♣

Желео бих да започнем моју дискусију с историјском перспективом из касних средњих векова. Пол Тране било је име младог човека из Ставангера, града на западној области Норвешке. Између 1600. и 1607. године он је регистрован као студент универзитета у Грејсвалду, Витенбергу, Ростоку, Лајпцигу, Јени, Страсбуру, Женеви и Паризу. Студенти из Норвешке су били прилична заједница на европским универзитетима у средњем веку. Ми налазимо норвешке студенте већ у 13. столећу на Универзитету у Болоњи, као што их налазимо и у актима на Сорбони, у Прагу и другим универзитетима. У Ростоку, у 15, 16, и 17. веку, норвешки студенти су имали сопствени студентски дом, Collegium Norvegianorum, у који је у исто време живело преко 200 Норвежана.

Норвешки студенти су пре 18. столећа желели да Копенхаген буде њихов избор европског универзитета. Али ако је неки циљао на високе позиције у цркви или државној управи, морао је ићи на универзитете у Италији, Француској и касније Немачкој да добије најбоље образовање у праву, теологији и медицини. Студент скитница био је стварност у средњим вековима, и због тога што му је домовина на европском рубу.

У другој перспективи мог излагања, ја ћу цитирати председника Европске комисије Жака Делора, који је у говору, пред више од 2000 људи при сусрету на Сорбони, марта 1988. године рекао: „Желео бих да предложим један пројекат. Узмимо на пример једног младог Европљанина, Немца. Јохан има, рецимо, 17 година и уписује се на Хајделбершки универзитет на одсек за уметност, један део студија похађа у Лувану, па у Паризу, где ће дипломирати. Овај пример може да послужи као илустрација Европе у којој је слободна интелектуална размена, и као илустрација избора који треба да постоје да би се омогућила

♣ Градина 5/1990, 32-39.

слободна цивилизација: равноправност диплома, универзитетска сарадња, приступ неким јавним службама и другим земљама. Да ли су ове мере неоствариве? Јохан, о коме сам говорио, звао се Јохан Хејлејн (Хелин) и родио се у области Спир. Студирајући у Хајделбергу, Лајпцигу и Лувану, добио је верификацију у Паризу и постао члан Сорбоне 1461. године. Ово је један међу многобројним примерима интелектуалне размене, покретљивости унутар Европе с краја средњег века. Зашто не можемо данас да пронађемо тај елан и ту универзалност који чине богатство европске цивилизације и мисли?"

Студенти увећавају прикладне везе међу универзитетима, нацијама, културама и континентима. Послератна кретања учинила су учење *транснационалним*. У деведесетим годинама удвостручен је број студената распрострањених широм света. Двехиљадите године биће укупно 2,5 милиона размењених студената.

Ово ствара велики изазов и за нације које шаљу и за нације које примају студенте. Паралелно брзој иновацији комуникације преко телефона и компјутера у мрежама по- датака, непосредни сусрет младих људи са колегама и наставницима у другој земљи могу дати и интернационалним комуникацијама у високотехнолошкој ери „хумано лице"...

Модерно знање, тј. научне основе знања о човеку, друштву и природи – као и појмови, теорије, метафоре и погледи на свет који су из њега извучени – у могућности је да постигне највише стратегијско преимућство у развојном напору. Развој зависи од способности нације да користи науку и технологију. Текућа револуција у биотехнологији, микроелектроници, комуникацијама и технологији материјала – као и скорашње напредовање у базичним наукама – чине ову чињеницу још истинитијом.

За глобалну заједницу образовања, ово значи, као обично, слободно кретање идеја, истраживачких резултата и учешће у оквирима наука које напредују преко националних граница, преко регионалних уговора о сарадњи и, у случају Европе, преко деобне линије на Исток и Запад.

У овом процесу ка већој интернационалној сарадњи последњих деценија столећа, националне границе, као деобне

линије међу научницима и студентима, морају бити елиминисане. Испред студената, који ће се кретати, и испред наставника који ће их водити и учити, узбудљиви су изазови...

Кроз такве сусрете младих људи ми можемо ојачати основе сутрашњих мултикултуралних друштава. Данас је снажно кретање према миру међу европским нацијама. Мултинационално учење може бити инструмент његовог убрзања. – Превео Драгољуб Б. Ђорђевић.

XI ЗАНАТА МИ МОГ

Иако се на почетку 21. века говори да живимо у постиндустријском илити информатичком друштву, у којем је производња која вуче напред заснована на информатичким технологијама (IT), то не значи да је сасвим нестала потреба за занатима и занатлијама. Напротив, имају извесну будућност у економском пољу, туристичкој сфери и у области очувања народносних идентитета.

Назив занат потиче од турске речи *sanat*, и значи: рад, посао као стално занимање наученог појединца (мајстора), обрт; занимање, струку, звање, професију; вештину, умешност, знање, мајсторију. Неколико је важних појмова око заната и занатлија: шегрт, калфа, мајстор и еснаф. *Шегрт* (чирак, ученик, слуга или момак), име по себи говори, јесте почетна степеница у занатском мајсторлуку и заузима најнижи социјално-професионални положај. Он је „девојка за све“. Гледано из данашњице, живот шегрта нимало није био ружичаст. За разлику од њега, *калфа* је већ изучени занатлијски помоћник са знатно бољим третманом, који очекује да коначно „испече занат“, добије мајсторско писмо и буде примљен у еснаф. Иако је калфенски положај повољнији, сваки калфа се труди да кратко калфује и брзо се замајсторчи, осамостали и упосли. Тек је *мајстор* прави, изграђени занатлија, још ако има своју радњу, слободан је и аутономан. У занатству и у занатлије много је аутономног, посебно „у погледу конкретне организације рада (С. Болчић)“. Мајстор је мајстор, па још ако је квалитетан, никако не трпи

неког и ништа изнад себе. Мада не спадају у професију, већ занатлије имају занимање, код њих је веома јака професионална етика, прецизније – етика занимања, у смислу поштења: цене муштерије, јер су у личном контакту, а не у безличном као што је то случај с потрошачима масовних производа, као што се придржавају стандарда својег мајсторлука и израђују израђевине најбоље што умеју; не смеју да изађу на рђав глас. Висока запрека свему томе јесте *еснаф*, удружење занатлија истог и сличног занимања – у савременој варијанти занатска задруга.

Данас се сматра да нема индустријског напретка, као основе свеукупног бољитка, без обучених, квалитетних мајстора и занатлија, производних радника, а без њих нема ни тзв. мале привреде и средњих предузећа. А тај ситни и средњи корпус чини кичму сваке развијене економије. Занати и занатлије, посебно висококвалитетни мајсторлук, опстаће и у ери неминовне *глобализације*. Дабоме: 1. Поједини занати ће нестати, као што су многи већ отишли у историјску старинарницу (пример – *поткивачки* занат). 2. Неки ће се индустријализовати и загубити занатску посебност; примерице, то је судбина *шустераја,* мада је незаменљив у оправци ношене и изношене обуће. 3. Други ће морати да се прилагоде захтевима савремене привреде. Разуме се да, ради примера, старовремско занатско *столарство*, ако се не прилагоди савременој индустријској производњи потрепштина од дрвета, заиста може да постане додатак масовном и уједно униформном изделавању прозора и врата, полица и столица, креденаца и шифоњера, астала и тоалетних сточића, трпеза и троношки, ковчега и сандука, клупа и шамлица, шубера и чивилука... Ко се радује доласку „Икее“? Не тишљер, таман посла, већ једино они који никада нису крочили у икоју столарску радионицу и у ноздрвама осетили мирис пиљевине, или бар једанпут оштрим перорезом обликовали свиралу од врбова прута, или што рендеисали на тезги. 4. Док ће ретки задржати аутономност и слободу извођења рукотворина која се приближава *уметничком изразу*, што је Иво Андрић, посматрајући сарајевског израђивача сахана, сажео изричајем „Сав је човек једно са својим делом“.

Србија је без добрих, чак врхунских мајстора. Зато се заговара неодложно увођење дуалног образовања.

За даље читање: Дејан Крстић, Драгољуб Б. Ђорђевић и Сузана Марковић Крстић (прир.): *Занатлија у пограничју*, Прометеј, Машински факултет, Нови Сад, Ниш 2014.

Срђан Вербић

1. ОКО ДУАЛНОГ ОБРАЗОВАЊА♣

Кажу да је занатско образовање код нас некада било много боље. Па, наравно да јесте. За то постоје ваљани разлози. Пре тридесетак година у нашој земљи се производило готово све што нам је тада било потребно. У то време су обућари, столари, сајџије, стаклодувачи и други људи од заната заиста имали шта да произведу или поправе. Зато су и ђаци онда били више мотивисани да науче занат. Оно што нам се у међувремену десило зове се глобализација. Свега неколико земаља у Европи је успело да сачува окружење у ком занатлије живе пристојно од свог рада.

Основна улога средњих стручних школа је да ученике оспособе за рад. Ученици који заврше такву школу би, по правилу, требало одмах да пронађу посао или тако што се запосле у струци или тако што покрену сопствени посао...

Западноевропске земље са јаком привредом имају модел сарадње школа и компанија који се популарно назива дуално образовање. Тај модел је пре свега резултат дуге традиције у којој школе и компаније деле одговорност за исходе образовања. Модел дуалног образовања не може да се копира ако се истовремено не преслика и целокупно окружење са инфраструктуром, друштвеном одговорношћу компанија, пословном културом итд. Главни адут компанија које у Западној Европи

♣ Изводи из текста „Нема услова за дуално образовање“, НИН од 18. фебруара 2016, 24-25.

ученицима нуде дуално образовање је обећање да их после те школе чека сигуран и добро плаћен посао. Приметите да такво обећање даје компанија а не школа. Тамо где такво обећање не држи воду, не може бити ни мотивације за такав начин образовања...

Ми сада имамо два тешка задатка. Први, да понудимо образовне профиле које тржиште тражи, а за које ће се ученици заиста определити. Други, да ученици у тим профилима имају стварно добру праксу...

Обавезе и одговорност. Дуално образовање је вид јавно-приватног партнерства у ком послодавци и средње стручне школе деле обавезе и одговорност за стручну обуку и образовање ученика. Ученици који уче занат по овом моделу прво добијају „радно место за учење“ код једног од акредитованих послодаваца, а потом се уписују у одговарајућу школу. Трошкови типичног радног места за учење су приближно 15.000 евра и 70-80 одсто трошкова покривају сами послодавци.

Стручну праксу под вођством сертификованог инструктора ученици добијају на радном месту у стварном окружењу за ту врсту посла. Ученици, притом, за свој рад добијају плату, стаж и друге бенефиције исто као и остали запослени. Најчешће су у питању трогодишњи образовни профили где ђаци временом бивају све више ангажовани на радном месту, а све мање у школи. Квалификације које ученици стекну оваквим образовањем омогућавају им запошљавање не само код тог послодавца већ у било којој компанији из тог сектора привреде.

Најуспешнији су примери дуалног образовања у Аустрији, Немачкој и Швајцарској. У Србији не постоји довољан број предузећа која би могла да испуне строге услове за отварање радног мест аза учење. Најсличније дуалном образовању што постоји у Србији је кооперативно-занатско образовање где ученици за свој рад на пракси добијају одређену надокнаду у виду стипендије.)

Због неизвесне будућности било ког посла, просветне власти морају сваком ученику да обезбеде могућности за наставак школовања без обзира на то који је образовни профил изабрао. Један од важнијих разлога зашто ученици беже од занатског

образовања је то што мисле да ће им после такве школе сви путеви за даље образовање бити затворени. Не мора да буде тако. Важно је само да знамо која школа чему служи и да правила буду јасна...

Сви заједно треба да покажемо ђацима шта их чека по завршетку школе, ако се за њу одлуче. Уколико су то гарантовано добри услови запошљавања или повољни услови за покретање сопственог посла, одлично! Онда ће ђаци бити мотивисани да уче и баве се тим послом.

Важно је да ђаке мотивишемо и обезбедимо више квалитетне праксе. То је модел. Зовите га онда како год хоћете.

XII БИТИ ПРОФЕСИОНАЛАЦ•

На Западу, у модерној социолошкој дисциплини – социологији професије, скоро да се стекло сагласје о томе да пет димензија конституишу свако занимање које може понети назив „професија". Ти базични елементи јесу: 1) Степен развијености основних теорија и техника које чине систематски заокружену целину и основа су за професионално деловање; 2) Степен монопола на стручну експертизу; 3) Степен препознатљивости професије од стране јавности; 4) Степен организованости професије; и 5) Степен развијености професионалне етике (Ж. Шпорер). То значи да се на континууму занимања, а према степену развијености димензија, може прецизно разграничити која су занимања досегла идеално-типски, „чист" модел професије, која су још у стадијуму семипрофесије, тј. полупрофесије, и која су тек на почетку професионалног учвршћивања. Оличење идеално-типски изграђене професије су лекари. Они, уз свештенички ред, научнике и судије (и адвокате), спадају у тзв. традиционалне, класичне професије – столећима старе, изразито угледне и овенчане харизматским ореолом. Па и данас на рејтинг листама или лествицама пожељности заузимају места на

• Преузето, с незнатним дотеривањем, из моје *Социологије forever* (друго издање), Пунта, Ниш 2001, 156.

самом врху. Бити професионалац, подвуцимо то, лекар у Сједињеним Америчким Државама аутоматски значи бити цењен, поседовати висок друштвени статус и уживати изнадпросечан животни стандард.

Међу модерним, новим професијама, где улази и социолошка, најистакнутији су инжењери. Нико не спори да они спадају у веома развијену професију – нису семипрофесија нити „обично" занимање, али је истина да се тек приближавају лекарима. Инжењерска професија није тако стара – дате је 19. века – и дугује рођење масовној индустријској производњи; тачније, чињеници која је, раздва- јајући умни и физички посао, налагала. интелектуално обезбеђивање процеса стварања технике. Отад се инжењери, најпре, јасно луче од *занатлија* (радника и техничара) јер лично не продукују материјални објекат, већ разрађују могућност његове производње, а, затим, одвајају и од *научника* будући да не креирају научно сазнање, законе и принципе, него искључиво претварају научне идеје у техничку реалност. Суштина инжењерске делатности јесте *техничка иновација*, док *иновацијски циклус* обухвата: изум, конструисање, пројектовање, израду модела, разраду технологије масовне' производње и сам процес производње технике (О. В. Криштановскаја [Крыштановская]). Управо због сржи своје професије – техничке иновације и иновацијског циклуса – унутар инжењерског слоја обитава тзв. *иновацијски конфликт*, сукоб између изумитељске делатности и неминовне стандардизације начина рада. Правилно вели цитирани социолог да су инжењери, с једне стране, „дужни бити креативни људи, стално се налазећи у потрази за новим решењима, у борби са традиционализмом, но, с друге, инжењерима је неопходно стремљење ка оптималним и стабилним формама производње, ка неминовној репродукцији". Тај унутрашњи сукоб чврсто опредељује психолошки идентитет инжењера и твори низ особености њихове професионалне етике. Зато и, спрам медицинске, код инжењерске професије мањка висок степен организованости и јака развијеност професионалне етике.

Рад је суштина људске егзистенције и издваја човека од осталог дела природе. Обављао ли се, примера ради, као прост

или сложен, физички или умни, кроз занатство, занимање или професију, за њега важи Веберов закључак: „Јер човеку као човеку није вредно ништа што не може *радити* са *страшћу*.“

За даље читање: Драгољуб Б. Ђорђевић и Богдан Ђуровић (прир.): *Професија инжењер: стање и перспектива*, Машински факултет, Ниш 2013.

Драгољуб Б. Ђорђевић
Милош Тасић

1. СРПСКИ ЕТИЧКИ КОДЕКС ИНЖЕЊЕРА + ЗАКЛЕТВА АМЕРИЧКИХ ИНЖЕЊЕРА♣

Нема спора да инжењери спадају у веома развијену професију – нису семипрофесија нити „обично“ занимање. Али, чињеница јесте да им професија није развијена до нивоа лекарске. У компарацији са њом, од *пет димензија* које установљавају сваку професију и чине је чврстом, инжењерима мањка висок степен *организованости* и јака развијеност *професионалне етике*...

Етички кодекс инжењера и техничара Србије

Инжењери и техничари ће знамења и обавезе своје струке поштовати и држати високо, одмах до основних моралних принципа човека:

- *бриге о породици и деци,*
- *љубави према ближњима,*
- *повереља и искрености у односима према сарадницима,*
- *часности у послу,*

и налазиће начин да ови морални принципи и обавезе у струци не буду остваривани једни на уштрб других.

♣ Чланак из дела Драгољуба Б. Ђорђевића и Богдана Ђуровића (прир.) *Професионална етика инжењера*, Машински факултет, Ниш 2011, 111, 113-114, 121-122.

Професионални инжењери ће у понашању и обављању послова своје струке имати као водиљу следеће принципе:

1. Одговорност и коректност у послу Инжењери и техничари ће прихватити и радити послове које знају и познају или их уз помоћ колега могу у току рада упознати и усвојити. Одговорност за преузети посао треба прихватити и посао обављати са постављеном одговорношћу. За послове за које инжењер није сигуран да их довољно зна часно је затражити учешће од оних који знају боље. За сваки урађени посао инжењер ће бити задовољан ако је урадио најбоље што је било могуће.

У односима са послодавцима и клијентима инжењери и техничари ће изграђивати односе са коректношћу и поверењем, чуваће и штитити њихове тајне и поверене пословне интересе.

2. Стално унапређивање стручних знања Инжењери су дужни да стално унапређују своју стручну компетентност путем личног учења, усавршавања, истраживања, информисања и провере стечених знања. За напредовање у струци треба користити и све организоване видове иновација и унапређења знања.

Млађим колегама треба посветити пажњу путем вођења њиховог почетног рада у струци и путем пружања помоћи.

3. Приврженост истини и научним и стручним нормама У обављању професионалног рада треба примењивати истину и усвојене стручне и научне норме.

Поштовање истине и стручних норми не може бити подређено другим захтевима.

Инжењерима и техничарима ће бити стран и несвојствен несолидан и површан рад, примање мита, давање мишљења по наруџби и жељи и сл.

Ако је инжењер позван да оцени рад другог инжењера или лица друге струке, настојаће да о свом налазу обавести лице на чији се рад налаз односи.

4. Рад на заштити околине У свом раду инжењери и техничари ће очување и унапређење животне средине остваривати поштујући следеће принципе:

4.1. Избор и примена решења која за исти резултат омогућавају мањи утрошак енергије и материјала и умање продукцију отпада и загађујућих материјала.

4.2. При избору техничких решења инжењери и техничари ће претходно проучити карактеристике средине (живи свет, ваздух, вода, топографија и особине тла, објекти створени радом човека и сл.) и проценити ефекте решења која се одабирају. Решења која се одабирају треба да поштују важеће норме стручности, очување околине, као и да имају уграђена решења за заштиту околине.

У овом погледу инжењери ће увек настојати да стекну супериорна знања и да креирају врхунска решења која ће да штите и да унапређују стање околине.

4.3. Инжењери и техничари ће прихватити као своју обавезу да у послу који обављају прате стање заштите околине, да траже и примењују нова и боља решења.

5. Унапређивање посла за добробит друштва У оквирима своје способности, храбрости, ентузијазма, знања и посвећености послу инжењери ће стално радити на унапређењу посла којим се баве, на стварању услова за добробит друштва, подизању благостања, здравља и живота на виши ниво.

6. Залагање за прописан и солидан рад других Инжењери и техничари имају обавезу да када уоче код правних и физичких лица несолидан, непрописан и опасан рад о томе обавесте своју струковну организацију и да траже преузимање мера (указивање на пропусте, упозорење, јавно саопштење, осуду, пријаву и др.).

7. Професионално удруживање Инжењери и техничари ће помагати, подржавати и остваривати мере међусобног удруживања у циљу заштите професионалних интереса и остваривања бољег личног и друштвеног положаја. При том ће водити рачуна да то удруживање не буде на штету, већ да доприноси добру и других...

Заклетва америчких инжењера

Попут најпознатије лекарске заклетве, коју полажу сви лекари света, амерички инжењери имају своју. Она је донета и прихваћена од стране америчког Националног удружења професионалних инжењера (НУПИ) давне 1954. године. Гласи: *„Као професионални инжењер, ја посвећујем своје стручно знање и способности напретку и побољшању људског благостања.*

Заклињем се да ћу:

- *давати све од себе;*
- *учествовати искључиво у поштеним подухватима;*
- *живети и радити у складу са законима људи и највишим стандардима професионалног понашања;*
- *на прво место ставити услугу испред зараде, част и достојанство професије испред личне користи и добробит јавности испред свих других ствари.*

Заклињем се скромно и захтевајући божанско вођство."

Јасно је да Инжењерска заклетва произлази из НУПИ-јевог Етичког кодекса инжењера и да само заједно чине незаобилазну саставницу професионалне етике инжењера. Етички кодекс инжењера без Инжењерске заклетве био би мањкав, она би без Кодекса била као дућан без фирме. Према томе, Етички кодекс Савеза инжењера и техничара Србије (СИТС) без Инжењерске заклетве има крупан недостатак: *хитно је треба донети*. (Две су свечане прилике за њено полагање: час дипломирања на основним студијама или тренутак пријема у СИТС. Препоручујемо прву свечаност. – Техничари немају заклетву.)

Оставимо ли Американцима, поглавито инжењерима да чине са својим Кодексом шта желе – тачније шта морају, и учећи од њих, ми се морамо својски потрудити да наш Кодекс проради у пракси. Један од нас (Ђорђевић, 1995) још је пре две деценије трасирао друм: „Елем, подразумевајући да је институционално прописан етички кодекс – што је иначе задатак професионалне организације – до *практичног заживљавања* професионалне инжењерске етике може се доћи, међу другим начинима, и путем: а) обавезног образовања у стварима професионалне етике на високошколском нивоу; и б) ригорозне контроле понашања професионалаца од стране професионалног удружења." Његовом је заслугом и први пут код нас на академски ниво, прецизније на тзв. мастер студиј неког техничког факултета – овде Машинског факултета Универзитета у Нишу – уведен обавезан предмет *Професионална етика инжењера*. Још само да отпочне ригорозна контрола понашања професионалаца од стране професионалног удружења!?

XIII ОНИ ЖИВЕ ЗА ИДЕЈЕ•

У свакидашњем разговору, при баратању појмовима „интелигенција” и „интелектуалци”, обично се у обим и садржај првог убрајају сви припадници конкретног друштва са завршеном високом школом, тј. *власници универзитетске дипломе*. Они се надаље, због професионалног профила,, сврставају у две подгрупе: *друштвено-хуманистичку* и *природно-техничку интелигенцију*. Одатле се црпу одлике њиховог посебног идентитета, различног социјалног статуса и задате им друштвене улоге. У том, донекле лаичком, мнењу посејано је зрно истине, и све би било коректно да се, као у пракси нашег друштва, инсистирање на разликовању друштвено-хуманистичке и природно-техничке интелигенције не спроводи до међусобне искључивости. Покаткад из недокучивих побуда, међу домаћим блоковима обеју интелигенција стално се подгрева некаква тензија, беспредметно сукобљавање, чак отворено и обострано зазирање. Као да филозоф и социолог, примера ради, немају ама баш ништа вредног пренети машинском и инжењеру електронике, зар социјални еколог може успешно делати без истраживачких увида биолога и инжењера заштите? Оно што је поодавно рутински чин радне свакодневице на Западу – *стваралачки сусрет* друштвено-хуманистичке и природно-техничке интелигенције – код нас тек треба пажљиво култивисати.

Насупрот интелигенцији, многи социолог држи ужим обим и садржај појма „интелектуалци”. Ту би спадала уска елита креативних људи у области културе и уметности, хуманистичких и природних наука, јавних личности које су *савест друштва* и које дају тон његовој духовној атмосфери. По овоме би испало да већина физичара не може понети то „узвишено” име, али нека неко оспори да Алберт Ајнштајн није био интелектуалац племенитог кова; сваки лингвиста није интелектуалац, но ко ће то порећи Ноаму Чомском; пуно је умних филозофа данас, а

• Преузето, с незнатним дотеривањем, из моје *Социологије forever* (друго издање), Пунта, Ниш 2001, 178-179.

међу њима мало истинских интелектуалаца на начин Жан Пол Сартра (Sartre), гласовитог француског мислиоца и књижевника; јесте велико списатељско братство, док је јединствено горостасан Александар Солжењицин (Солженицын). Хтело се рећи да има интелектуалаца и интелектуалаца: једни, бројнији, „живе од идеја" – други, изузеци, „живе за идеје" (Ђ. Шушњић). Потоњи, арбитрирајући у политичким, националним, етничким, расним и религијским сукобима, и залажући се за поштовање основних, универзалних права и слобода човека, неминовно се замерају владајућим режимима и постају унутрашњи и спољашњи дисиденти.

Тешкоћа је у томе што, наспрам здравог разума, у социологији није све тако једноставно и прозирно. У њој се сада термин интелектуалци – настао у Француској уз Драјфусову аферу – већма преклапа и користи синонимно са појмом интелигенција, створеним претпрошлог века у Русији. Нема јединства ни око тога да ли узети заједно сачињавају засебну *класу* или *слој*, или су пак *аморфна група*. Из теоријског шаренила можда је могуће издвојити четири кључна становишта (С. Врцан): најпре оно које наглашава битну повезаност интелектуалне акције и подручја светог, сакралног – како мисли Едвард Шилз (Shils), затим Рене Кенигову (König) поставку којом интелигенцији приписује радикалну друштвену критичност, потом класичну Карл Манхајмову (Mannheim) тезу о тзв. слободнолебдећој интелигенцији, уздигнутој изнад свих класних и слојних деоба, и, на крају, већ скрајнуту В. И. Љењинову (Ле́нин) дискусију интелигенције као нужног чиниоца револуционарног радничког покрета, упркос њеној нестабилној класној свести.

Без обзира на сјајну досетку Герхарда Цверенца (Cverenc) – „Бог је створио свет за шест дана, а како такав свет би непотпун, осмог дана он створи интелектуалца." – постотак и квалитет интелигенције и интелектуалаца у конкретном друштву залог је много тога: стања људских права и демократије, политичког живота и јавног мнења, културе и уметности... – свеопште развијености.

За даље читање: Ђуро Шушњић: *Цветови и тла*, Чигоја, Београд 1995.

Ралф Дарендорф

1. ИНТЕЛЕКТУАЛАД И ДРУШТВО: ДРУШТВЕНА ФУНКЦИЈА „БУДАЛЕ” У XX ВЕКУ♣

Сви они који су на врху, у средини, или на дну друштва играју извесну друштвену улогу – но, за будалу је карактеристично то да се увек погрешно понаша. Њена улога је да не игра никакву улогу: она управо пренебрегава очекиване шаблоне понашања. Будала није на врху, јер она не може да другима диктира правила понашања. Она није ни на дну, јер делује као критичка савест владара и ради ствари које не би прошле некажњене када би их радили „они одоздо“. Њој уопште није место међу слугама „оних одоздо“.она управо пренебрео очекиване шаблоне понашања. Будала није на врху, јер она не може да другима диктира правила понашања. Она није ни на дну, јер делује као критичка савест владара и ради ствари које не би прошле некажњене када би их радили ”они одоздо”. Њој уопште није место међу слугама ”оних одоздо”.

Будалина моћ лежи у њеној слободи у односу на хијерархију друштвеног поретка, што ће рећи, она говори и изван и унутар њега. Будала припада друштвеном поретку, али му се не предаје; она чак може да без страха говори незгодне истине о њему.

Такве личности су данас или идиоти или глумци. Сметнули смо с ума колико је будала некада била важна за политику целог народа. „Монархија и најидеалнијим монарсима”, каже Бизмарк у својим „Мислима и сећањима”, „како у свом идеализму не би постали опасност по друштво, потребна је критичка жаока помоћу које ће моћи да нађе прави пут када буде у опасности да га изгуби”.

Ко критикује у друштву покорних дворјана? Ко може да каже монарсима непријатне истине а да не угрози сопствени положај? Будала је била неопходан инструмент у исправљању грешака апсолутних господара. Свакако не увек успешна, и

♣ Градина 12/2984, 68-69.

нипошто увек добродошла, будала је увек отелотворавала наду да ће се узети у обзир и она друга страна, коју има све, па и свака политичка одлука. Благо краљу који је имао мудру и храбру будалу!

Све ово није нипошто само ескурз у средњовековну историју. Функција будале није постала излишна у Француској револуцији. Савременим републиканцима је такође потребна критичка жаока – да се послужимо Бизмарковим сретно изабраним изразом – да би помогла властима да пронађу прави пут када постоји опасност да га изгубе. Ово не значи да владари треба да безусловно следе будале, него да су, слушајући их, присиљени да добро раз- мотре своје одлуке и да не поступају ни наивно ни бескрупулозно.

Но, будале модерног друштва о којима је овде реч, и о којима су изречене свакакве оригиналне ствари, јесу интелектуалци – сада опет много презрени. У Немачкој, интелектуалци нису само чланови „Групе 47" или уредници извесних телевизијских програма. У њих се могу уврстити и неки новинари, неки професори, неки сликари, неке архитекте. Нажалост, ретко се у Немачкој може наћи „некадашњи интелектуалац", човек који, већим делом свог живота, заузима дискретну неинтелектуалну водећу позицију, па ипак делује на извесном одстојању од структуре улога друштвене хијерархије као критичар и дворска будала. Теодор Хојс, је био један од ретких који су могли да споје критичку дистанцу интелектуалца са јавном одговорношћу политичара.

Као дворске будале савременог друштва, сви интелектуалци су дужни да сумњају у све што је очигледно, да релативизују сваки ауторитет, да постављају сва она питања која нико други се не усуђује да постави. Таква питања свакако нису пријатна: Да ли стварно желимо поново сједињење двеју немачких држава? Да ли је у таквим околностима издајство патриотска услуга? Да ли у школама има места религиозном образовању? Да ли би требало легализовати побачај?

Таква питања су можда шокантна. Далеко од тога да ми је намера да дам позитиван одговор на било које питање. Но, уверен сам да је најважније баш то да се шокантна питања

морају постављати: *свака позиција о чијој супротности се не дискутује је слаба позиција*. Према томе, друштвени задатак је дворских будала савременог друштва, интелектуалаца, да учврсте прихваћене политичке, моралне, педагошке, религиозне и друге позиције тако што ће их довести у питање да би их поставили на солидну основу.

Довести у питање општеприхваћене вредности и концепције, природно, није ни пријатан ни захвалан посао. Зато је скоро неминовно да интелектуалци буду оцрњени у јавности. Тако је било у свим временима и у свим земљама.

Будалина истина никада није сасвим озбиљна, јер њој недостаје сидро одговорности (и, наравно, моћи). То не умањује њену вредност. Међутим, стога и није разумљиво када се она дочекује са тешком артиљеријом сумњичења и клеветања. Да ли друштво укључује интелектуалне дворске будале које критички преиспитују његове институције и да ли их толерише – то је критериј његове зрелости и унутрашње стабилности. – Превео Срдан Богосављевић.

XIV СОЦИЈАЛНА ПРОДУКЦИЈА СВЕТОГ•

Мајкл Хил (Hill), савремени британски социолог, скоро је изјавио: „Религија није само један од главних предмета интересовања социолошке теорије: религија је управо њен главни предмет.” Његова је тврдња претерана, премда је већина „стубова” социологије опробала теоријску оштрицу и на религији – Конт, Маркс, Диркем, Вебер и Парсонс, на пример – омогућавајући изградњу засебне дисциплине: социологије религије.

Религија је људска, културно-историјска чињеница, систем идеја, веровања и праксе, специфичан облик практичног односења према свету, природи, друштву и човеку. Као такав систем, она је *потпуно равноправна* другим облицима људског духа: уметности, филозофији, науци, идеологији итд. Насупрот

• Преузето, с незнатним дотеривањем, из моје *Социологије forever* (друго издање), Пунта, Ниш 2001, 190.

њима, око ње је много спорења – различито се схвата, одређује, вреднује, некада је у политичкој милости, некада не. Прати мене епохалних де- шавања, па у одређеној, за њу повољној епохи, или исечку епохе, задобија, примат, постаје доминантна и боји време да би у измењеним околностима изгубила првенство, забацила изворност и сишла испод освојеног цивилизацијског нивоа.

Истина је да појаву homo religiosusa прати homo areligiosus; потоњи није „наследник" првог – они су „савременици". Ако је религија историјски на делу, нужно је прате *секуларизација* и *атеизам*; може само да варира сте- пен преовладавања једног или другог културног феномена. Примера ради, тако је религија од настанка грађанског, капиталистичког друштва била под снажним утицајем секуларизирајућег процеса. Секуларизација је претила да маргинализује религију на општедруштвеном, групном и индивидуалном плану. Данас је процес посветовљења изразито закочен у земљама „другог" и „трећег" света, обнавља се класична религиозност и расте друштвени значај религије. Насупрот „сумраку светог" (С. Акуавива [Acquaviva]), све јасније се запажа „повратак светог" (Д. Бел [Bell]), говори о заборављеној религији, појави нових или трансформисаних облика, промовише „морализирајућа религија", „религија спасења" и „митски и мистични начин мишљења", наглашава подземна, невидљива, имплицитна, пучка и дифузна религија – посебно New Age. Секуларизација је у повлачењу, а атеизам као да одумире.

Било како да буде, религија није – штоно рече Вилијам Џејмс (James) – илузија без будућности, не може се докинути акцијом субјективних снага по наивном веровању марксиста, *отворена је будућности и подложна трансформацији*. Надолазеће генерације, у складу са својим потребама, вредноваће религију као друштвено-историјску и културну чињеницу која има психолошко-емоционалну, етичку, социјално-интегративну функцију и улогу погледа на свет.

У сваком случају социологија религије, као једна од најпроминентнијих посебних социологија, *проучавајући религију као друштвено условљену чињеницу*, као друштвени производ –

„социјална продукција светог“ – води рачуна о томе да се истина о религији (религијској истини о светом) не своди без остатка на истину о њеној друштвеној улози. Социолози религије истичу да и није основни задатак социологије религије да захвата „срж светог“, већ инсистирају на проучавању његовог овостраног послања. А то земаљско послање није шта друго до оно што се своди на „друштвеност“. Одатле и просто одређивање предмета социологије религије: она се бави проучавањем односа друштва и религије, тј. последицама њиховог међусобног утицаја (интеракција).

За даље читање: Đuro Šušnjić: *Religija I* i *II*, Čigoja, Beograd 1998.

Драгољуб Б. Ђорђевић

1. МОЈ КОМШИЈА ПРАВОСЛАВАЦ♣

Шта је то православље? Сваки *хришћанин* треба да зна да се његова религија, као највећа на свету, временом поделила на три равноправна крака или вероисповести: у 11. веку на *православље* и *католичанство*, да би се у 16. столећу одвајањем од Римокатоличке цркве оформила и трећа конфесија – *протестантизам*. Данас су сви хришћани и све хришћанске заједнице једино сагласни како „верују у Исуса Христа као свог оснивача и као свој узор“.

Православци и католици се разликују и по учењу и по организацији. Нису то тако велике разлике, да не би могло једног дана да се успостави поновно јединство. Ето, расцеп је почео, кажу православни, када су на Западу католици почели да уче како Свети Дух исходи, произлази не само од Бога Оца него и из Бога Сина, Исуса Христа (*filioque*). Источна, православна црква задржала је апостолски наук: само Бог отац еманира, упростимо – шаље у свет Дух Свети. Насупрот католичанству,

♣ „My Orthodox Neighbour.“ *Sociološka luča* 6 (1):23-30, 2012.

православље одбацује постојање чистилишта, а прихвата да је Богородица, безгрешна зачетница Исуса, била подложна прародитељском наследном греху. У православљу се оспорава и *примат папе* и његова *непогрешивост*, догма уведена у 19. веку.

Православље – правилно мишљење, правилно веровање хришћанске религије, поштовање традиција религије, скуп свих православних хришћана – у којем се процес гранања одвијао столећима, тренутно представља 15 *аутокефалних* (самосталних) помесних цркава: Цариградска, Александријска, Антиохијска, Јерусалимска, Руска, Кипарска, Грузијска, Српска, Бугарска, Грчка, Румунска, Пољска, Чешка/Словачка, Албанска и Америчка; поред двеју *аутономних* – Финске и Јапанске цркве. Ту неће бити краја, јер ће се у православном свету због погрешног тумачења да свака нација мора да има своју самосталну цркву појавити и нове. Тако се од Српске православне цркве желе одвојити Македонска православна и Црногорска православна, а од Руске чак две Украјинске православне цркве. Једно су жеље, а друго је поштовање православних канона, тј. прописа по којима се може добити самосталност: некада треба да прође стотину година. Зато ни једна од набројаних цркава није признала Македонску, Црногорску или Украјинске цркве.

У организационом погледу православље, као и протестантизам, *нема свеопшти центар управљања*; васељенском (васељена = читав насељени свет) патријарху, чије је седиште у Истанбулу (раније Цариграду), припадају уважавање и првенство као „првом међу равнима“, али не и правна и било која власт над другим црквама. Осталих 14 аутокефалних цркава јесу апсолутно самосталне, епископално уређене са патријархом или архиепископом на челу.

Све православне цркве имају заједничко *вероучење* и *култ*. Они су формулисани током првих седам *Васељенских сабора* – последњи одржан у 8. веку – које Источна црква једино и признаје. Од 1960. године брижљиво се припрема следећи свеправославни Сабор ради усаглашавања православља с модерним добом. Изворима *православног учења* јављају се *Свето писмо* и *Свето предање*. Библија и лична тумачења верника нису довољни, како је у протестантизму, већ је нужан и критеријум предања. Фински архиепископ Павле вели: „Без

једног оваквог мерила, ауторитет Библије би се свео на лично мишљење сваког појединца који покушава да је тумачи. Ми верујемо да сама Библија, без предања, као свог живог тумача, није довољна као извор истине.“ Свето предање је установљено васељенским и помесним саборима, делима црквених отаца и древном богослужбеном праксом.

Православни култ је богат и разноврстан – од седам светих тајни (крштење, миропомазање, исповест, причешће, брак, свештенство и јелеосвећење), преко молитве, поштовања икона, поклоњења крсту, реликвијама, моштима, и светим местима, до култа светаца, држања постова и празновања великих празника.

Православље у свету: перспектива. Православље, *друга највећа* хришћанска вероисповест, одмах после римокатоличанства, почетком 21. века обухвата 5,65% светског становништва, што износи 300 милиона православних верника. Оно је традиционално распрострањено на Балкану – међу Србима, Грцима, Црногорцима, Бугарима, Македонцима, Румунима и, многи не знају, делу Албанаца (25%). У источној Европи је раширено највише међу источнословенским народима – Русима, Белорусима и Украјинцима. Поред Руса, православље је заступљено и код бројних других народа који живе у Руској Федерацији.

У земље са преовлађујућим православним становништвом могу се убројати: Србија (84%), Црна Гора (74%), Македонија (65%), Грчка (95%), Бугарска (83%), Румунија (87%), Русија (80%), Белорусија (85%), Украјина (80%), Грузија (89%), Молдавија (98%), Кипар (80%). Православље је у већем броју заступљено и у Босни и Херцеговини (36%) и Казахстану (40%). Осим тога, заступљено је још и у Естонији (13%), Летонији (9%), Литванији (4%). Мање групе православних верника живе у Пољској, Чешкој, Словачкој, Мађарској, Турској и Азербејџану. Што се тиче *нордијских земаља*, извори показују да је статистички значајнија проширеност православаца једино у Финској (1,2%) и Шведској (1%), док у осталим државама постоји по која парохија.

Православнима се још називају и древноисточне цркве, које исповедају догмате само прва три васељенска сабора, и од којих су најпознатије Јерменска, Етиопска и Коптска (Египат) црква.

Највећа православна црква је Руска, броји око 150 милиона верника, седиште је у Москви, која се зато код православаца зове и „Трећи Рим“ – први је прави Рим с Ватиканом, „Другим Римом“ се сматра Константинопољ, Цариград, тј. данас Истанбул као древно седиште васељенског патријарха и, условно речено, центар православља. Постоје скривени и отворени сукоби између Руске православне цркве и Цариградске православне цркве (васељенске патријаршије), у чијој позадини је борба за примат, за првенство у православном свету. Најбројнија и најјача црква – поготово у односу на Цариградску која има занемарљив број верника, али вековну канонску и духовну традицију – желела би да води главну реч, да се слуша и буде најпоштованија.

Истине ради, православље се ширило и ван простора у којем је настало, посебно у 19, 20. и почетком 21. столећа. Супротно од многих очекивања, *перспективе* православља више су него повољне.

1. Захваљујући пропасти комунистичке и атеистичке идеологије ствара се друштвена, културна и духовна клима за обнову, чак процват православља. У Европи и Америци религијски подстицаји *не долазе више са Запада на Исток*, већ обрнуто. Показује се да је православље остало најживотнија духовна сила на традиционално припадајућим му просторима, премда је било подвргнуто изузетној репресији и сасецано до корена.

2. Православље ће пружити свету везу са историјом, јер је и само чинилац светске историје, резимира бивши српски патријарх Герман: „Његову лепоту, хуманизам, културу и уметност шириле су пре свих Византија и Русија. Октобарска револуција (1917) нанела је велику неправду православљу, али му је, не желећи то, учинила услугу, ширећи га са Истока на Запад... Зато данас у Јапану, Африци, Америци и Аустралији постоје православне епархије и парохије. Православље је непрекинуто наслеђе јеванђелске апостолске Цркве Христове на Истоку, али данас већ и на Западу.“ *Православље путује* – без спектакуларности, *полако али сигурно, према Западу*, желећи да сведочење о историјској вертикали положи у историјску хоризонталу.

3. Православна хришћанска вера и даље ће пружати милионима људи љубав и мир, срећу и толеранцију, омогућавати налажење смисла и разлога живљења и давати осећај равнотеже и постојаности. Она то може постићи у случају да се не своди искључиво на хришћанство закона и обичаја, масовну религиозност спољашњег типа, него и на истрајно *„ослобађање унутарњег човека у православној духовности“*.

Буде ли и тако, претерано је надати се да ће читав насељени свет бити православно хришћански.

Шта поштује и какав је верник мој комшија православац? Суштина православне побожности најсажетије је исказана у *Симболу вере*, светим оцима донесеном на Никејском (325) и Цариградском (381) сабору.

Све православне цркве инсистирају на тзв. класичном, *црквеном вернику* који треба да усвоји сво православно учење – веровање у Бога/Свету Тројицу (јединство Бога Оца, Бога Сина Исуса Христоса и Духа Светога), Деву Маију, загробни живот, рај, пакао... – и на прописан начин обавља обреде и редовно прелази праг храма: празнује празнике, одлази у цркву, недељом на литургију, свакодневно моли, пости и причешћује се. Нема пожељног православног верника без црквености.

Будимо искрени, танак је слој наших суседа православаца који све ово спроводе у дело. Сви они кажу да су православне вероисповести, *простодушно су религиозни*, уопштено тврде да верују у Бога, прибојавају га се и крсте се, али мало их, на пример, верује у рај и пакао – далеко мање су теолошки образовани од католика и протестаната – ретко иду у богомољу, а камоли сваке недеље на литургију, још ређе се причешћују и, бога ми, не издржавају пост.

Али, запамтимо, православље је ритуалистичка конфесија и већина православаца, традиционални су практиканти, славе тзв. велике празнике, користе институционалне црквене услуге приликом кључних животних догађаја, слаби су у познавању религијског наука и декларативно религиозни. У случају Срба превладавају традиционални верници. Реч иде *о традиционалном, ритуалном типу који је крштен (и крштава своје потомке), венчан у цркви, слави славу* (евентуално Божић и

Ускрс, на селу обавезно и литије) *и сахраниће се уз опело*. За таквог верника уводимо назив *„верник четири обреда*", уверени како је он најраспрострањенији, а правило Грејс Дејви (Davie) „believing without belonging" – које важи за хришћане западне Европе – преокрећемо у формулацију „традиционално припадање без веровања". *Православци су на почетку 21. века религиозни на начин традиционалног припадања без веровања*.

Православље је у бити традиционалистичко и гаји породични склад и мир. У складу с принципом „Исус Христос на небу, краљ у држави, а домаћин у кући", оно тражи да се поштују старији – најстарији члан је *„домаћин"*, глава породице – деде и бабе, родитељи, али и деца. Требало би при породичном или свечаном ручку да се не почиње док не седне домаћин, као што, код Срба, деда и унук обично носе славски колач у цркву да се освети.

Код православаца има остатака старинских облика веровања и нису у потпуности искорењене празноверице, магијске и окултне појаве. У православаца су најпроширеније *суперстиције*, следе протестанти, а на крају су католици. (У целини је сујеверје распрострањеније код муслимана у односу на хришћане.) Зато не изненадите се када ваша православна комшика, у случају тешке болести или велике невоље, не иде код лекара или попа за помоћ, него се обраћа припростој гатари или старици у суседном селу која „прави мађије". Исто тако, ако касни са удајом кћерка а син са женидбом, многи ће православац то тумачити као да је на кућу и породицу неко – сусед, рођак, мрзитељ из краја – „бацио мађије". Чак и данас, када студент има испит и излази из куће, мајка ће на степенице и иза њега расипати лавор или бокал воде.

Треба истаћи да су, због свега до сада наведеног, православље и православни верници *поклекли* под налетима атеизма у бившим социјалистичким друштвима, а католичанство и ислам нису. Учени људи кажу да су узроци масовној нерелигиозности православног становништва и у самом православљу и у његовим црквама. Православље још није иживело „унутрашњу протестантизацију", нити допринело обликовању модерне и стабилне грађанске свести. Посебно то важи за пре-

овладавајуће сељачко православно становништво које још није припремљено за савремено демократско друштво, критичко јавно мњење и тржишну утакмицу. Да није тако, а што добро знају читаоци који потичу из бивше Југославије, не би се догађало и не би постојала прича: комесар је рекао – дакле нема бога.

Како год се узме, често се за православно хришћанство вели да је „слатко“: не тражи и не обавезује много, није строго – јер није религија закона, а доста пружа. Зато је и привлачно.

Мој комшија православни Србин. Да, већина Срба које срећемо, и које су наше непосредне комшије, јесу православне вере и припадају Српској православној цркви (СПЦ). Али није одувек тако било а није ни данас. Не тако давно било је подоста Срба католика и муслимана, па је Вук Караџић могао лаконски писати о „Србима трију закона“ – православцима, католицима и муслиманима. Тога је сада мало, чак занемарљиво, делом због историјских дешавања, због којих су многи емигрирали и у иностранству су, а не у домовини, делом и због става *СПЦ да за Србе признаје само оне православне*. Владика, однедавно и светац, Николај Велимировић – и сам дуго живео у дијаспори – врло реско пресуђује „Србин без вере је као чувена фирма на празном дућану“, у чему му се придружује угледни свештеник Љубомир Ранковић „Српство без вере је форма без суштине“. Срби католици, муслимани, протестанти... нису добри Срби.

Но живот иде својим путем и не изненадимо се када, овде у Србији и Црној Гори, или тамо у Норвешкој или Шведској, за комшију добијемо Србина који не одлази у СПЦ, него иде у молитвени дом код адвентиста, баптиста, пентекосталаца или Јеховиних сведока. Социолози религије тврде да је скоро један посто Срба напустило СПЦ и пригрлило неку од малих верских заједница *новопротестантског* порекла.

Култура нам налаже да упознамо православног комшију и његове обичаје и понашање. Чим уђемо у дом православног Србина, требало би да је на видном, централном месту окачена *икона*, слика свеца – породичног светитеља – и кандило испод ње. На столу, наткасни с телевизором, неће стајати *Библија* у кожном повезу као код адвентисте, јер, раније смо написали, православац није јак у читању верске литературе.

Али ће се православни Србин читаве године спремати, био и сиромашак, да богато, и по неколико дана („Ивкова слава“), прослави *славу*: Света Петку, Светог Аранђела, Св. Николу (најраспрострањенија) Св. Јована, Св. Саву... Знаће комшија за своју славу да угости по неколико десетина рођака, пријатеља с посла и суседа. Новокомпоновани Срби, који не држе баш до традиције, него да би се показали, славе славу у кафанама и хотелима, што је невиђено светогрђе. А тамо се једе и једе, пије и пије до изнемоглости.

Православни Србин ће опет обавезно прославити богато, можда и неумерено, најпре *рођење детета*, онда његово крштење у Цркви – које се обавља одмах по рођењу, а не при уласку у младићство/девојаштво као код новопротестаната – и на крају први рођендан. Нико ту не може нити покушава да сабере ко се све части и колико се потроши тешко стеченог новца.

А какав су тулум српске свадбе после грађанског и *црквеног венчања* сина и снајке – сада скоро сви младенци и у Цркви склапају брак, што попови прилично наплаћују! Ваш комшија православац, ако ли то изводи у домовини, не може да прође минимум без 100 и максимум 200 гостију. Тек церемоније и закупљивање сале у посебним објектима за свадбе и весеља.

Верујте свом православном комшији – нажалост и уверићете се, јер људи неминовно напуштају овоземаљски живот – да и предсмртни, смртни и посмртни обичаји много траже. И тада, око опела, треба спремити „брдо“ хране и доста алкохола, с обзиром да су после *сахране* покојника сви присутни обавезни да иду на ручак. И то на три туре, старински речено – морају бити три софре. Тада се пије и једе као да је неко весеље, а не најтужнији дан. Тај се обичај толико изокренуо, да Србин православац мора изнајмљивати кафану. Ето, у Нишу је, поред градског гробља, отворена специјална кафана за такве работе. Како се зове? Како би друго, него *Парастос*. Тек да три пут годишње видите православне задушнице на неком сеоском гробљу!

Не брините много за свог православног суседа, воли да слави и прославља и црквене и световне празнике, он се при

томе не штеди, није рачунџија нити мисли много унапред, радостан је, воли да ужива и, што је најбитније, *воли да другог угости,* поглавито комшију, убеђен да ће Бог кадикад погледати.

Зато, без устручавања, па и без позива, прекорачите му праг куће и *заједно* поделите радост и тугу о рођењу потомка и крштењу, венчању и слави, сахрани и даћама... Испоштујте та три-четири обреда у његовом годишњем и животном циклусу, и имаћете доброг друга и пријатеља, комшију и земљака. Није много, зар не!?

Драгољуб Б. Ђорђевић

2. СОЦИОЛОШКА ТИПОЛОГИЈА ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА♣

У светској социологији религије држи се класичном типологија религијских организација (заједница или група) на: *култ, секту, деноминацију* и *цркву*. Сплет је богословских и социолошких разлога у њеном темељу, али смо мишљења да, поред већ познатих и често дискутованих критеријума, треба афирмисати и критеријум *сложености организације*, који је у бити социолошки.

Гледано развојно – вертикално и хоризонтално, у времену и простору, усложњавање конкретне верске организације стварно може имати (и има) ток од култа и секте, па преко деноминације, до цркве у социолошком смислу ових појмова. (Сетимо се, хришћанство је у почетку било само једна жигосана јеврејска секта.) Испада некако, јер је ширење и раст оправдана и унутрашња жеља сваке верске групације, да природу религиозног организовања можемо исказати тврдњом: *„Сваки би култ да постане секта, а ова – преко деноминације – црква.”*

Социолошки узев, дакако да ће нека верска група, опстане ли, увек застати на ниво култа, док ће друга, усложни ли се, пре-

---

♣ Извод из књиге *Секте и култови*, ИП „Жарко Албуљ“, Београд 2003, 9-15, 32-35.

расти у секту, па, „ако Бог да”, једног дана постати и црква. Процес је и *реверзибилан*: некада голема и моћна црква, услед злехуде судбе, „деградира” се у секту, даље копни и ишчезава. (Угледни теолози пишу како велике хришћанске цркве на измаку секуларизованог века и преласку у трећи миленијум нису у ниуком другом положају но у статусу секти.)

У овом разматрању кључно је то што се сложеност организације (тј. усложњавање) може довољно прецизно *мерити* на бази, како предлажем, дванаест поткритеријума. Хоће се рећи да социолог помоћу ових параметара може утврдити је ли конкретна религијска група (организација, заједница) заправо култ, секта, деноминација или црква; без обзира шта она о себи мислила, како се представљала и самоназивала. (Примера ради, Сајентолошка црква у Србији, која је то само по имену, може се код неупућених издавати за цркву, али је уистину илегални, нерегистровани култ.) На основу тога, социолог упоређује различите религијске групе и свакој спочитава у складу са оном народном изреком – „Бобу боб, а попу поп“...

За дискусију предлажемо дванаест поткритеријума сложености верских организација. Питање је колико се успело да се они чисто (идеално-типски) издвоје; неки се можда преклапају, друге је мало теже операционализовати, а богослови би нешто одузели, додали или прецизније формулисали: 1. *Број верника* (рубних верника, приврженика и симпатизера); 2. *Број сакралних објеката* (храмова, цркава, џамија, синагога, пагода, молитвених домова…); 3. *Број јерарха* (свештеника, проповедника, оџа…); 4. *Број службеника лаика* (упошљених мирјана у администрацији и других саслужитеља); 5. *Број образовних институција* (средњих и високих богословских школа; основних, средњих и високих школа под ингеренцијом, тј. у власништву религијских организација); 6. *Број наставника и професора* (и осталог школског особља); 7. *Број територијалних јединица* (епархија, парохија, унија, џемата…), боље – *распрострањеност верске групе*; 8. *Обим издавачке делатности* (листови, новине, недељници, месечници, часописи, зборници, књиге…); 9. *Обим пропагандне активности* (реч и слика – плакат, календар…; звук – радио-дифузија, носачи

звука; покретна слика – телевизија, видео, филм; електронска средства уопште, и интернет посебно); 10. *Обим мисионарске активности* (у домицилном простору и, одсудније, ван њега); 11. *Величина економске структуре* (укупна материјална база, не искључиво у новцу); и 12. *Квалитет и квантитет еха* (одјека или угледа у непосредном окружењу и широј јавности).

Има ли нека религијска организација: на милоне верника и по стотину сакралних објеката, на хиљаду јерарха и службеника, бројне богословије, школе и наставно особље, на стотину територијалних јединица, обимну (не)домицилну мисионарску активност, издавачку и пропагандну делатност, велику и разуђену економску структуру, те позитиван ехо и висок углед у окружењу и широј јавности – онда она јесте, према социолошком критеријуму усложњавања, црква или, у крајњем случају, деноминација. Опадају ли квантитативни износи већине набројаних параметара – секта је у игри; а ако још и изостају неки од њих, пред собом имамо култ.

Наравно да се ради о идеално-типској конструкцији која не мари много за суптилне финесе прелазних облика: на пример, не брине за *развијени култ*, раширен свугде у свету, који има масовно вернштво и богату материјалну позадину и само часак га дели да буде прихваћен за секту у социолошком погледу; или занемарује добрано учвршћену и *институционализовану секту* која, будући већ деноминација у домицилној земљи, крупним корацима корача према статусу цркве...

За социолога религије *секта* није ништа друго до група следбеника неког издвојеног верског мишљења или правца. Овакво одређење ослања се на етимологију и полази од латинске речи *sequi* = следити, ићи за неким; што подразумева политичко (партија) или *верско следбеништво* (секта). У том контексту, за изражавање суштине сектарног вида религијског организовања добар је хрватски израз *следба*. Православни или римокатолички богослови имали би овоме пуно тога да додају из угла своје доктрине. Они се првенствено држе латинске речи *secare* (сећи, одсећи; тј. растављање, цепање, одвајање), када се секта схвата као „група следбеника која се одвојила од цркве и коју је црква одбацила или осудила". По том тумачењу секта

има пређашње везе са неком другом верском организацијом; потребно је да је нека особа напусти у циљу стварања нове групе – секта јесте шизматички покрет и свету делује *застарело*; она жели да успостави стару, аутентичну, прочишћену и обновљену верзију вере од које се одвојила...

Од како је света и века, значи и религије, секте постоје. Било их је и има у будизму, хиндуизму, исламу, јеврејској религији. Зар није, речено је већ, хришћанство првобитно потекло од једне јеврејске секте? Зар га „расколи" и „одвајања", „секташења" не прате кроз читаву историју до данашњег дана? Многи не знају и да православље, посебно у руској варијанти, није имуно од рађања секти. У широким пространствима Русије столећима већ и тврдокорно опстају бројне енклаве православаца који су се из разноразних побуда одвојили од историјске, „званичне" Руске православне цркве.

Но, уобичајено је када се говори о сектама, посебно старим, да се имају у виду оне мале верске заједнице које су настале на таласу реформације, издвајања протестаната од римокатолицизма и формирања „трећег крила" хришћанства – *протестантизма*. Дакле, када зборимо о сектама, тј. малим верским заједницама, онда морамо држати на уму да се такође ради о хришћанима претежно протестантског порекла. О таквим се верницима ради и у Србији – они јесу друкчији од преовладавајућег православног вериништва, али су и хришћани на свој начин...

Код нас и образовани људи, а камоли лаици, мешају секте (мале верске заједнице) са *култовима* и тиме им наносе штету. Култови, као најнижи степен верског организовања у социолошкој визури, однедавно се рађају и нестају, с мером пале и гасе, тако да их у Северној Америци има на десетине хиљада. Ретки су они који се трајније одрже, окупе поред „харизматског" вође бројније следбенике, устроје некакву организацију и започну распростирање изван места постанка. Прича се и пише о томе како одчас бројним Американцима надође „визија", „просветле се" и намах крену у врбовање присталица, најпре у породици и на послу, и таман док сиђу доле на угао – down on the corner – кварта у којем живе, а оно ишчезла „божанска

милост" и ништа од култа. Ништа чудно, а због раритета, бележимо да је у тој „земљи из снова" активна и Атеистичка црква.

У игри су изистински затворене мале групе ауторитарног и хијерархијског устројства, на челу са харизматским вођом – коме се чланови предају без остатка. Најчешће се врбују млади људи, који напуштају породице, одричу се своје индивидуалности и приватне имовине, подређују драконским узусима живота, рада и мисионарења. Грубо казано, припадници култа живе и понашају се у складу с правилом: „*Сви и све за вођу, вођа ни за кога и само за себе.*" Лидери култова, и иначе, јесу богаташи, неки и магнати, у светским размерама...

Прво запамтимо да међу култовима има и оних са сатанистичким учењем и обредима, тоталитаристички утемељених и са деструктивним последицама. Култови имају и захтевају: 1. *Харизматског вођу*; 2. *Строгу хијерархију односа*; 3. *Тотално одвајање од друштва*; 4. *Потпуно одвајање од породице*; 5. *Мали број чланова*; 6. *Најчешће млађи свет за вернике*; 7. *Имовину и рад за лидера*; 8. *Манипулативна средства и технике програмирања*; 9. *Економско, психичко (и сексуално) искоришћавање чланова*; и

10. *Егзистенцију на граници легалности (на ивици криминала)*.

Ето по чему се култ делом издваја од разуђенијих видова религијског организовања, премда и овде треба напоменути да поједини култови, усложне ли се, одступају од идеално-типске схеме и прелазе у секту...

Последње деценију-две масовно се користи синтагма „нови религиозни покрети" у расправама о сектама и култовима. Она толико преовладава у западној литератури да покаткад изостају речи „секта" и „култ", а уистину се ради о сектама и култовима. То прети да замагли стварна дешавања у тим верским телима. Стога није на одмет појаснити ту нову кованицу: *Нови религиозни покрети* (нове секте и култови), у поређењу са сектама, старим и до неколико векова, јесу и „нови" јер се и јављају од почетка *педесетих година* прошлог столећа, изразитије од краја шездесетих у Северној Америци.

XV РАТ ЈЕ БИО ГОРИ•

Људи добре воље, а надати се је њиховој превласти у човечијем сојуу, искрено су сагласни са Ајнштајновим (Einstein) вапајем: „Има ли начина да се људи ослободе рата.“ И заиста, може ли се пружити потврдан одговор на питање које је тај најграндиознији ум 20. столећа – велики хуманиста и сам страдалник под најездом Хитлеровог нацизма – поставио Сигмунду Фројду (Freud), отпремио на компетентну адресу. Рата је било и свагда ће бити, јер „он ипак делује у складу са природом, биолошки је оправдан, и практично скоро неизбежан” – отпоздравља чувени Бечлија, такође истински човекољубац и тумач скривених наслага људске душе. Ако је чежња за човечанством без рата утопијска, то нас не спречава да радимо у корист мира како би се могућности избијања рата смањиле и како би га све ређе било.

Неук човек живи у уверењу да смо ми, његови савременици, хуманије настројени од предака – више волимо него што мрзимо; зло, насиље и убијања су инцидентна догађања – и зато је рат протеран у музеј историјских старина. Али то је елементарна, здраворазумска заблуда. Најпре, људски род је више страћио историјско време на ратовање него на битисање у миру, при чему ће 20. и 21. векови бити упамћени као екстреман пример. Затим, људска историја се може приказати као историја ратовања, и не би била мање веродостојна од оних написаних из угла класних борби или сукоба отворених и затворених друштава. Поготову ће наше доба бити описивано као конфликтно. Најзад, оцена је зналаца, као да у свакодневном животу данашњих људи влада нека „ђаволска дијалектика”: „Зло је почело да нам делује некако природно, навикли смо се скоро на њега, тако да му се више и не чудимо, а још се мање боримо против њега. Најпречи путеви зла су мржња и рат (И. Коларић).”

• Преузето, с незнатним дотеривањем, из моје *Социологије forever* (друго издање), Пунта, Ниш 2001, 207.

Зар није та „ђаволска дијалектика” заиграла коло и у домаћем дворишту? Нисмо ли у задњих неколико десетлећа доживели три драматична историјска преокрета – пад комунистичког царства, распад југословенске заједнице и страшан рат мржње и насиља? „Нетко је био увучен у та збивања” – исправно суди Јаков Јукић – „други мање, али сви у себи једнако носимо неизљечиве трауме, потиснуте страхове и прекинута ишчекивања. Зато је врло тешко до краја бити објективан и посве искључити своја варљива чувства у просудби тих трију обрата.” Остаје само гола чињеница – јер ће историја, како увек бива, накнадно уделити кривицу свакоме према заслузи – да се међу народима сличног етничког порекла и истоветног језика одједном збила невиђена експлозија мржње и насиља, и етничког чишћења. Грађанско-етнички сукоб, добрано подгрејан религијским моментом, слио се у бескрупулозан верски рат, јер, сложили се социолози или не, десило се да не ратују Хрвати против Срба, а ови против Муслимана и обрнуто, него католици и православци, хришћани и муслимани. Језик мира нека замени реторику рата: „Рат је био гори и нек је проклет.”

За даље читање: Сигмунд Фројд: „Зашто рат?“, *Писмо* 28/1992, 238-246.

Драган Драгојловић

1. НЕК ЈЕ ПРОКЛЕТ РАТ♣

НЕМА ВИШЕ НИКОГ

На ноћна врата срушене куће
улази врели јул
палећи свице, као кандила,
над пустом тишином
у којој однекуд досежу

♣ *Градина* 5-6/1993, 10-15.

песме жетелаца
и трепере као паучина
на ноћном лахору
који се спушта са Кумове сламе
овде где сем нашег прошлог
живота
и садашње смрти
нема више никог.

ГАР И РУШЕВИНЕ

У селу
није било ни кућа,
ни штала, ни ограда,
само гар и рушевине.
Није било ни гробова.
Мртви су се распадали
на тромом зимском сунцу.
Кад бисмо избројали мртве
јато дивљих гусака
закричало је изнад наших
глава,
а горчина ноћи
већ је покривала све.

Нисмо знали шта да чинимо.
Али, кад је неко
упалио свећу
занемели смо:
с друге стране стварности
мртви су са чуђењем
гледали у нас
а нас као да није било.

ПАКАО НА ЗЕМЉИ

Градови гладни и пусти,
села срушена и иопаљена,
планине пуне смрти
само су део приче
о несрећи која се зове
Историја,
о времену које нисмо
препознали
док се подмукло примицало.

Нисмо га препознали
и сад живимо пакао на земљи.

НЕКА ЈЕ ПРОКЛЕТ РАТ

Нека је проклет рат.
Нека је проклет
сваки пуцањ.

Нека су благословени
сваки живот,
свака нада
овде где нема повода
за радост,
где се угасила
светлост рађања,
где патња кружно игра
неуморну игру.

Нека је проклет рат
и све што у његовом паклу
проклија,
сав занос освете,
жеђ убијања,
нека су проклети, земљо,

геометри смрти
овде где коначне међе
поставља само Бог
и његов извршитељ –
време.

XVI КАД САМ БИО МЛАД•

Омладина је друштвена загонетка коју старији ретко када успешно разгонетну. Они би највише волели да се врате стара добра времена у којима млади нису постојали као издвојена и засебна друштвена категорија. По сведочењу антрополошких истраживања, не тако давно, људи су из периода дечаштва чином *иницијације* одмах улазили у свет старијих. Били су биолошки млади, али се ни по чему другом нису издвајали од осталих припадника заједнице. Тек модерно доба познаје омладину у садашњем смислу речи; и од тада, она намах постаје стални *социјални*, *културни* и *политички* проблем. Одрасли младе дефинишу као проблем, но велико је питање да ли је проблем у њима самима, или се ради о упитностима самога друштва којем главни печат ударају ти исти старији чланови. Социолози тврде да су расколи, тензије и сукоби између света младих и одраслих *структуралне природе*, и да их из ове оптике треба сагледавати, објашњавати и решавати.

Генерацијско питање иде у ред најважнијих поводом разматрања младих. Чак се појам „генерација" најчешће везује за њих, па тако у редовној употреби срећемо синтагме попут: „млада генерација", „срећна генерација", „генерација будућности", „скептична генерација", „бунтовна генерација" и „напуштена генерација". – Генерације кроз деценије: *изгубљена* генерација (1883-1900), *највећа* генерација (1901-1924), *тиха* генерација (1925-1942); *беби-бум* генерација (1943-1960); *икс* генерација (1961-1980) и *ипсилон* генерација (1980-2000). Свет

• Преузето, с незнатним дотеривањем, из моје *Социологије forever* (друго издање), Пунта, Ниш 2001, 228-229.

старијих се именује „генерацијом прошлости”, „конзервативном генерацијом”, чиме се унапред рачуна на отворени сукоб или несагласје са младима. Тачно је да се људи међусобно разликују већ према припадности одређеном добном распону: млађа генерација (статистички од 15 до 27 година) јесте нешто друго у односу на средње (27-45), старо (45-55) или најстарије поколење (55 и више година). Но ово старосно, биолошко разликовање, премда није неважно, не опредељује пресудно велике добне сегменте становништва да би их означили посебном генерацијом у социолошком погледу. *Генерација* као социолошка категорија јесте велика, неформална „друштвена група која својим укупним деловањем, својим особеностима, историјским карактеристикама, нарочито својим стремљењима (условљеним својим вредностима и вредносним оријентацијама много више него самим својим постојањем) значајно утиче на развој и карактер промена шире друштвене заједнице којој припада, одређујући тако, великим делом, и карактер, посебност те заједнице и дух њеног времена”’ (Ђ. Ускоковић). Зато се дешава да по годинама исти генерацијски блок – младих, средњака, старих или најстаријих – не игра исту улогу и не врши подједнак утицај на друштво у његовим различитим периодима развитка. Млада „револуционарна” и ратничка генерација је обојила четрдесете године у нас, али је протекло доста времена док се нису појавили шездесетосмаши и обележили „луде шездесете”. Тако се исказала и генерација с краја 80-их и почетка 90-их прошлог века, која је по свему судећи „удахнула дух” деведесетим годинама. У међупериодима су такође живели млади, но нису успели да се наметну друштву.

Казано је како је „проблем” младих, попут свега осталог у конкретној з**а**једници, структуралне природе. Из тога следи сувише логичан закључак: *лек је у структуралној*, значи *коренитој измени* постојећег друштва. Једино радикалним преображајем темеља друштва могућна је промена укупног положаја омладине и свих сегмената младих. Парцијално побољшање стања ових или оних младих јесте хвале вредан напор, али никада ствар не приводи крају. Млади ишчекују структуралне промене и, као свагда, спремни су да заложе део своје младалачке енергије и прихвате припадајућу им одговорност.

Невоља је у томе што се експерти (омладинолози) не слажу око тога шта је омладина у социолошком смислу, а шта млади, и како третирати, примера ради, средњошколце и студенте, младе на селу и младе сељаке. Док свет старијих никако да разуме, или намерно неће да схвати, поруку Салватореа Валитутија (Valitutti): „Петрарка је спевао стихове: 'Ко не цвета у пролеће, не даје плод у јесен', па тако и омладина, која је пролеће, треба да процвета да би дала у каснијем животу плод.“

За даље читање: Smiljka Tomanović i dr.: *Mladi – naša sadašnjost*, Čigoja, ISI FF, Beograd 2012.

Драгољуб Б. Ђорђевић

1. МЛАДИ И СТУДЕНТИ 90-ИХ ПРОШЛОГ ВЕКА♣

Марина Благојевић у једном напису тврди да су се најбитније детерминанте младих – *критичност*, *смелост* и *стваралаштво* – истрошиле, односно истопиле у савременом свету. И заиста, осамдесетих и почетком деведесетих година на светском плану *не постоји* нешто што би наликовало бунтовним шездесетим. Усахнуо је ***с***тудентски покрет као интернационални феномен, Нова левица је доживела пораз пред налетом неоконзервативизма, оличеног у владавини реганизма и тачеризма, ствара се нови светски поредак. У међувремену су чувени студентски лидери доживели различиту судбину: Руди Дучке (Dutschke) је умро од последице атентата, Еби Хофман **(**Hoffman**)** – одбијајући улаз у амерички естаблишмент – платио је животом на прагу старости, славни „црвени Дени”, Данијел Кон-Бендит ***(***Cohn-Bendit***),*** претворио се у „зеленог”, води радио емисије и пише књиге, Адам Михњик ***(***Michnik***)*** је био активан у Валенсиној ***(***Wałęsa***) „***Солидарности” да би доспео до врхова

♣ Уломак из дела *Силе мрака и безумља: нишки Студентски протест '92 – покушај социолошке интерпретације*, Научни подмладак, Студентски културни центар, Ниш 1992, 12-15.

власти, Иван Звонимир Чичак јесте хрватски клерикалац, а Небојша Попов сталожено истражује прошлост, којој је и сам допринео, и покушава да се одржи на српској политичкој сцени.

Данас млади и студенти читају неке друге књиге и њихови фаворити нису Маркс, Милс и Херберт Маркузе (Marcuse); Мао Це Дунг (Zedong) један је у лепези омражених комунистичких диктатора, док је Ернесто Че Гевара (Guevara) „грађански интелигент који се играо револуције" (сл. 5).

Сл. 5 – Ернесто Че Гевара (интернет, 2016)

Нема више Вудстока и острва Вајт, Џенис Џоплин, Џимија Хендрикса и Џима Морисона, а убиство Џона Ленона симболичан је и закаснели крај „величанствених" шездесетих година. Сада се омладини свесрдно препоручују као духовне потребе „оне идеје, које чине основу успешних друштава Запада, идеје Попера (Popper), Хајека (Hayek), Арентове (Arendt), Арона (Aron), Безенсона, праве, а не лажне пророке 20. века, јер је њихове теорије потврдила стварност" (А. Илић). У постмодерно време већини је одбојан говор о утопијама и револуцијама, колективним хтењима и групним пројектима. Хедонистички

настројени индивидуа јесте у центру пажње, нарцис је оно што опредељује савременост. Али нема ни помисли да је наступила трајна деполитизација омладине, посебно студентске, и трошење критичности, смелости и стваралаштва. „Заиста – прогнозира Слободан Дракулић – више се уопће не ради о томе хоће ли се социјална превирања и сукоби манифестирати и на универзитету, већ само како ће се манифестирати. Нема сумње да ће се и у будућности све политичке струје које се сукобљавају у друштву, сукобљавати и на универзитету; питање је само која ће у одређеном тренутку однијети превагу, премда је вјероватно да ће исход на универзитету, уз нека одступања улијево (бар у непосредно предстојећем периоду – писац има на уму 70-те године – примедба Д. Б. Ђ.), овисити о исходу борбе ширих социјалних снага, у којој међутим учествују и студенти, као све значајнија социјална група.“ *Политизација универзитета и универзитетске омладине постала је константа*.

Тако су студенти и други млади били политички активни крајем 80. и почетком 90. година. Мање на Западу а више на Истоку, с обзиром да се тамо одвијала деструкција комунистичког режима. Они су, уз садејство ширих слојева, допринели да се коначно сруши социјалистичка власт у Бугарској, Румунији, Мађарској и Пољској, на пример. Најистакнутија улога омладине је била у тзв. нежној, плишаној револуцији чешкословачког друштва, 1989. године.

Србија није изузетак – и овде је омладина, међу њом и студентска, била политички делатна на измаку осме деценије. На таласу „догађања народа“, креирања јединствене Републике, борбе за равноправни положај Срба на Косову и Метохији и раскида са ортодоксним комунизмом, нова српска власт успела је да инструментализује младе. Били су масовно присутни на „митинзима подршке“, чинили језгро уличних колона демонстраната, организовали протесте у фабричким халама, факултетским аулама и студентским домовима...

... На место „старог“ (Броза), устоличио се нови „отацације“ – Слободан Милошевић – коме се калеме харизматске особине. Тај сакрализовани политичар јесте еклатантан пример вође који није хтео да се приклони рационалној, демократској

владавини, него је – вешто злоупотребљавајући национална осећања грађана – непрестано градио личну харизму и харизматски тип власти. При томе је испустио из вида да је харизматска власт пролазна, кратко траје, и зато је неминовно морао да неоправдано примени моћ, демонстрира физичко насиље ради очувања функције. Од тога чина – демонстрација 9. марта 1991. у Београду – кривуља популарности му полако пада, а власт социјалиста разједа и изнутра.

... већ Теразијски парламент и „плишана (р)еволуција“ јесу помак у политичком понашању, преусмеравању поступака и циљева ангажовања, коренита измена идеолошке парадигме високошколаца. Официјелни кругови, владајућа партија и њени идеолози су занемели пред оваквим преокретом – *млади су наново постали непослушни и отргнути контроли*. Омладина коначно и након дужег времена излази из конвенционалне мреже, „и на позорницу ступа не њено научено понашање, већ оно које је израз њених дубљих и аутентичнијих опредељења – опредељења која изражавају њен социјални положај и интерес и стварно прихваћене циљеве и идеје“ – па како закључује Велимир Томановић – „померање ставова и понашања у таквим социјалним ситуацијама може бити само у правцу веће критичности од 'стварне', а не у правцу већег конформиза и слагања са системом“. *Српска омладина почиње да испољава критичност, смелост и стваралаштво...*

Александар Тијанић

2. КО СТЕ, БРЕ, ВИ ЉУДИ?♣

Ко сте, бре, ви људи? Шта је ваша генерација? Која је ваша песма? Слоган? Шта пише на вашем бецу? Коме верујете? Чему кличете? Против чега сте, за шта јесте? Шта мењате? Које су књиге ваше? Чему се радујете? Ко су ваши будући класици? Који је разлог вашег постојања?

♣ Део говора студентима друге године ФПН-а у Београду, новембра 2012. (*Политика*, 12. март 2016, 12)

Зашто сте на овом свету? Зар се мирите са судбином генерације произведене у троминутном аритмичном сусрету несрећног сперматозоида и уплакане јајне ћелије? Коме и шта отплаћујете оваквом судбином? Зашто су ваши дугови кад их нисте направили?... Хоћете ли да генерацијски будете проклети, безначајни, кусур историје? Да личите на нас?

Зар је поглед на целулит Ким Кардашијан ваш крајњи хоризонт? Ваши хиперпалчеви развијени ес-ем-есом, ваш „Велики брат“, Пахомије и „Прељубници“, медијски натурени идеалнотипски идоли са истим бројем пачјих усана и идентичним вименима, пазареним са монотоне икеа полице; зар је то све што генерацијски можете? Што смете? Ови послератни, пре вас, видели су „Битлсе“, Кенедија, Вијетнам, Мухамеда Алија, Шесетосму, Вудсток, децу цвећа, црну браћу, Бранда, позу 69, Селинџера, нашу „Златну палму“, нобеловца Иву Андрића, слетање на Месец, Олимпијаду на Јахорини, транзистор, Била Гејтса, ТВ у боји, Мерилин Монро, рачунаре „комодор“, Дилена, крај СССР-а, Зорана Радмиловића, море, „Маратонце“, Шона Конерија, Звезду као првака света, смрт Тита, даљински управљач, крај апартхејда, нашу златну у кошарци, Џајића, „конкорд“, Пикаса, први део „Кума“, це-де, пад Берлинског зида, Арсена Дедића, отварање Кинеског зида, Бугарску у Европској унији, покривени Храм Светог Саве, грађански рат и распад Југославије...

Зашто сте, неописиво млитаво, пристали да после претходне, силицијумске генерације будете мутави силиконски нараштај?

... Таблоидна политика неминовно рађа таблоидну економију, потом таблоидну уметност, онда таблоидно новинарство и, коначно, таблоидни живот са десет сати дневно омамљивања телевизијским програмом.

Какав год да је, да Србија нема РТС-а, све ћерке биле би као Стоја, а сви синови као заштићени сведоци. Није случајност. То је нечији политички пројекат да се све у Србији сведе на вечне непродуктивне сукобе и исконски рат нашег Шојића и њиховог султана Сулејмана. Кизмет, ваљда.

Можете се спасти само појединачно. Талентом или рмбачењем, свеједно. Будите бољи од других. Бољи од нас. Искористите овај хаос. Проникните у суштину друштвеног дириговања, опсенарства, укидања сваке спонтаности или случајности. О томе вам гласно ћуте...

Да бисте разумели како функционишу ствари о којима ћете писати, пожељно је бар да их јасно видите. На Балкану, свако богатство је, углавном, плод сналажења, неваљалства, корупције, Алцхајмерове болести („не сећам се одакле ми паре“) или државне милости. У средишту обрнуте друштвене пирамиде, коју на глави држе губитници транзиције и покојна средња класа, функционише новац. Велики.

Не усуђујем се да кажем: Има ли икога, да је присутан, а да је прочитао неки мој текстић? Сигуран сам да нема, јер бисмо се препознали по обостраном неадекватном изгледу, понашању и дизајну. Зато сам, током три деценије, свођен на изложбени узорак јако лошег примера. Зато сам данас овде. Да ви не будете овакви. Морам да признам, финални ударац задат ми је недавно. Наиме, неопозиво је одбијена моја молба да постанем члан „Фејсбука“...

XVII ОДРЕЂЕЊЕ ПОТКУЛТУРЕ

Млади творе оделит свет културе који се, по правилу разликујући а почесто и супростављајући општој и широј, етаблираној и конвенционалној култури „честитог“ друштва одраслих, назива алтернативном културом, контракултуром, *поткултуром*... Незгода је што у теоретичара мањка сагласје о томе који је појам (и термин) најодговарајући при именовању, која је теорија најплодотворнија у тумачењу, који су кључни узроци настанка и одржавања, а још се мање слажу око суштинских одредница, обличја и последица омладинске културе (Д. Хебдиџ [Hebdidž], Т. Рошак [Roszak], К. Сен-Жан-Полен [Sen-Žan-Polen]). „Поткултура, разјашњава Снежана Јоксимовић, у свом најширем значењу не мора да укључује ни разликовање ни негацију доминантне културе, алтернативна

свакако значи разликовање од доминантне културе али не увек њено одбацивање и негацију, док контракултура подразумева различитост, одбацивање и супростављање владајућој култури.“

Сједињене су Државе родно место термина и проучавања поткултуре омладине. Још су од Чикашке школе амерички социолози детаљно истраживали девијантно, тј. делинквентно понашање и удруживање младих у гангове као својеврсног облика реакције оних који, свагда остајући аутсајдери, јесу приковани за сиромаштво и дно друштва. Њима су се после Другог светског рата придружиле британске колеге, будући и да је на Острву дошло до бујања делинквентних поткултура препознатљивог стила. Из тог је сусрета запретила опасност да се схеме из америчке традиције проучавања малолетничких гангова (дружина) неопрезно пренесу на анализу новонасталог феномена поткултура британске радничке омладине. Чак се и данас упрошћено поистовећује делинквентно понашање дела младих са читавом лепезом омладинских поткултура, па је Дик Хебдиџ, врстан аналитичар у овом пољу, био приморан на интервенцију и разјашњење: „Премда је важно да се направи разлика између делинквентне *дружине* (која је мала, са одређеним локалним чланством и следбеницима, а осим тога, јако заинтересована за 'мушкост', подземне вредности и незаконите делатности) и *поткултуре* која је много шира, опуштенија, мање одређена класом и подручјем, и мање уплетена у кршење закона – између њих постоје очигледне везе (нпр. дружине као што су Квинтон Бојс, група скинхеда из средње Енглеске, могу да постоје унутар поткултура). Штавише, та два термина користе се као синоними у популарној митологији.“

И тако, студије о теди бојсима, хипицима, рокерима, модовима, скинхедима, глем и глитер року, панкерима, металцима, шминкерима, даркерима, реперима, рејверима, дизелашима, ролерима, скејтерима... показују **да поткултуре младих**: 1. **Не обухватају сву омладину**; („... већина младих људи успева да прође кроз живот а да не учествује ни у једној култури тинејџера, или бар не у оним њиховим облицима који се сматрају девијантним. Они могу бити обухваћени модом, али не нужно и животним стиловима“ [М. Брејк – Brake].); 2. **Већма**

чини омладина радничке класе, и то из њених нижих слојева; 3. **Јесу мушке**, фаворизују мужевност наспрам женствености; 4. **Потичу из тзв. културе родитељске класе**, а односе се и према доминантној култури; 5. **Отеловљују генерацијску специфичност** у раду, образовању и доколици; („Али мимо ових заједничких класних ситуација, постоји нешто привилеговано, што припада само специфичном *генерацијском доживљају* младих. Ово је, у основи, последица чињенице да млади сусрећу проблематику своје класне културе у *другачијим институцијама и доживљајима*, њего њихови родитељи; сусрет младих са истом структуром одвија се у битно *другачијим тренуцима* њиховог живота“ [Ц. Кларк – Klark].); 6**. Формирају и изражавају се карактеристичним стиловима**, чворишним тачкама њихове диференцијације; („Ја ћу стил одредити као спој три главна елемента: а) 'Имиц', спољни изглед састављен од одеће, допуна као што су фризура, накит и артефакти. а) 'Појава', створена од израза, хода и држања. Грубо речено, то је оно што актери носе и како носе. ц) 'Жаргон', посебан речник и како се одржава“ [М. Брејк – Brake].); 7. **Реагују** – вредностима, идеологијом, стилом, начином живота, бунтом... **и настоје разрешити** симболичким формама и имагинарним путем **темељне противречности** културе сопствене класе и глобалног друштва. („Поткултуре су, стога, изражајне форме, али оно што оне на крају изражавају јесте суштинска тензија између оних који су на власти и оних који су осуђени на подређене положаје и другокласне животе“ [Хебдиц].)

Речју, коначно формулишем дефиницију, *омладинске поткултуре, обухватајући мањи сегмент младих (преовлађују млади радници), потичући из родитељске културе радничке класе, изражавајући мужевни (груби) принцип, специфичан генерацијски доживљај и карактеристичан стил, представљају реаговање (на) и тежњу ка разрешавању – симболичким и имагинарним формама – темељних контрадикција културе сопствене родитељске класе, али и друштва у целини.*

За даље читање: Драгољуб Б. Ђорђевић: *Скинхеди: момци из нашег краја*, 4. допуњено изд., Прометеј, Нови Сад 2013.

Драгољуб Б. Ђорђевић

2. СРПСКИ „УЛИЧНИ ВОЈНИЦИ“♣

Просто, **скинс дружина се** зависно од врсте **окупља на** тачно **одређеном месту**, првенствено **увече, пије пиво** (непису̇ано је правило да се оно пије, али без потпуног пијанства), **иде на концерт** (прате се и из места у место концерти српских скинхед бендова – Шахт, Ритам нереда, класични *OI* оркестри, нису нацистички и расистички усмерени), **на утакмицу, мења плоче** (*OI, punk, hard core,* ска, реге) и **фанзине** (умножавају се у малом тиражу и брзо гасе)... **понекад и потуче** (без извештаја смо о сразмерама и последицама туче домаћих скинса; најозоглашенији и најбруталнији су пољски скинхеди – „где пролазе, ту трава не расте“).

Скинхеди имају своју „Библију“, писани документ преведен и на српски (до којег, нажалост, нисмо дошли), која иде од руку до руку у форми фотокопије и садржи програм и прописе о начину живота, облачењу, стилу у целини, поступању... (Саговорник мисли да се њихово *вјерују* не може јавно публиковати, да би се то обавезно спречило, поготово после убиства Душана Јовановића – 1997) Па премда их кодекс чини униформним на светском нивоу, скинси се гранају у више фракција, а свака од њих задобија печат конкретног друштва, државе и локалне средине. Тако би се програм (систем вредности, идеологија...) наших скинхеда, које једни деле на *OI-јевце, православце* и *неонацисте*, а други на класичне *нацисте* (*националсоцијалисте*), *хамере* и *националисте*, свео на неколико следећих *pro et contra* тачака:

1. **Против су криминала** сваке врсте а за оштро деловање државе у тој области. 2. **Против су дрога** – од „тешких“ до „лаких“, од кокаина до марихуане; (Скинхеди се не дрогирају и директно се сукобљавају са другим поткултурама младих у којима је уживање наркотика саставница стила. Отворено се

♣ Одломак из дела *Скинхеди: момци из нашег краја*, 4. допуњено изд., Прометеј, Нови Сад 2013, 35-39.

боре са хипицима, металцима, дизелашима, раније шминкерима... Иако их многи поистовећују са панкерима, улични војници се у суштини не подносе са њима, задржали су своју самосталност захваљујући чврстој идеологији која се, насупрот идеологији анархије у панк покрету, залаже за конзистентан систем вредности, морала и уређења државе.) 3. **Против су сексуалних „настраности“**, прогањају трансвестите, хомосексуалце, лезбејке и проститутке (и блажу варијанту спонзоруша). 4. **Против су** сатанистичких, деструктивних **култова** и сваке врсте верских **секта**; (Занимљиво да им је знано како међу тзв. сектама преовладавају протестантске мале верске заједнице, а на Западу су скинхеди махом протестантског порекла, посебно у САД, Канади, Британији, Немачкој и нордијским земљама. Ту нелогичност, да су противници протестантских религијских скупина, објашњавају тиме што оне нагризају српско православље. Једнако нападају и Римокатоличку цркву јер се „слизала са Јеврејима“.) 5. **Против су масонерије** као полутајне организације и неформалног центра моћи на глобалном и локалном, макро- и микронивоу. 6. **Против су Рома (расизам), Албанаца и Муслимана (шовинизам);** (Овде комбинују расизам и шовинизам – мада српски скинси то одбијају и благо зову „национализам“ – и демонстрирају анимозитет према „другом“ и „друкчијем“ по боји, антрополошкој, тј. расној основи и према „другим“ и „друкчијим“ по етничком и религијском пореклу. Очигледно је само фасада њихов мото: „Српски скинхеди никога не мрзе, они воле српство.“) 7. **Залажу се за српску националну државу** централистичког типа, у чијој је позадини монархија и православље, и у којој би владала ограничена демократија („демократија са мером“)...

Сетимо се, и у кратком периоду постојања СР Југославије и самосталне Србије, ту и тамо, збивале су се туче између *белих* и *гаравих* момака. Маса се због тога није претерано узбуђивала, многи их нису ни примећивали, ретки су их узимали озбиљно и обележавали. Јер забога, резоновало је српско грађанство, на хиљаде младих гинуло је на ратишту, пола милиона избеглица пати, свакодневно се „лемају“ уличне банде и непрестано убијају врхушке криминала (чак страдају личности попут пре-

мијера, заменика министра српске полиције или челника руководеће партије). У свему је томе кап у мору по који сукоб Срба и Цигана?!

Али, не лези враже, успавану грађанску свест, ионако поприлично задојену национализмом и шовинизмом (одатле велики успех странака са националистичким и шовинистичким програмом), гнусан је злочин уздрмао: домаћи улични војници, наши бели момци из краја, убили су Д. Јовановића, нашег гаравог момка из краја. *По први пут се десило одузимање живота из расистичких побуда*. То није могуће међу нама, мора да је неко други крив – скинхеди само, свалимо на њих кривицу; па Срби столећима „живе у љубави“ с Ромима, толеришу их и пуштају да битишу како им је воља! Зар Роми нису апсолутно равноправни са нама и да ли су у икојој земљи овако добро примљени?

Е није баш тако: Срби имају делимично искривљену слику и затомљену истину о положају Рома. Иако се смањује социјална дистанца према њима, формирају и позитивни стереотипи (сналажљиви, отпорни, безбрижни и страствени), те чине добронамерни покушаји да се коренито измени њихов, људски недостојан статус, *Роми су и даље дискриминисани у економској, политичкој и културној сфери, подвргнути гетоизацији и сегрегацији, изложени ксенофобији и расизму*. Ако је тако, а нема разлога да није, онда за третман Рома у српској заједници **одговорност сноси свет старијих – не младих, и не скинхеда,** који су једино сићушна тачка на врху леденог брега и **који су само распрострањени национализам и шовинизам довели до екстрема, претворили их у расизам**.

Најзад, беле момке из нашег краја казнити за конкретан злочин; никако стигматизирати целу поткултуру скинса и, тако, изазвати појаву гаравих уличних војника. Порадити искрено на установљавању цивилног друштва, теоријском и практичном заживљавању интеркултуралистичких идеја, како би Срби коначно схватили да битишу у мултиетничком (и мултирасном) и вишеверском друштву. *Живети са и поред* **расно***, етнички и религијски „друкчијег“ јесте предност и богатство – никако несрећа против које се бори и уништавањем живота*.

Како обичан свет гледа на скинхеде и случајеве физичког насиља над Ромима? Губи се из вида историјска чињеница да су они *аутохтон народ* – национална мањина или етничка група – и да их срећемо још у византијском и добу Немањића: заједно су с нама стварали идентитет српског простора и зато су сувласници његовог културног наслеђа, саставница су културног хабитуса и уграђени у темељ друштва и државе. Допринели су колико су могли и колико им је дозвољено.

XVIII IT'S ONLY ROCK'N'ROLL•

Рок музика – по много чему *опредељујући* културу омладине од 50-их година 20. века наовамо – јесте исувише озбиљна друштвена појава да би се олако пристало уз одређење Мика Џегера (Jagger): „Знам да је то само рокенрол, али ми се допада.“ И Џони Ротен (Rotten), јунак панк покрета и фронтмен Секс Пистолса, изјављујући неком пригодом: „До лове можеш да дођеш ако то желиш. Можеш да дођеш до чега хоћеш. Оно што је потребно зове се напор. Није потребно ништа нарочито, само доста храбрости, која изгледа недостаје највећем делу масе“ – слично вођи Ролингстоунса и идући у другу крајност, на пластичан и, истовремено, минималистички начин сажима одиста *популарно* схватање рок музике, покрета и поткултуре, оно разумевање које је већма раширено управо код младог нараштаја.

Посве је очито да код омладине често изостаје *критички* однос према сопственом животном стилу, култури свакидашњице и преовлађујућим видовима забаве. Томе делом кумују њихов природно „прегрејан“ сензибилитет, спонтано живљење у ходу и предавање по обрасцима „узми или остави“ или „учини то“. Тако и рок – „Електричну народну музику двадесетог века“, како се одавно изразио Џон Ленон (Lennon) – ретко када пропитују и желе да завире иза завесе бљештавих подијума,

---

• Преузето, с незнатним дотеривањем, из моје *Социологије forever* (друго издање), Пунта, Ниш 2001, 246.

осмотре скривену, тамнију страну медаље битисања рок звезда, шоу бизниса уопште. Њој остаје ван видокруга, негде су далеко скрајнути, унутрашње супротности самог феномена, манипулације укусом, идеологије рока, дозирање бунтовништва, прописивање правила игре од старијих, голи и груби интереси мултинационалних компанија за производњу и пласирање музике, промотори и менаџери – те грабљивице у згртању новца. Јер сви они што се „врте“ око рокенрола, а најпре они који га стварају, колико год се опирали, *морају поштовати сурове законе тржишне привреде или испадају из трке*. Довољно је поменути судбину хероја 60-их – Џимија Хендрикса (Hendrix), Џенис Џоплин (Joplin) и Џима Морисона (Morrison) – као и Леноновог покушај избављења из такве недостојне ситуације (сл. 6).

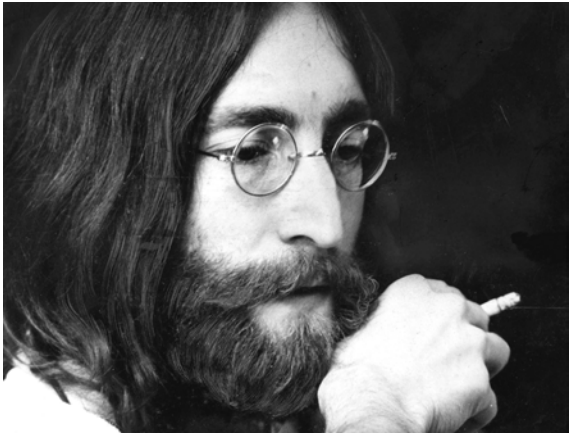

Сл. 6 – Џон Ленон (интернет, 2016)

Млади нису дужни, а и зашто би били, да на описан поступак прилазе року. Њихова је привилегија *непосредно уживање*, коју не може да замени никаква врхунска социолошка

анализа нити изврстан критичарски осврт. То се оставља у залог времену када се изађе из тинејџерског узраста, надоћу „неки нови клинци“, па преостане генерацијска, пасивна комуникација са тзв. евергрином (evergreen).

Али, да не буде забуне, ако млади нису, онда је социологија дужна да разоткрије и изнесе на светлост дана лица и наличја рок културе, проучавајући је попут сваке ине друштвене чињенице. И заиста рок – било појмљен као својеврсна *поткултура, контракултура, идеологија нижих слојева*, чак младих радника, или битан савремени *облик масовне, потрошачке комуникације* – од самог рођења заокупља знатну пажњу бројних социолога. Из тога се испилила *социологија рока*, поддисциплина социологије омладине.

За даље читање: Sajmon Frit: *Sociologija roka*, IIC SSO Srbije, Beograd 1987.

1. ТРИ РОК ПЕСНИКА

Џон Ленон

ЗАМИСЛИ

Замисли да нема раја
лако је ако покушаш
нема пакла испод нас
повише нас само небо
замисли да сви људи
живе само данас

Замисли да нема држава
и није тако тешко
ништа за убити или умрети
и нема вере такође
замисли да сви људи
живе у миру

Можеш да кажеш да сам сањар
ал нисам једини
надам се да ћеш се једног дана
и ти нама придружити и да ће
свет бити као један

Замисли да нема кућа
питам се да ли можеш
нема потребе за похлепности
или глади
братство човека
замисли да сви људи
деле цели свет

Можеш да кажеш да сам сањар
ал нисам једини
надам се да ћеш се једног дана
и ти нама придружити и да ће
свет бити као један

Бранимир Џони Штулић

КУРВИНИ СИНОВИ

Иза прозора немирног сна
осјећам њихове сјене
гледам како кроз зидове плешу
курвини синови

Затвори губицу није вриједна заната
истреси горчину до краја
на стратешким мјестима њихови људи
курвини синови

Лутке од крви без трунке идеје
убице на цести
лоша ноћ бјежим из града
они долазе

Курвини синови

Отишао сам далеко од крајњих граница
море је узимало од неба
на другој страни знаци олује
видио сам како плазе у тами

Хладна ноћ пред велике догађаје
не желим више да се сјећам
знали су гдје ће ме наћи
курвини синови

Џим Морисон

БРОД ЛУДАКА*

Изумире људски род
нем ако да вришти и урла
људи газе по месецу
смог те граби за гушу
(брод лудака, брод лудака)

Сви чекају
сви се гурају и мувају
гурају и грабе
у нади да је вечан
наш мали свет

Гле! Иде господин Добар Трипи
тражи неки нови брод
Хајде, народе, укрцај се
хајде, бејби, идемо кући
А брод је луд, брод је луд.

**Превела Драгана Машовић*

XIX КАФИЋ: РИТУАЛ, ПРАЗНИК И ЗАДОВОЉСТВО•

Убрзани ритам савремености намеће трагање за новим путевима испољавања и задовољавања људских потреба. Трка са временом, коју модерни човек никако да добије и која је резултат небројаних технолошких достигнућа и развоја глобалне цивилизације, нужно захтева *психичко и физичко опуштање*. Важну улогу у томе и даље играју ритуали и празници, као и задовољство које се проналази у њима самима и сродним облицима посредовања између човека и његове суштине. Наравно, изменом културних образаца, променили су се и садржаји и облици ритуала и празника, али и начини и организација хедонизма наше епохе, као њеног можда пресудног усмерења.

• Преузето, с незнатним дотеривањем, из моје *Социологије forever* (друго издање), Пунта, Ниш 2001, 275-276.

Спорт иде у ред најважнијих ритуала савременог човека, пошто је постао „више од игре", односно заједнички именитељ сасвим нових појава у индивидуално-психичкој и колективној сфери. У свету, у којем су нарушени и лични и колективни идентитет, спорт поприма одлике сакралног чина, компензације за сурову и сиву свакодневицу, жуђени објект поистовећивања, скуп пожељних вредности. Јунаци спортских арена тако задобијају надљудске особине и држе се полубоговима, јер на себе примају све оно што обичан потрошач не може да прибави: узбудљив живот, лишен свакодневних брига, планетарну славу и слободу, пре свега (Г. Станковић).

Форми проналажења идентитета припада и страст према мотоциклима (моторним возилима уопште). Попут „забаве за сиромашне", и *мотоцикл* је средишња чињеница и вредносни стожер одређених група младих: они кроз живот уз и са мотоциклима формирају особен систем вредности и начин сопственог остваривања. Доминирају сличне жељене особине, као код идентификације са фудбалским ведетама, дакле, активан живот, егзистенција на граници, опасност; речју, мачоистичке особине које узорит човек треба да поседује.

Међу најомиљенијим облицима коришћења слободног времена и осмишљавања конкретних активности омладине јесте *кафић*, место где се одвија специфична комуникација и друштвена размена. Својом архитектуром, врстом провода који пружа, „трошењем" времена, кафић је производ модерног потрошачког доба и брзе конзумације (како пића тако и социјалних додира). Критичари, особито из старијих генерација, рекли би да кафић није ништа до својеврсно отуђење и оличење хитрине, испразности и осиромашења друштвености. Међутим, појава кафића је универзална, као што су и стил коришћења слободног времена и потреба за контактом, нарочито са супротним полом, истоветно организовани код младих нараштаја из различитих средина. То само сведочи о процесу унификације егзистенцијалних модела и свођења богатства живота на малобројне кодификоване поступке, у којима појединац губи свој индивидуални колорит и поприма карактеристике које му маса придодаје. У случајевима фудбала, мотоцикла, „фрке", кафића,

„празновања” генерално, препознајемо механизме деловања хедонизма као формативне вредности, тј. битне особине данашњег живота – поглавито омладине – тешке свакодневице, коју је Анри Лефевр (Lefebvre) проницљиво скицирао: „Светковина се поново одвија и приводи крају, трошећи оно одакле извлачи своју суштину: енергију, жељу, жестину. Негативност се појављује у целој својој снази унутар свакидашње позитивности.“

За даље читање: Jelena Đorđević: *Studije kulture,* Službeni glasnik, Beograd 2012.

Бранко Маширевић

1. БЕОГРАДСКИ КАФИЋИ♣

Један за другим, прво споро а затим све брже, отворено је неколико десетина кафића. По величини простора и декору они личе један на други. Ретки су они где је могуће и седети. Главно место у кафићу заузима шанк. Цео простор одређен је његовим местом. Људи се окупљају око шанка и тако се формира стајање. У кафићу се могу попити сва ексклузивна пића, као и кафа, капућино, лимунада. Занимљиво је да љубитељи капућина његову појаву у Београду дугују управо кафићима. У другим кафанама могла се попити само експрес кафа или кафа са шлагом.

Кафићи с.у слични по диму, полумраку и музици која се слуша. Два звучника довољна су да цео простор буде озвучен и углавном страна музика надјачава људске гласове. Све то указује на типично понашање у кафићу: тупо стајање, надвикивања, гестови и додири, мотрење на улаз (ко и с ким долази), смешкање које замењује потребу за речима. Бучни кафићи преовлађују. Они са пригушеним озвучењем стишани су због могуће пријаве комшија, јер је било каква интимнија ситуација у кафићу немогућа. Односи међу људима су усиљени, без жеље за зближавањем. Мали простор кафића увек нечим оптерећује:

♣ Изводи из истоименог текста из *Поткултура* 2/1968, 294-297.

буком, димом, масом људи. Он је место за површне сусрете људи, за привид комуникације и одражава извештаченост односа међу људима.

Ево како Умберто Еко, писац романа „Име руже" и мислилац светског гласа, описује италијанске кафиће: *„Кафић-бар не припада ни слободном ни радном времену. То је n o m a n ' s l a n d (ничија земља), на пола пута између задовољства и професионалне делатности. Има људи који хоће да играју спортску прогнозу и кафић је стога и место клађења или расправа о спорту. То је, такође, место на коме није важна класна припадност, осим у неким градским четвртима где постоје кафићи у које свраћају службеници и они у које свраћају радници; кафић-бар је место где члан лево оријентисане партије расправља о судбини хиљада радника, поред рачуновође који прича са пријатељем о својим плановима за викенд. Ова ситуација, која проистиче из културне антропологије, није без утицаја на дизајн. Кафић-бар је место где се наручује нешто, али где се и одабере и узме нешто својим рукама (сендвич, карта за клађење, гума за жвакање). У кафићу све треба да буде 'читљиво', а сваки предмет дизајниран тако да омогућава брзу, непосредну и самосталну употребу. Без ове антрополошке позадине не би се чак разумела ни функција апарата за* espresso. *Ако је* espresso *симбол италијанског у целом свету, права италијанска кафа је напуљска. У Напуљу се она справља помоћу апарата занатске производње, споро, с љубављу, и ритуалом, без журбе, одмеравајући воду, топлоту и време... У ствари, апарат за* espresso *у кафић-бару је италијански у смислу у којем је Малиновски установио да неки бицикли који се користе у афричким земљама, али произведени у Јапану за афричко тржиште, нису предмети европске цивилизације већ нови предмети афричке цивилизације.* Espresso *је кафа плус цивилизација кафића. А исто је и са шољицом, посудом за шећер, витринама са поклопцем где се чувају колачи."*

И поред очигледних разлика између овако описаних и наших кафића јасно је да је Еко успео да нам објасни посебност кафића. Али, с обзиром на разлике подсетио бих на Буњуелово запажање о баровима и кафеима. Кафе по- дразумева вреву,

пријатељство, каткад бучно, жене, док је насупрот томе бар „духовита вежба за самоћу, место за размишљање и прибирање мисли".

У београдским кафићима ништа није ритуално. Не само да нам кафу не спремају с љубављу већ је она без било какве топлине. Све је као и на другим местима: може се рећи да је гост услужен али не и поштован. Врева је у кафићу важнија од човека. Посетилац ако уђе мора да се склони у сенку или да једноставно прође поред кафића из кога допире гласна музика. Музика која личи на зов, али то је зов на површност, на сусрет спољашњости, зов иза кога је скривена потреба да се заради – брзо, што брже, и без много улагања. Човек је дакле унапред укалупљен у простор и утврђене односе. Основно је питање: не утиче ли тај скучени простор на наше понашање, расположење, на наша најдубља осећања? Да ли је кафић заиста „савремена ђул башта", или је посреди нови тип места у коме се више не може осећати на начин старински? Желим овде да покажем како није увек тачна стара утеха да „људи чине место". Постоје и простори који нас угњетавају. Који од нас извлаче признање да нам је добро. Покушаћу да покажем како нам простор кафића сугерише да кажемо како нам је добро иако нам заправо све смета.

Не би требало да буде спора да је типичан кафић место где се на малом просотру скупља већи број људи, који уз гласну музику и пиће, углавном стојећи, проводе део дана, најчешће вечери. Иако има периода кад је кафић скоро празан, разумљиво је да то није типично за његову сврху и да се увек мора подразумевати да је он оптимално пун. Један од кључних проблема Београда је што не постоје места у којима се не осећате као у аутобусу: неко вам увек стоји за вратом. За разлику од других места кафић је тако направљен: подразумева се да је неко наслоњен на вас. У време када су у Београду постојала само два кафића људи су стајали испред а да нису ни улазили унутра:није их занимало неко освежавајуће пиће већ врева.

Кафић дакле не одговара ничијој потреби да ту на миру попије своје омиљено пиће. Он није место предаха, ако под предахом подразумевамо опуштеност без претње какве напасти. А

пити своје омиљено пиће у гужви, слушајући измешане гласове и музику, не може се назвати предахом. Друго је кад нисмо сами, па заједно са неким изборимо неки кутак где ћемо се на тренутак изоловати. Кафић подразумева друштво или тражење друштва. У неким од њих се скупља превасходно познато друштво, уз оне који су ту случајно, док су неки кафићи пуни увек непознатих гостију. То може да зависи и од локације. На прометним местима већа је могућност да је унутра неко непознат.

Човек се у кафићу осећа стешњено. У Београду то значи да ће морати дуго да буде у тој неугодној ситуацији јер после тога он нема где да иде. Уместо да буду места за кратке предахе и сусретања, кафићи су постали места где се „излази". Иако некомфоран, кафић је силом прилика постао место где ће неко провести цело вече...

Мислим да се у кафићу подстиче лажни однос међу људима, површно сусретање са утиском да смо заиста били са неким. (Очигледно је да ме код кафића занима само та страна комуникације. Истраживања неких других ствари, као што је социјални положај власника, затим откривање послова који се обављају иза кулиса, што би све било веома занимљиво да се одреди социјално значење кафића, нека остане за, неку другу прилику.)...

Кафић је амблем површности и припада масовној култури, баш као и народне песме, рок музика или кримићи. И сви покушаји да се од њега начини неко ексклузивно место, пропали су у Београду из више разлога. Један од главних је што је тешко успоставити код, а још теже поштовање кода. У граду где је тешко чути од некога „хвала" и „изволите" није могуће да се на неком месту људи понашају у складу са правилима. У Београду се много инсистира на спонтаности, а примитивизам је један од најважнијих његових обележја. Дакле, што би рекао Еко: Београд плус цивилизација кафића подразумева још једно плус а то је менталитет. Управо у складу с уверењем да Балкан није географска површина већ менталитет. Кафићи су у том смислу типично место. Такозвани шминкери били су углавном доминантни посетиоци кафића. Шминка, која већ сама по себи упућује на нешто извештачено, незасновано, лажно.

Наравно, о кафићима се може говорити и у нешто другачијем светлу, подразумевајући да се неко не мора осећати нелагодно у простору који „има одређену намену". Али, ако желимо да сагледамо њихову антрополошку и пре свега идеолошку позадину, оно што измиче већини посетилаца кафића, онда се утисак о њима мења.

Питање да ли ће се у новим просторима исто осећати као и у старим, питање људског сусретања, сада се поставља на драматичан начин. Далеко од тога да ће судбина људске интиме бити у директној зависности од места на коме би се могла исказивати у одређеном облику. Али је очигледно да се нешто драстично мења, у коду, у културној позадини, и да се људско сусретање мора изнова поставити на темеље. Јер, ако људи све мање чују друге, и још мање себе саме, онда се више не може говорити о сусрету који се до сада подразумев-ао.

Кафићи су само део могуће истине о младима у наше доба. О њиховим могућностима, надама, илузијама, лажима, о њиховом пристајању. Београдски кафићи само су нам открили друштво без ритуала, без симболичког пред- стављања, у коме се живи одвећ споља. Нико овде не тражи враћање у себе (којег, на жалост има много, али из других разлога), већ да човек постане свестан себе, друштва и времена у којем живи.

XX КАЗУЈ КРЧМО ЏЕРИМО

Цветко Костић, бард српске социологије, творац је синтагме *„кафана је социолошка лабораторија"*. Професор је у формулацији имитирао знане социологе Чикашке социолошке школе који су за Чикаго, тј. за град уопште, тврдили да је друштвена лабораторија. Они су били у праву за град, Цветко за крчму.

Кафана „... је турска реч састављена од две речи кафа и хан, што значи: кућа кафе, или кућа где се пије кафа. Тачан превод ове речи имају Немци који употребљавају реч Kafehaus" (Б. Нушић) .

Кафана не постоји од почетка људског рода. Спада у млађе друштвено-историјске појаве, смешта се на Оријент и везује за

Османско царство. Не зна се ко је кафану измислио, али се зна да се појавила у Меки, у 15. веку, а онда су Османлије освајајући Европу градиле караван-сараје, ханове и „куће у којима се пије кафа“. Београд 1522. године добија први од европских градова кафану – налазила се негде на старом Дорћолу – па тек онда Беч, Лондон и Париз.

Ако је по Хабермасу, онда су први европски облици *јавног мнења* – институције јавности – били салони и кафане: „Надмоћност 'града' учвршћује се оним новим институцијама које и поред свих разлика преузимају у Енглеској и Француској једнаке друштвене функције: кафане у време свог цветања између 1680. и 1730, салони у време регенства и револуције.“ Они су ту функцију вршили као средишта најпре књижевних расправа, а затим и политичке критике.

Она, као ретко која демократска институција, свима равноправно даје шансу да буду „председници“, „премијери“ или „градоначелници“, у њој се губи већина разлика међу сталним гостима: по пореклу, боји коже, националној припадности, месту сталног боравка, занимању, школи, полу... Кафана брише све социјалне границе.

Према изричају Катрин Лутар Тавар (Lutard-Tavard) *кафана је дијагноза стања у којем се налази локално друштво*. Она је, као гњездало демократије, мрестилиште јавности, јединствен социјални простор – заједница у малом – у којем се као преко танког окна скрозирају бројни друштвени односи. У њој се најпријатније живи, лако сазнају људи, учи живот (Д. Ћосић) – нису ли то три важне кафанске функције. Анализом онога шта се догађа на, испод, поред и около кафанског стола – у кафани и поводом ње – шта се прича и шапуће, и чује, и које све то последице производи на уже и шире, ближе и удаљеније окружење, уствари сазнајемо ко смо и шта смо, и какво нам је друштво и докле нам је стигла држава. Јер, казао би Радомир Константиновић, *искуство нам је кафанско*. Али и, вели Станислав Винавер, „кафана је литература, која не лаже“.

Кафанолошки алат, који стоји на располагању, омогућава да тврдимо: постоји, да мора постојати самородна *култура кафане*. Синтагма „култура кафане“, не једино из аналитичких

разлога, рашчлањује се на два пододељка, на анализу *културе у кафани* и *кафанске културе*. И заиста, премда испреплетене, који пут се могу јасно разграничити: примерице, у кафанску културу несумњиво спада одређена врста понашања која обухвата, међу иним, и начин испијања пића, док се одржавање поетског матинеа сврстава у културу у кафани. Обе културе се истовремено испољавају преко својих културних функција – названих *културним функцијама кафане* – и творе културу кафане. Тако испада да је култура кафане шири појам од културе у кафани и кафанске културе.

Још дуго ће кафана бити наша друга кућа, тј. „сјајно треће место“ (Р. Олденбург [Oldenburg]) под условом да се мења. Она се неминовно мора преобличавати и прилагођавати савременом стању ствари и отворено ући у утакмицу са такмацима који су је „напали“ са свих страна и свакојаким „оружјем“. Њени су најопаснија противници: телевизија, ресторан брзе хране, кладионица, кафић и интернет.

Кафана је више од онога што о њој сриче социолог. Скоро да је већ заснована и академски призната нова дисциплина – *кафанологија*, посвећена изучавању кафане као друштвене институције.

За даље читање: Драгољуб Б. Ђорђевић (прир.): *Кафанологија*, Службени гласник, Београд 2012.

Драгољуб Б. Ђорђевић

1. ИМЕНА ТИ ТВОГ

На другим местима већ сам разматрао зашто ћу, насупрот мишљењу да не треба сачињавати никакве спискове – чији је најенергичнији заговорник Умберто Еко – наставити с њиховим прављењем, поготово с разноврсним пописима имена кафана.

Моја листа *хиљаду величанствених назива кафана* „не може бити чин рационалног естетског вредновања“. Јер, свака листа – механа, албума, песама, оркестара... – служим се формулацијом музичког критичара Жикице Симића, потпуно је субјективна:

„Она је лажни пут на чијем се крају налази огледало. Одраз ће показати право стање ствари.“

Именовање кафана је израз рада народног духа – подавање крчмарском амбијенту, као израз индивидулности, сведочи о томе.

Није да нису у суштинској вези име кафане, уживање и право стање ствари?! Социолог има ту шта да научи и открије о друштву које изучава.

Ана четири пиштоља
Библиотека код Мирка
Боље овде него преко пута
Бре
Брзи Џо
Викај туру
Гладна врана
Градоначелник
Дангуба
Дебеле мачке
Девет мезета
Дегустациони центар
Ђерам
ЕКГ
Жабар
Закасотина
Земљотрес
Имати па немати
Јазбина
Јова Ваћарош
Кажи Виолета, кућо стара
Коњопој
Криви Стојко
Лудара
Љуби те чика Раде
Мало би'те тако
Манџа
Механа скаламерија
Миш бели срећу дели
На крај света
Натенане
Нема даље
Њупко
Она, а не нека друга
Отров
Падеж
Парастос (сл. 7)
Преко везе
Прикочи мајсторе
П'цето које лаје
Раде Варијанта
Рем
Ротација
Рупа
Сад и никад више
Сипај, не питај
Слободни ум
Стоп ћале магистрале
Тарапана
Три вашке
Три сисе
Ћеремиција
Ћумурко
Удовице
Уђи бато
У мајчину

Фолиранти
Хитна помоћ
Ходач на води
Холестерол
Цапко
Ципи-рипи
Чалабрчак
Чварак
Четник
Џамбас кафана
Џерима
Швалер
„6 и 400“
Шљам
Шок соба
Шта је ту је

Сл. 7 – Кафана „Парастос“ (Д. Тодоровић, 2010)

XXI КИЧ: МАЛА СОБА ТРИ СА ТРИ•

Нема тога међу нама који се у свакодневљу није сусретао са речима: кич, шунд, тривијална књижевност, (не)укус. Отворе ли се новине, кад тамо – врли књижевни приказивач, рецензирајући ко зна који роман по реду нашег тиражног писца, пресуђује како је и овај пут писаније на ивици да буде сврстано у шунд литературу. У том тренутку на радију тече емисија у којој, сада

• Преузето, с незнатним дотеривањем, из моје *Социологије forever* (друго издање), Пунта, Ниш 2001, 298-299.

међутим, музички зналац излаже критичарском скалпелу албум шумадијске новокомпоноване звезде, закључујући да се ради о недопустивом шунду, музичком неукусу који вређа и треба га додатно опорезовати. Истовремено на телевизији ликовни критичар, стручњак за модерни дизајн, расправљајући о најновијем ансамблу намештаја и покућства домаће престижне фабрике, збори о тотално кичерском резултату. Али без обзира на олаку, пречесту употребу и улазак у колоквијални речник, није све тако потаман, пример ради, са кичем као појавом којом се бави социологија уметности.

Неки, попут Драгана Жунића, држе да је кич „ознака за лошу уметност, квазиуметност, псеудоуметност, чија дела карактерише, пре свега, неадекватна сентименталност, орнаментализација и декоративност, гомилање естетских дражи, лажна функционалност и пригодност итд.” Надаље, ваља имати у виду да овим појмом не обухватамо само псеудоуметност, „већ му се обим шири, и обухвата разна дешавања у култури, па и неке видове свакодневног понашања и делања који носе поменута обележја, тј. имају дистинктивне одлике кич-творевине”. Лудвиг Гиц (Giesz) заступајући екстремну тезу о антрополошкој димензији кича, односно о његовој уграђености у одређени тип људског понашања, у тип „кич-човека”, „кичлије” (Х. Брох [Broch]), сматра да је, спрам „праве уметности”, кичерски производ: сентименталан (дирљив), продоран и лепљив, егзотичан, синестетичан (напада више различитих чула одједном), јевтин. По Ивану Фохту, основне црте кича су: претенциозност, имитирање, обузетост сижеима из живота, срачунати ефекат без темеља, лажни патос, сентименталност, естетски испразни гест и излизаност.

Дакако да споменути Гиц тврди како је кич стар колико и људска култура. Абрахам Мол (Moles) (исто и Ђило Дорфлес [Dorfles]) мисли да он јесте феномен свих времена, али је „ипак на свом врхунцу у доба тријумфа буржоазије, а затим друштва изобиља”. У социјалном смислу, малограђанштина јесте главни носилац кичераја. Мол пружа скицу еволуције кича, која се протеже од краја средњег века до буржоаског стила (1860, 1920, 1960) и која нема универзално важење, већ се односи на

кретања у централној зони кича и кичерске продукције – Јужна Немачка, Баварска и Средња Европа – са Минхеном као престоницом (Брох Бечу приписује статус центра). Било како било, поред кича као псеудоуметности, онога што је такво у књижевности, сликарству, архитектури, музици, филму... постоји и говори се о религиозном и политичком кичу, кичу робних кућа и супермаркета, те туризму као моћном „царству кича".

Уводник о кичу завршавамо прецизним Жунићевим описом онога што се под њим подразумева у нашој средини: „Сувенири и декоративне дрангулије; тривијална књижевност (пре свега 'кримићи' и 'љубићи'); забавна (шлагерска) и 'новокомпонована народна музика'; нови талас филмских комедија; увезене и домаће 'сапунске' телевизијске серије... Наравно, на *нашем* тлу не недостају ни религиозни и политички кич, као ни његово упориште у туризму. Облици масовне кичерске потрошње сведени су на имитирање западних потрошачких манира. Очигледно је да, осим новокомпоноване народне музике (којој вероватно одговара феномен тзв. кантри музике), на нашем културном простору нема неких посебности у погледу кичерске продукције." И поентирамо Гетеовим (Goethe) изричајем: „Допадање, како мрзим ту реч."

За даље читање: Абрахам Мол: *Кич, уметност среће*, Градина, Ниш 1973.

Драгољуб Б. Ђорђевић

1. ПЕРИФЕРИЈСКИ КАФАНСКИ КИЧЛИЈА♣

Раде Џерима је крчмарска круна, оличење газде периферијске кафане, протагониста културе друмске механе, словом – ненадмашни изданак *душевног* човека. А душеван човек, у успоредби са духовним, јесте кичлија – „... ознака 'душевнога'

♣ Извод из чланка „Крчмар Раде Џерима", *Годишњак за социологију* 6(6):89-108, 2010.

одговара више него било која друга кичерском укусу...“, пресуђује Драган Жунић. И још приде, Џерима је човек мека срца.

Џеримину душевност не би могао да помути, а камоли преокрене, ни Зоран Радмиловић, брат му по цугању, који је својевремено покушао помало идеалистички да буде на културну вајду сељацима, знајући за њихову везаност за кафану: „Корист коју ја њима могу да донесем, може се огледати у томе ако, рецимо, успем да их натерам да отворе библиотеку, Дом културе, школу и сл. да их заразим можда клицом уметности, да почну да се баве позориштем, сликарством, поезијом, у кафану ће увек стићи...“ Не, никако, то не иде са активним учесником стварања и заживљавања културе друмске кафане 70-их година, коју је тадашња власт одмах прогласила за шунд и покушала да опорезује.

Џера је изистински заробљеник кича, *кичлија периферијске кафане*, стваралац и носилац културног подстила који су промовисали и наметали газде крчми и конобарице, бирташки музиканти и певаљке, новокомпоновани певачи и маргиналци свих приградских сојева – максимално подржани од политике и грамофонских тврткі, ревијалне штампе и, пресудно, телевизије.

Радомир је, без опасности да се омане, хладно могао бити прототип Срђану Драгојевићу за креирање лика Николе, бриљантно оцртаног неофолк дасу, у филму „Ми нисмо анђели“ (сл. 8 и 9). Упоређујући Џеримину фотографију из времена када је рођен засебни стил, и већ попримио карактеристичне контуре (1978), са сликом Николе Која у роли Николе, малом глумачком бравуром, из периода у коме је новокомповштина царевала и достигла врхунац (1992), запажамо фрапантну сличност у ономе а) *шта се носи* и б) *како се носи*. – Сетимо ли се још и в) *шта се говори* (арго), тј. Џериминог и Николиног речника, ето нам одређења стила по Бирмингемшкој школи студија културе.

Газда Џера сличи Николи – а тако су изгледали, верује ли се кафанологу, као да су клонирани, ама баш сви власници нишких периферијских кафана – налик су једно другоме, јер обавезно носе:

1. припрост шешир са траком, купљен на месном вашару;

2. косу ни велику ни малу са праменовима на челу, да се виде испод шешира,
3. бркове и зулуфе, таман посла браду,
4. скупу цигарету слепљену са усном или чачкалицу у зубе,
5. приметан прстен,
6. кариране (и ређе црне) сакое,
7. дречаву кравату са марамицом у спољашњем џепу сакоа,
8. хемијску у истом том џепу или графитну оловку на увету,
9. кошуље црвене полиестер, беле уштиркане (да се види испод мајица на брателе) и коцкасте као ресторански чаршав,
10. црне панталоне са малкице проширеним ногавицама близу стопала,
11. чешљиче, које штрчи из левог задњег џепа панталона,
12. набуџен, полугломазни буђелар на дугме у десном задњем џепу панталона,
13. беле чарапе,
14. џиберске мокасине и
15. шимике.

А носи се:

1. лежерно (код Џериме и претерано опуштено, чак распојасано, као да све испада из свог лежишта),
2. не круто, већ шмекерски,
3. никако шминкерски, него мачо ставом,
4. са дискретним наклоном дамама и (али)
5. да се зна „ко је газда“.

То „шта се носи“ и „како се носи“ пропраћивано је специфичним периферијским жаргоном, заправо крчмарским стилом говора који је:

1. књижевно сиромашан,
2. архаичан,
3. богат локализмима,
4. груб и
5. сексистички.

Слика 8 – Тако смо изгледали:
Церима у „Церими“ (Р. Живковић, 1978)

Радомир Живковић је, на врхунцу свог крчманлука, заиста био оваплићење кичлије периферијске механе, душеван човек културе друмске кафане, изворник новокомповштине и скројени скоројевић. Обично такви успевају, патећи за друштвеним признањем, да наследницима трасирају пут према коленовићству. Церима је заказао, јер га та перспектива једноставно није занимала. *Зато је као газда крчме ушао у песму, постао мит и остаће легенда*. Поштено – зар не? – јер прави је „лик“. Ако Крлежин белетристички јунак, кајући се, вели да му живот није требало бити крчма, за нашег важи баш обрнуто: *Церими је живот требало да буде крчма – и би му*!

Слика 9 – Никола Којо као Никола у филму Ми нисмо анђели
(интернет, 2010)

XXII НАРОДНОСНИ ИДЕНТИТЕТИ

Сваки етницитет, називали га ми: народ (Срби или Хрвати) или нација (српска или хрватска), национална или етничка мањина (Роми или Власи), етничка или етнографска група (Торлаци или Шопи), поседује више или мање заокружену целину етничких, религијских и културних карактеристика. Њихов скуп чини оно што именујемо појмом „идентитет“. Прецизније казано, а и јесте општеприхваћено становиште, културни идентитет икојег народа одређују четири елемента: *језик, вера, традиција* и *културно наслеђе*. По томе се идентитету припадници једног етницитета, као и он сам, разликују од других етничких скупина. Зато је могуће говорити о српском националном идентитету – специфичним етничким, религијским и културним особинама – који се разликује од, примера ради, албанског, италијанског или бугарског.

Наравно да нема потпуно „чистог“ идентитета. Два народа (националне мањине) могу имати слично (Срби и Хрвати) или пак истоветно етничко порекло (Срби и Црногорци), исту религију (Срби и Хрвати) или конфесију (Срби и Црногорци), скоро исту (Срби и Хрвати) или сасвим једноврсну (Срби и Црногорци) културну позадину – језик, митологију, усмену и писану књижевност, фолклор, обичаје и обрасце свакодневног живота.

У овом погледу постоје две опасности: 1. Историјски „старије“ нације (и националне мањине, када се те нације нађу ван матичне државе) баштине чвршћа етничка, религијска и културна одличја, која их бране од евентуалног губљења националног идентитета, а често им и служе за наметање свог културног модела другим, идентитарно „слабијим“ народима и националним мањинама. Западноевропски су народи вековима и у време колонизације Африке, Азије, Америке и Аустралије, демонстрирајући тзв. европоцентризам, тј. идеју више расне, етничке, религијске и културне вредности наспрам домородачких нација, неуспешно покушавали да пресаде и усаде своје културне моделе у аутохтону, самосвојну културу поробљених земаља. При томе, зашто не признати, затрли су многе етници-

тете и уништили бројне културе. 2. Блиски народи и националне мањине понекад толико инсистирају на некој идентитарној разлици (поготово језичкој, верској и културној), што се учено зове – „нарцизам малих разлика“ – да то утиче на њихов однос и може произвести нетрпељивост до грубих сукоба, чак ратних. Балкански, поглавито јужнословенски, народи вазда се међусобно гложе и уништавају, уместо да сарађују у обострану корист, иако су им етнички, религијски и културни идентитети изузетно слични.

Три су процеса важна за будућност етничких, религијских и културних идентитета нација и националних мањина: 1. На плану екумене, у светским сразмерама, глобализација, буде ли схваћена као наметање културне униформности, може довести у питање етно-религијско-културно богатство које оличавају мали народи и националне мањине. Омогућава ли се и буде гајила разноврсност, онда може бити стимулативна за опстанак и просперитет њихових етно-религијско-културних идентитета. 2. На европском нивоу, у интеграционим кретањима, меке границе и регионализација простора и култура благотворно ће деловати на „размену идентитарних дарова“ међу народима, посебно на очување специфичности етничких, религијских и културних идентитета националних мањина и етничких група. 3. У оквиру држава Балкана, нарочито мултиетничких и вишеверских, а сва је прилика да су све мање-више такве, изградња цивилног друштва захтеваће интеркултурализам на делу, активан међуоднос различитих етничких, религијских и културних идентитета народа, националних мањина, етничких и етнографских група.

Све би то требало да допринесе да заживи идеја по којој живети са и поред расно, етнички, религијски и културно „друкчијег“ јесте предност и богатство – никако несрећа против које се треба борити.

За даље читање: Драгољуб Б. Ђорђевић: *На коњу с лаптопом у бисагама: увод у ромологију,* Прометеј, Машински факултет, Нови Сад, ниш 2010.

Драгољуб Б. Ђорђевић

1. РОМИ НАШЕ КОМШИЈЕ

Роми одвајкада живе на просторима негдашње и садашње Србије. Још у доба Византије присутни су на Балкану (11. век), на српском подручју срећу се у време владавине Стевана Немање (12. век), а у Дубровнику документа их помињу у 14. столећу. Чињеница јесте да су Роми аутохтона етничка мањина у Србији и да деле општу историјску судбину са већинским народом. Живе ти они у њој: по удаљеним селима, у приградским насељима, на ободима града, по издвојеним малама или дубоко уткани у урбано језгро; етнички и културно разнолики, вероисповедно православни и муслимани, католици и протестанти, имућни и бедни, школовани и неписмени, познати и анонимни, врсни музиканти и обични сакупљачи старе хартије, упошљени у тешкој индустрији и наполичари, радници за траком и ситни препродавци, мирни грађани и бучни хулигани. Срби их срећу на сваком кораку, имајући икакве или никакве непосредне додире, али их довољно не познају: одакле су и када се овде настанише, где и како живе, како се и коме богу моле, куда то журе и шта раде, зашто су „овакви“ а не „онакви“... Од непознавања до предрасуда – само корак дели. Многи Србин још није коракнуо, али су и бројни искорачили у стереотипе поводом Рома, понеки у ксеонофобију, а појединци, чак, у отворени расизам

Роми – ромски *rrom* = човек – јесу наше старе и добре комшије. Раније уобичајени етноним Цигани данас је политички некоректан и оправдано га је употребљавати искључиво у одговарајућем уметничком или научном контексту. На првом *Светском конгресу Рома* (Лондон, 1971) усвојено је самоименовање Ром, а име Цигани одстрањено као срамотно, песма „Ђелем, Ђелем” проглашена за ромску химну, одлучено да се Светски дан Рома слави 8. априла и да застава има зелену и плаву боју са точком у центру.

Они су се, потекавши и кренувши из Индије – у распону од четвртог до десетог века, гро у једанаестом – распрострли у

сваком кутку екумене: има их од Аљаске до Аустралије, од Јужноафричке Републике до Финске (у свету око 60, а у Европи 12 милиона). У том дугом временском трајању понекад им се губи сваки траг – као да их је неко намерно потиснуо и заборавио, или су се сами морали скрити негде – а покаткад избијају свом жестином на историјску позорницу. У том је смислу прошло столеће, тачније – његова друга половина, период када Роми иду друмом од заборављеног етноса ка мањини у успону.

Роми спадају у мирољубив народ – у историји није забележено да су иједном ратовали – али су, попут Јевреја, непрестано били жртве етничког насиља, протеривања, погрома и, тек се открива, холокауста. За време холокауста (ромски *porrajmos*) Немци су, спроводећи тзв. *расну хигијену*, у *Zigeunerlager*-у и другим концентрационим логорима истребили око 500 хиљада душа, чиме је затрто 30% читаве тадашње популације.

Роми интелектуалци из Србије били су предводници борбе за еманципацију на светском плану. Перјанице тога покрета, казало би се – и златног и непоновљивог раздобља ромске еманципације, јесу несумњиво Слободан Берберски, Саит Балић и Рајко Ђурић. Стога јесте парадоксално да је српско друштво тек 2002. године, усвајањем *Закона о заштити права и слобода националних мањина*, по први пут признало Ромима статус националне мањине и изједначило их са осталим мањинама. По попису становништва из 2011. г. у Србији има 147.604 Рома, што је апсолутно нетачно; демографи говоре о 400 до 600 хиљада, док ромски националисти баратају једномилионском бројком. Неспоразум деломице проистиче и из чињенице да се Роми при изјашњавању често служе етничком мимикријом.

Као ретко који народ у екумени, Роми су оличење *етнокласног положаја*, јер – тумачено у складу с Веберовом схемом социјалне стратификације – већина припадника етноса нема ништа или има врло мало, живи на ивици беде и зависи од социјалне потпоре, без икаквог је угледа, презрена и понижена, и без шанси да оствари своје интересе упркос отпору. И у Србији је њихов социо-економски положај изузетно низак, далеко иза већинског народа и осталих етничких група. Они нису еко-

номско активни и махом су незапослени. Неповољна старосна (најбројнији су Роми до 15 година), образовна (без икаквог образовања, евентуално четири разреда основне школе) и професионална (без неке квалификације, у већини гола радна снага) структура – уз изразите баријере у запошљавању, сем у „ђубретарским" пословима – пресудно доприносе да у Рома преовладавају издржавана лица, а култура сиромаштва буде њихов зачарани круг. Сива економија је у српском друштву раширен облик тзв. стратегије преживљавања и њега Роми обилато и успешно практикују. Мали део њих концентрише велику добит. Сем у економској, они су *дискриминисани* и у економској и културној сфери, подвргнути су гетоизацији и сегрегацији, изложени ксенофобији и расизму. Дискриминација Рома се посебно врши приликом запошљавања, током школовања, код лекара, у центрима за социјални рад, у полицији, у суду и на јавним местима (кафана, кафић, базен, стадион, улица и сл.).

Роми имају свој језик, који није јединствен; говоре у више дијалеката и тек су пред усвајањем стандардизованог књижевног језика. Спадају у усмене народе без писане повести и литературе, но богате су им историја и усмена књижевност. Загубили су прапостојбинску веру, без шансе на обнову – и данас су верници већине светских религија и вероисповести; примера ради, јесу и муслимани и хришћани, сунити и шиити, православци, римокатолици и протестанти (на делу је чак својеврсна протестантизација Рома) – али упражњавају разноврстан религијски живот. Чувајући као ритуалисти и оно већ потиснуто у јачих култура, у традицији и обичајима понајбоље стоје, премда више примају него што дају окружујућим нацијама. Много је тога заувек изгубљено од споменичке баштине, но полагано израња на видело прегршт материјалних чињеница ромског културног наслеђа.

Они јесу „издиференцирани и то знатно, у зависности од земље где су дуже боравили или бораве, од утицаја различитих култура, језика, религија. Али има нешто што условљава да се и поред разлика могу распознати, идентификовати, разумети (у најмању руку део њих) – а то се може назвати ромскост", веле Анђеј Мирга (Mirga) и Лех Мруз (Mruz). Нема потпуне саглас-

ности о томе шта улази у састав ромскости, ромства (ромски *rromanipe*), тј. културног идентитета Рома. За ромскост је још важно да се не ослања на: а) *религијско-конфесионалне разлике*; и б) *наслеђе прошлости*, то јест *историјско памћење*; и да је суштаствено отелотворена у духовним умотворинама – митовима и легендама, предањима и причама, песмама и приповеткама, загонеткама и бајкама – памћеним а не бележеним, вазда преношеним с колена на колено.

Роми су диван народ и могу нама – Србима, и иним народима и националним мањинама – *служити као узор практичног живљења интеркултуралних поставки*. Парафразирајући наслов знане студије Марсела Моса (Mauss), Диркемовог сарадника и наследника на социолошкој катедри Сорбоне – *Оглед о дару*, може се казати да су Роми пример етничке групе спремне на културно даривање, на размену, примање и давање. А шта је друго интеркултурализам, ако не размена? Наравно да у Рома такво понашање није било, нити сада јесте, рационално артикулисано и стратешки осмишљено, већ је плод вишевековног живота у окружењу већинских етницитета и култура. Можда је и резултат борбе за голи опстанак. Народносни „инстинкт“ је поручивао: „*Увек смо у окружењу већинске и јаче културе, прилагодимо се, узмимо од ње оно што је добро и корисно, прерадимо га на свој начин, подаримо њој и нешто наше, самосвојно – и преживећемо.*“ Тачно је да су Роми више усисавали и примају него што су пружали и дају. Али јесте и да су спремни на *креативну културну размену*. Зар се ниска креативне културне размене са Ромима не креће од музике до модела стратегије свакодневног преживљавања

Већ неколико деценија уназад развија се посебна научна дисциплина усмерена на проучавање живота и обичаја Рома. За њу се усталио назив *ромологија* (енгл. *romology*), а за научника посвећеног истраживању ромске културе – *ромолог* (енгл. *romologist*). Темеље савремене ромологије у светским размерама ударали су бројни, пре свега, социолози, антрополози, етнолози и лингвисти, међу којима се издвајају Марсел Куртијаде (Courthiade), Јан Хенкок (Hancock) и Томас Ектон (Acton), а у домаћим оквирима Александра Митровић, Р. Ђурић, Горан

Башић и Нишка ромолошка школа (Д. Б. Ђорђевић и Д. Тодоровић). У међувремену је ромологија задобила академско признање и у низу земаља – од Украјине, преко Чешке и Француске, до Уједињеног Краљевства – али не и код нас, изучава се на дипломском, мастер и докторском студију.

На иницијативу неколико међународних институција (Светска банка, Европска комисија, Програм за развој Уједињених нација, ОЕБС, Савет Европе + Институт за отворено друштво) 2005. г. установљена је *Декада укључења Рома 2005-2015*, којом се предвиђа коренита измена статуса Рома у четири приоритетна подручја – образовању, запошљавању, здравству и становању – и смањење осујећеност у још три веома важне области: сиромаштву, дискриминацији и родним односима. Декларацију о прихватању, на свечаности у Софији, одржаној 2. фебруара 2005, потписали су председници влада осам држава централне и југоисточне Европе (Бугарска, Мађарска, БЈР Македонија, Румунија, Словачка, Србија и Црна Гора, Хрватска и Чешка). Тиме су се државе обавезале да, на основу дефинисаних стратегија и акционих планова, у предвиђеном року остваре интеграцију Рома, омогуће њихово самојачање и самооспособљавање зарад тога да могу квалитетније и у увећаном обиму приступити и користити друштвена добра, демонстрирати моћ у социјалном простору и стећи углед шире заједнице. Уз осавремењени *rromanipe,* Декада укључења Рома 2005-2015 (продужена на још деценију) требало би у коначном да се слије у европску перспективу Рома, изражену каламбуром Османа Балића: „Бег из зачараног круга беде – на коњу, са лаптопом у бисагама, са минђушом у уху, шеширом на глави – право у круг Европљана!”

XXIII ГЛОБАЛИЗАЦИЈА: КУЛТУРА УЧЕШЋА И КУЛТУРА РАЗЛИКЕ

Данашњица је, међу иним, и време *глобализације*. Нема сагласја код социолога (Р. Робертсон [Robertson], П. Бурдије [Bourdieu], Е. Гиденс [Giddens], М. Печујлић, З. Видојевић, В.

Вулетић...) о томе шта она заправо јесте, како је одредити, када је наступила, види јој ли се крај, где је започела а где ће завршити, које су је главне позитивне а које негативне последице, како утиче на мале и слабије развијене државе, поништава ли богатство разноврсних културних идентитета, води ли ка свеобухватном униформисању... Гиденс је понудио наоко неутрално одређење глобализације: „Интензивирање друштвених веза у целом свету, и то тако да веома удаљена бивају повезана у тој мери да догађаји у једном месту могу бити узрок, или последица догађаја у неком другом, које је стотинама километара удаљено, или обрнуто.“ Значи да она напредује с информатичком револуцијом која „омогућује глобално повезивање у ново светско друштво – са новом економијом, новом културом и новим начином свакодневног живота људи (Д. Богановић, М. Вуковић)“, тј. сложевина је од неколико димензија и последица, и позитивних и негативних, у следећим областима (в. графички приказ 1):

Г. приказ 1 – Димензије глобализације

Ни сви у екумени нису подједнако расположени према процесу глобализације. Многи јој се жилаво противе, оспоравају је и радо би зауставили њено даље распростирање. То иде дотле да се удружују у лабаве друштвене покрете који јој се

супростављају не само теоријски него и практично, што врхуни у готово планетарним антиглобализацијским акцијама. – Свагда и свугде где се састају глобалисти, било у Риму, Паризу, Берлину или Лондону, ту су обавезно и антиглобалисти, о чему нас час по час извештавају средства масовног комуницирања (поготово о физичким, понекад крвавим, сукобима с полицијом, која штити високе промотере глобализације, мада делују и грађанском непослушношћу, хепенинзима и перформансима). Сумња се да *антиглобалисти*, с обзиром да не чине јединствен и чврст друштвени покрет, имају изгледне шансе у тој неравноправној борби. Од њих је довољно ако их бар натерају да поправе или одустану од понеких искључивих наума.

За критички настројеног социолога је битно да јасно разликује појаву глобализације од *глобализма* као замисли, да раздвоји неминовност глобализације од глобализма као идеологије. Глобализам настоји да поништи све различитости у свим областима живота индивидуа и група, заједница и друштава: од политичких уређења, устројства држава, народносних идентитета и културних образаца, до трошења слободног времена и испољавања човека као бића рада. Такође, захваљујући Миру Ломпару и проучавању српског становишта у култури, социолог би требало да усвоји пар аналитичких појмова *култура учешћа* и *култура разлике*: „Српска култура – како сам написао – требало би да буде култура разлике у односу на *глобализам* као идеологију и култура учешћа у *глобализацији* као светско-историјском кретању које је неизбежно.“ Примера ради, кафана као традиционална српска друштвена и културна институција (и то са толиким културним значајем) у културној политици свакодневља сасвим оправдано доприноси култури разлике. Али, без заношења, нејаког је капацитета да би била чинилац културе учешћа. И занати и занатлије, посебно висококвалитетни мајсторлук, опстаће и у ери глобализације. Поједини стари и нови занати, ако се нису претворили у занатност (занатску рутину), уметнички занати и неке врсте домаће радиности – и њихове израђевине – и те како јесу и могу бити култура разлике у односу на глобализам као идеологију која све подводи под један конац, уједначава и поједностављује, али су

скромних могућности да би били јак чинилац културе учешћа у глобализацији.

Оне државе, нације и културе које се смислено не уклапају у процес глобализације и плански не одупиру глобализму, на путу су да се обезличе, копне и нестану.

За даље читање: Vladimir Vuletić (prir.): *Globalizacija – mit ili stvarnost*, Zavod za udžbenike, Beograd 2003.

Богдан Ђуровић

1. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА: ДРУГА СТРАНА МЕДАЉЕ

Упустити се у анализу и расправу о глобализацији помало подсећа на пловљење чамцем кроз маглу, не види се одредиште а заборављамо одакле смо пошли. Различита тумачења и приступи глобализацији, који су, понекад, оштро супротстављени само још више отежавају сналажење. Поред тога, они приступи који су донекле блиски, стварају још већу конфузију. Наравно, основно питање, на које треба дати одговор је да ли је глобализација нешто *квалитативно* ново, нова парадигма која уобличава друштвене и културне процесе или је то, заправо, више оно што је већ било, *квантитативна* промена. Или је то *квантитативно-квалитативна* промена.

Глобализација – без обзира на генезу или политичко-економску (не)условљеност – представља процес великих структуралних промена на целој планети и у животима већине људи. То се, идеалнотипски, може посматрати кроз неколико великих подсистема: политику, економију, културу и из њих изведених начина понашања – начин одлучивања, начин привређивања и начин живота. Многи као одлучујући фактор снажења глобализацијских токова наводе информацијску технологију – која је из темеља променила целокупан начин функционисања већине друштава. То је тачно, али да ли је то нешто што се (са другим технологијама) до сада није догађало? Односно, постоји ли *суштинска разлика* у тим променама, постоји ли стварање нове парадигме у свим сегментима живота. Склони смо да заузмемо

средње становиште. Наиме, тачно је да нове информацијске технологије представљају револуционаран помак у квантитативном и квалитативном погледу, који утиче и утицаће на животе људи у свим друштвима (без обзира на ниво информатичке опремљености). С друге стране, пошта, телеграф, телефон и средства масовног комуницирања су, такође, била револуционарна али нису представљала парадигматску измену – брзина и обим су повећани, али се суштина комуницирања није променила. И у једном и у другом случају је повећана могућност контроле власти над грађанима (поданицима), било директно, било путем креирања јавног мњења и стварању *симулакрума* (Ж. Бодријар) који делују на планетарном нивоу, што је, свакако, квантитативни помак. Но, како су претходна информатичка средства уобличавала и мењала односе у економији, тако и данас имамо сличне структуралне промене. Оно што онеспокојава је могућност и способност савремених информатичких технологија да измакну непосредној контроли и елементарним нормама етике.

Након осамдесетих година прошлог века учињен је велики заокрет у идеолошко-економској сфери (Р. Реган и М. Тачер). Напуштањем модела социјалне државе (солидарности и умерене прерасподеле богатства) и окретањем ка ултралиберализму, финансијски капитализам постаје доминантан у већини развијених западних економија. Чак и оне државе које нису биле склоне дерогацији социјалних права запослених и грађана биле су принуђене, због све веће конкуренције и глобализације производње, тржишта и капитала, да начине кораке у овом правцу. То је, логично, довело до губљења легитимитета институција и демократског поретка у целини. „Та регресија без преседана у протекла два века изазвана је свеопштим слабљењем социјалних достигнућа и тековина на свим нивоима: образовања, здравства, гарантованих минималних прихода, пензионог система. Социјална цена ове депресије изузетно је висока – банкротства, незапосленост, беда и безнађе.” (А. Радовић). Стапањем интереса политичких и финансијских елита створени су услови за енормно богаћење појединаца (па и група) из њих, што је било праћено непресталним сукобима интереса, на шта су политича-

ри и контролне агенције затварале очи, што је, најзад, довело до огромних потреса на финансијским тржиштима широм света. Када је криза претила да у потпуности деструира релативно нормално функционисање ових држава (пре свега, САД) прибегло се државном интервенционизму, давањем огромних средстава за спашавање финансијског тржишта и посустале привреде. Парадоксално, они који су били горљиви заговорници ултралиберализма окрећу се интервеционизму државе, како би, бар донекле, ублажили губитке који су настали управо због њихове незасите похлепе. Опет, парадоксално, огрезлим похлепним коцкарима, који су изгубили (оно што су шпекулацијама и преварама постигли) надокнађује се губитак новцем пореских обавезника. Но, да то није учињено целокупна зграда светског финансијског капитала би се урушила, чиме би био отворен пут невиђеним социјалним потресима широм света, са незамисливим последицама. Да ли смо нешто научили? Да ли су, пре свихполитичари, научили да се не може ставити знак једнакости између вредности (солидарности) и интереса (краткорочна добит заснована на сумњивим трансакцијама). Да ли су научили да и професија којом се они баве има неписани етички кодекс, који подразумева да добијање мандата обавезује деловање у интересу свих, али и у интересу дугорочне стабилности поједине државе и међународних институција? Одговор је негативан. Појединац, био он политичар, берзански мешетар или предузетник, увек ће у први план ставити лични или групни интерес, док ће интерес друштва и других појединаца увек бити у другом плану. (Наравно, постоје изузеци, који врло брзо бивају потиснути вучјим правилима првих). Због тога су од пресудне важности „правила игре", која успостављају поједине државе и међународне организације и институције. Када стандарде солидарности, који су постигнути након Другог светског рата дерогирате, када милионе људи оставите без посла, без будућности и без наде – надајте се најгорем. Велики социјални потреси нам тек предстоје, али је учињен макар мали помак ка ублажавању кризе. Уколико се не учине свеобухватне и корените промене у идеологији, политици и економији – немамо се било чему добром надати. Но, те промене, уколико буду

изведене у погрешном правцу – правцу јачања политике „чврсте руке" и ауторитаризма, вратиле би нас се у прву половину 20. века, са свим последицама које из тога следе.

Ту поново долазимо до савремених процеса глобализације. Поставља се питање како и у којим телима могу бити донете одлуке које ће омогућити нормално функционисање појединих држава, али и глобалне заједнице. Сведоци смо губљења суверенитета националних држава на више подручја. Изузимајући класичну сувереност у међународним односима, могли бисмо се сложити са Јиргеном Хабермасом да постоје (најмање) три аспекта слабљења моћи националне државе: а) губитак способности државне контроле, б) растући легитимацијски дефицит у процесу одлучивања и ц) све већу немоћ да се на пољу пореза и организације предузимају кораци који ће имати легитимацијско дејство (Хабермас). Националне државе више не могу ни у ком погледу да зауставе штетне утицаје који зависе од других актера на међународној сцени и који су ван њених граница, били они спонтани или намеравани: нарушавање човекове околине, епидемије, организовани криминал, изградња атомских реактора ван њихових граница итд. С друге стране, демократски дефицити су присутни у свим случајевима када се одлуке доносе на међудржавним форумима или у транснационалним организацијама, институцијама и комисијама. Тако се круг оних који одлучују и круг оних којих се одлуке тичу често не поклапају, напротив. Извесно је да све већи број значајних одлука ни на који начин не кореспондира са вољом или интересима грађана у оквиру појединих националних држава (нпр. прописи, регулативе и одлуке које доноси Европска заједница, ММФ, Светска трговинска организација или Светска банка). Треће, и можда најбитније, долази до ерозије функционалних прерогатива националних привреда. То се, пре свега, односи на капитал, инвестиције, понуду радне снаге и социјалну политику. Како капитал, у великој мери, престаје да буде окренут националним капацитетима и инвестицијама, то и планирање на националном нивоу губи упориште. Стална сеоба капитала који тражи повољнију "климу" – јевтинију радну снагу, ниже порезе и инвестиционе олакшице, доводе националне државе до тога да све више угро-

жавају социјалну стабилност својих грађана, губе способност стимулације раста и способност црпљења средстава из пореских извора – чиме ослабљују своје легитимацијске капацитете. Са друге стране, то доводи до раста незапослености, смањења социјалног давања угроженима и незапосленима, урушавања пензијских фондова и повећања стажа за одлазак у пензију – једном речју, до угрожавања свих оних права која су грађани ових држава имали до пре тридесетак година. Последњих десетак година, у Европској унији су се распламсале расправе о томе шта чинити да би се поменути проблеми решили. Упрошћено посматрано, ту су они који сматрају да процеси глобализације (са свим тренутним недостацима) имају суштински, на дуги рок, позитивне ефекте. Другу групу чине они који се противе глобализацији и сужавању суверенитета националних држава и, на крају, ту су и они који заговарају „трећи пут" (Хабермас). Заговорници глобализације се, заправо, ослањају на теоријска и практична решења неолиберализма, за интегрисање држава и њихових економија у светско тржиште. Основни циљ, по њима, је стварање рентабилности на тржишту и, самим тим, одустајање од тога да се радницима и грађанима (прерасподелом), на нивоу националних држава, омогући стандард пристојног живљења. Тржиште и предузетницима и радницима омогућава само приступ општем (глобалном) такмичењу, где најјачи и најспособнији опстају. Уколико би овај сценарио био остварен, огроман број људи (који немају предузетнички капацитет) био би остављен на маргинама друштва, али са великим капацитетом за стварање општег хаоса и анархије. С друге стране, уколико сви учествујемо на светском тржишту, под подјенако лошим/добрим условима, шта ћемо са демократским процедурама које омогућавају подједнак приступ не само предузетничким акцијама већ и могућностима да се живи (бар) на горњој доњој ивици достигнутих економских и друштвених стандарда. Друга опција, на изазове слабљења легитимитета и демократије у националним државама, одговара протекционистичком политиком, односно затварањем према утицају светског тржишта, капитала и културним производима без граница. Тиме се, заправо, дерогирају већ освојене темељне

тековине цивилизације и демократије, и тај пут води у изолационизам у свим сегментима живота, сличан оном у тоталитарним или теократским системима. Напокон, „трећи пут” подразумева усаглашавање тржишних механизама и начина доношења круцијалних политичких и социјалних одлука путем федерализације, у овом случају Европске уније. Постоји релативно успостављени консензус (у теоријском смислу) око тога да је бриселска бирократија, скоро у потпуности, одвојена од онога што се догађа свакодневно на пољу свакодневног живота људи у ЕУ. Реализација прокламованих начела се, углавном, одражава у форми, док суштина доношења одлука и консеквенце које их прате остају ван могућности директног утицаја не само грађана већ и држава чланица. У таквим условима, подручје које контролише бирократска елита се све више шири – што се оправдава њеном стручношћу, компетентношћу. Но, дубља анализа указује на то да при великој специјализацији и расту стручности у једној области опада компетентност у осталим. Тзв. системске одлуке се доносе на основу специјалистичких анализа које, посматране засебно, готово и да немају везе са целином стварности на коју се одлука односи. Запостављање глобалних интереса и етичких норми на рачун парцијалних интереса води ка „етици неодговорности”. Предлози заговорника „трећег пута” су у федерализацији политичке структуре ЕУ, али и стварање глобалних међународних асоцијација и организација. Тако Дејвид Хелд предлаже космополитски модел демократије, у којем ће грађани моћи учествовати у свим битним одлукама које се доносе на различитим нивоима. Неке би се одлуке доносиле у новим регионалним парламентима, који би представљали одређена подручја попут Африке или Латинске Америке, док би се постојећи Европски парламент морао ојачати. Појединци би у космополитском моделу демократије били заштићени „скупом права, укључујући грађанска, политичка, економска и социјална, која ће створити оквир и дефинисати ограничења демоктратског доношења одлука”. Та би права била инкорпорирана у уставе нација – држава и међународних тела, а њихову имплементацију штитили би међународни судови, који би имали јака овлашћења санкционисања

влада које одбијају да делују у складу са зацртаним правилима. Коначно, свету ће бити потребна „ауторитативна скупштина свих демократских држава и друштава – а циљ би био реформисане УН или надопуна тој организацији (М. Хараламбос, М. Холборн)". Најзад, како то Ентони Гиденс види, старе институције и стратегије приступу социјалној правди је неопходно модернизовати, јер оне, у новим условима, нису у стању да превазиђу и реше социјалне проблеме са којима се у глобализованом свету сусрећемо. То би, по њему, представљало поновно рађање социјалдемократије, уз одбацивање старих левичарских догми и предрасуда. Одговор глобализацији мора се донети и на наднационалном и националном нивоу, уз ефектну глобалну економску управу, стварање услова за већу равноправност и посвећеност еколошким проблемима.

Један од најзначајнијих теоретичара и критичара и појма и последица глобализације је Пјер Бурдије. Он, прво, сматра да је глобализација мит, моћан дискурс, идеја која има друштвену снагу. То је главно оружје у борби против државе благостања, тј. оних вредности и стандарда који су постигнути у Европи до осамдесетих година 20. в. Тако се европским радницима као репер предочавају радни услови и социјална (не)сигурност из неразвијених држава Југа и Истока, како би се обесхрабрила свака њихова синдикална акција која би водила побољшању услова рада и социјалне сигурности. Бурдије вели: „Својствено је *конзервативним револуцијама,* као што су револуција '30-тих година у Немачкој, револуција Тачерове и Регана и друге, да рестаурације представљају као револуције… Ова конзервативна револуција се позива на прогрес, на разум, на науку (у овом случају на економску) да би оправдала рестаурацију, и тако покушава да сврста под застарелост сваку прогресистичку мисао и делање." Иако глобализацију посматра као оправдавајући мит, он констатује да постоји и ситуација када је она стварна, као што је случај са финансијским тржиштима. На тим тржиштима „главну реч" имају најмоћније и најбогатије државе, оне које одређују правила игре. Самим тим, недоминантне државе долазе у позицију смањења њихових финансијских тржишта, јер се главна битка води на Вол Стриту. Тако су владе појединих

држава доведене у ситуацију да не могу да контролишу национална финансијска тржишта, што се одражава, свакако негативно, на социјалну политику и стандард грађана (сигурност радног места, минималне зараде, пензиони систем…). Како се борити против ове неолибералне немани? Бурдије сматра да кратковидој економији треба супротставити *економију среће,* „која би узела у обзир све профите, индивидуалне и колективне, материјалне и симболичке,… као и све материјалне и симболичке трошкове везане за незапосленост или за прекаритет... Ако се можемо борити против националне државе, потребно је да бранимо 'универзалне' функције које она испуњава а које може испуњавати исто тако, ако не и боље, једна наднационална држава". Напослетку, треба створити интернационалне институције које би контролисале раст и финансијска тржишта и биле брана девалвацији основних постигнутих социјалних стандарда на нивоу читаве Европе.

Поред теоријских критика глобализације, на практичном планетарном нивоу се последњих година појавио и развијао антиглобалистички покрет, који теоријски, често, није конзистентан и хомоген, али дели заједнике циљеве. У теоријском погледу, то је борба против идеологије политичко-економског неолиберализма а у практичном против корпоративног капитализма. У оквиру себе он окупља, до сада, непомирљиве потпокрете са различитим појединачним циљевима, али удружене против заједничког непријатеља – глобалног финансијског капитала и неограниченог тржишта и дерогације људских и радничких права. Њихови слогани би се могли сажети у неколико најбитнијих парола: социјална правда, солидарност, локална контрола, слободна размена, социјална сигурност итд. Тиме је овај покрет на жесток начин узвратио, наоко неупитној, неолиберској идеологији неограниченог тржишта, неограниченој моћи финансијског капитала и угрожавања достигнутих стандарда грађанских и радничких права (П. Крстић). Он делује на различите начине: хепенинзи и перформанси, демонстрације, седећа запоседања разних глобалистичких скупова и институција, грађанска непослушност, па све до насилних акција према полицији или демолирање имовине разних корпорација. Анти-

глобалистички покрет је, с тога, алтернативан, неформалан, без јасног програма, без хијерархије (нема разлике између вођства и обичног чланства).

На основу различитих теоријско-аналитичких приступа глобализацији, можемо уочити да се они крећу од изузетно афирмативних и оптимистичких, преко умерено оптимистичких – који нуде „поправке у ходу", до оних песимистичких, који у неким случајевима негирају и само постојање глобализацијских процеса (осим оних економско-финансијских). Очито је да негативна страна глобализације – заснована на финансијском капиталу и деградацији демократије и (релативно) нормалних социјалних односа, све више постаје сметња глобалним променама, које карактеришу савремену епоху. Основни постулати, начин мишљења и понашања према свету постају: што брже, што даље, што веће, што више. При том, начин понашања према природи и друштву губи елементарне захтеве етике, а циљеви које себи заговорници необуздане глобализације постављају – аутономно и неконтролисано тржиште, аутономност финансијског капитала, уклањање регионалних граница и разноликости, води то тога да веома поражавајуће последице морамо сагледавати *post festum.* Уколико узмемо у обзир оно што је задесило и развијене и неразвијене земље процесима неолиберално глобализације – повећање јаза између богатих и сиромашних, опустошене природне резерве, угрожени еко систем, мегалополиси са нехуманим условима живљења и, што је најгоре, деградација човека на замењив део произвођачко-потрошачке машине без права на побуну – мораћемо да констатујемо да су побољшања и добици јако скупо плаћени...

ПРЕГЛЕД ИМЕНА

Ајнштајн, Алберт (Albert Einstein)
Акуавива, Сабино (Sabino Acquaviva)
Али, Мухамед (Muhammad Ali)
Андерсен, Ханс Кристијан (Hans Christian Andersen)
Андрић, Иво
Арент, Хана (Hannah Arendt)
Аристотел
Арон, Рејмонд (Raymond Aron)

Базала, Владимир
Балић, Саит
Балић, Осман
Башић, Горан
Бајрон, Џорџ Г. (George G. Byron)
Бар, Херман (Herman Bar)
Барбер, Бернард (Bernard Barber)
Бардо, Брижит (Brigitte Bardot)
Бахтијаревић, Штефица
Бел, Данијел (Daniel Bell)
Берберски, Слободан
Бергер, Питер (Peter Berger)
Биговић, Радован
Бизмарк, Ото фон (Otto von Bismarck)
Благојевић, Марина
Брејк, Мајкл (Mike Brake)
Богдановић, Душан
Богдановић, Недељко
Богоносац, Игњатије
Богосављевић, Срдан
Бодријар, Жан (Jean Baudrillard)
Бодрожић, Ђуро
Болчић, Силвано
Браманте, Донато (Donato Bramante)
Брандо, Марлон (Marlon Brando)
Броз, Јосип
Брох, Херман (Hermann Broch)
Буњуел, Луис (Luis Buñuel)
Бурдије, Пјер (Pierre Bourdieu)

Валенса, Лех (Lech Wałęsa)
Валитути, Салваторе (Salvatore Valitutti)
Великић, Драган
Велимировић, Николај
Велмар Јанковић, Светлана
Вербић, Срђан
Видојевић, Зоран
Винавер, Станислав
Вирт, Луис (Louis Wirth)
Витмен, Волт (Walt Whitman)

Волф, Курт (Kurt Wolff)
Врцан, Срђан
Вуковић, Милован
Вулетић, Владимир

Ганс, Херберт Ј. (Herbert J. Gans)
Гејтс, Бил (Bill Gates)
Герман, патријарх српски
Гете (Goethe)
Гиденс, Ентони (Anthony Giddens)
Гиц, Лудвиг (Ludwig Giesz)
Глушчевић, Манојло
Гоати, Владимир
Годар, Жан-Лик (Jean-Luc Godard)
Гофман, Ервинг (Erving Goffman)
Гулднер, Алвин (Alvin Gouldner)

Дилан, Боб (Bob Dylan)
Дејви, Грејс (Grace Davie)
Дамњановић, Милан
Дарендорф, Ралф (Ralf Dahrendorf)
Дедић, Арсен
Делор, Жак (Jacques Delors)
Дорфлес, Ђило (Gilo Dorfles)
Драгојевић, Срђан
Драгојловић, Драган
Дракер, Питер Ф. (Peter F. Drucker)
Дракулић, Слободан
Дучке, Руди (Rudi Dutschke)

Ђаја, Александар
Ђурић, Рајко
Ђуровић, Бодан

Евдокимов, Павле (Павел Евдокимов)
Еко, Умберто (Umberto Eco)
Ектон, Томас (Thomas Acton)
Енгелс, Фридрих (Friedrich Engels)

Живковић, Радомир
Жунић, Драган

Зајечарановић, Глигорије
Зимел, Георг (Georg Simmel)

Ибзен, Хенрик (Henrik Ibsen)
Илић, Александар
Илић Крстић, Ивана
Илич, Иван (Ivan Illich)
Исус Христ

Јовановић, Душан
Јовановић, Слободан
Јоксимовић, Снежана
Јанковић, Дејан
Јукић, Јаков

Капор, Момо
Караџић, Вук
Кардашијан, Ким (Kim Kardashian)
Кардучи, Ђозуе (Giosuè Carducci)
Келнер, Хелмут (Helmut Kellner)
Кенеди, Џон (John Kennedy)
Кениг, Рене (René König)
Кишјухас, Алексеј
Кларк, Џон (John Klark)
Кojo, Никола
Коковић, Драган
Коларић, Иван
Комац, Миран (Miran Komac)
Кон-Бендит, Данијел (Daniel Cohn-Bendit)
Конери, Шон (Sean Connery)
Константин Велики
Константиновић, Радомир
Конт, Огист (Auguste Comte)
Костић, Цветко
Криштановскаја, О. В. (О. В. Крыштановская)
Крлежа, Мирослав
Крстић, Дејан
Крстић, Драгољуб
Крстић, Предраг
Кувачић, Иван
Кујунџић, Никола
Куртијаде, Марсел (Marcel Courthiade)

Зеленовић Лакићевић, Мира

Лазарсфелд, Пол (Paul Lazarsfeld)
Лангран, Пол (Paul Lengrand)
Ландберг, Џорџ (George Lundberg)
Лаш, Кристофер (Christopher Lasch)
Ленон, Џон (Johan Lennon)
Лењин, Владимир Илич (Влади́мир Ильи́ч Ле́нин)
Лефевр, Анри (Henri Lefebvre)
Линч, Кевин (Kevin Lynch)
Лист, Франц (Franz Liszt)
Лодић, Ратољуб Л.
Ломпар, Миро
Лукман, Томас (Thomas Luckmann)
Лутар Тавар, Катрин (Catherine Lutard-Tavard)

Магрис, Клаудио (Claudio Magris)
Манхајм, Карл (Karl Mannheim)
Маркмен, Елис (Ellis Markman)
Марковић, Данило Ж.
Марковић Крстић, Сузана
Маркс, Карл (Karl Marx)
Маркузе, Херберт (Herbert Marcuse)

Манојло I Комнин
Маширевић, Бранко
Машовић, Драгана
Микеланђело, Буонароти (Michelangelo Buonarroti)
Миклбаст, Јан Петер (Jan Petter Myklebust)
Милановић, Владимир
Милић, Анђелка
Милошевић Радуловић, Лела
Милошевић, Слободан
Милс, Рајт (Wright Mills)
Мирга, Анџеј (Andrzej Mirga)
Митев, Петар-Емила (Петър-Емил Митев)
Митић Цар, Душан
Митровић, Александра
Митровић, Милован
Михаиловић, Срећко
Михњик, Адам (Adam Michnik)
Младеновић, Велимир
Мол, Абрахам (Abraham Moles)
Монро, Мерилин (Marilyn Monroe)
Морисон, Џим (Jim Morrison)
Мос, Марсел (Marcel Mauss)
Мруз, Лех (Leh Mruz)

Немања, цар Стеван
Нушић, Бранислав

Оиуа, Ђовани (Giovanni Oiua)
Олденбург, Реј (Ray Oldenburg)

Павићевић, Вуко
Павле, архиепископ фински
Папа Јован Павле II
Папа Јулије II
Паријс, Филип Ван (Phillippe Van Parijs)
Парсонс, Талкот (Talcott Parsons)
Пахомије, владика врањански
Песоа, Фернандо (Fernando Pessôa)
Петковић Дис, Владислав
Петрарка
Петровић, Горан
Петровић, Јасмина
Петровић, Сретен
Печујлић, Мирослав
Пијаже, Жан (Jean Piaget)
Пикасо, Пабло (Pablo Picasso)
Пирс, Френклин (Franklin Pierce)
Платон
Позаић, Валентин
Попер, Карл (Karl Popper)
Попов, Небојша
Пушић, Љубинко

Радмиловић, Зоран
Радовић, Александар

Раичевић, Миодраг
Рајан, Ен (Anne Ryan)
Ранковић, Љубомир
Реган, Роналд (Ronald Reagan)
Робертсон, Роланд (Roland Robertson)
Ротен, Џони (Johnny Rotten)
Рошак, Теодор (Theodore Roszak)
Ружица, Мирослав

Сарамаго, Жозе (José Saramago)
Сартр, Жан Пол (Jean-Paul Sartre)
Св. Јован Златоусти
Св. Фрања Асишки
Селинџер, Д. Џером (Jerome David Salinger)
Сен-Жан-Полен, Кристијана (Christiane Saint-Jean-Paulin)
Симић, Жикица
Сиоран, Емил (Emil Cioran)
Славичек, Миливој
Смит, Адам (Adam Smith)
Солжењицин, Александар (Александр Солженицын)
Спејтс, Џејмс (James Spates)
Станковић, Горан
Станојчић, Илија
Стендал (Stendal)
Стендинг, Гај (Gay Standing)
Стоја (Стојанка Новаковић)

Тасић, Милош
Тачер, Маргарет (Margaret Thatcher)
Тијанић, Александар
Тито (Јосип Броз)
Тодоровић, Александар
Тодоровић, Драган
Томановић, Велимир
Томановић, Смиљка

Ћирић, Јован
Ћосић, Добрица
Ускоковић, Ђорђије

Фераротi, Франко (Franco Ferrarotti)
Флере, Сергеј
Фрит, Сајмон (Simon Frith)
Фројд, Сигмунд (Sigmund Freud)
Фром, Ерих (Erich Fromm)

Хабермас, Јирген (Jürgen Habermas)
Хајек, Фридрих (Friedrich Hayek)
Хараламбос, Мајкл (Michael Haralambos)
Харингтон, Мајкл (Michael Harrington)
Хебдиц, Дик (Dic Hebdidž)
Хелд, Дејвид (David Held)

Хендрикс, Џими (James Hendrix)
Хенкок, Јан (Ian Hancock)
Хенри, Џулс (Jules Henry)
Хил, Мајкл (Michael Hill)
Хојс, Теодор (Theodor Heuss)
Холборн, Мартин (Martin Holborn)
Холидеј, Били (Billie Holiday)
Хофман, Еби (Abbie Hoffman)

Цверенц, Герхард (Gerhard Cverenc)
Цвитановић, Иван
Це Дунг, Мао (Mao Zedong)
Цекић, Миодраг

Че Гевара, Ернесто (Ernesto Che Guevara)
Чичак, Иван Звонимир
Чомски, Ноам (Noam Chomsky)

Џајић, Драган
Џегер, Мик (Mick Jagger)
Џејкобс, Џејн (Jane Jakobs)
Џејмс, Вилијам (William James)
Џеферсон, Марк (Mark Jefferson)
Џоплин, Џенис (Janis Joplin)

Шелинг (Schelling)
Шелски, Хелмут (Helmut Schelsky)
Шилз, Едвард (Edward Shils)
Шљукић, Срђан
Шпорер, Жељка
Штулић, Бранимир Џони
Шуц, Алфред (Alfred Schutz)
Шушњић, Ђуро

О ПИСЦУ

Драгољуб Б. Ђорђевић (Доњи Комрен/Ниш, 1954), доктор социолошких наука (1983), социолог религије, ромолог и кафанолог, редовни професор (1994) *социологије културе и морала* и *професионалне етике инжењера*, шеф Катедре за друштвене науке Универзитета у Нишу – Машински факултет (1995-), председник Југословенског удружења за социологију (ЈУС, 1998-2000), оснивач (1993) и почасни председник (2008) Југословенског удружења за научно истраживање религије (ЈУНИР), главни уредник „Тема“ (2001-2011), часописа Универзитета у Нишу, покретач библиотеке „Пограничје“ (2012-), члан Српског књижевног друштва (СКД, 2015-), добитник „Награде Десимир Тошић“ за најбољу књигу из публицистике (*Казуј крчмо Церимо*, 2011), написао и приредио преко педест књига и зборника.

Електронска пошта: brkab@junis.ni.ac.rs

ЦИП